

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra české literatury

Diplomová práce
Žánr dystopie v současné literatuře pro mládež
(Dystopia genre in contemporary youth literature)

Vedoucí diplomové

Mgr. Filip Komberec Ph.D.

práce: Autorka:

Bc. Kateřina Váchová

Bydliště:

Tábor

Studijní obor:

Český jazyk a literatura – Základy společenských

Typ studia:

věd Prezenční

2023

Odevzdáním této diplomové práce na téma „Žánr dystopie v literatuře pro mládež“ potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za využití uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. července 2023

.....

Kateřina Váchová

Poděkování

Své poděkování bych ráda věnovala vedoucímu práce Mgr. Filipu Kombercovi, Ph.D., za odbornou pomoc. Rodině a přátelům děkuji za motivaci a podporu.

ABSTRAKT

Práce je zaměřena na žánr dystopie v literatuře pro mládež a jeho využití v hodinách literatury. V prvních kapitolách se práce zabývá funkcí literatury pro mládež, oblíbenými žánry zejména v posledních deseti letech, žánrem dystopie a utopie a komparací dystopické fikce a dystopické reality. Hlavní náplní práce je didaktické zpracování tematického celku na téma dystopie, které zahrnuje šest vyučovacích hodin. Jeho výsledkem je pak využití žánru dystopie na základních školách v rámci literárních hodin.

ABSTRACT

The thesis is focused on dystopia genre in contemporary youth literature and its use in literature classes. First chapters are focused on function of youth literature, popular genres in last 10 years, dystopia and utopia genre and comparison of dystopian fiction and dystopian reality. The main topic of this thesis is didactic treatment of the thematic unit on the topic dystopia, which includes six lessons. The result of this unit is the use dystopia genre at the 2nd grade of elementary schools.

Obsah

1	Úvod	7
2	Literatura pro děti a mládež	9
2.1	Specifika literatury pro děti a mládež.....	9
2.2	Funkce literatury pro mládež	12
2.3	Žánry	13
2.3.1	Příběhy se sociální tematikou	14
2.3.2	Dobrodružné příběhy	14
2.3.3	Detektivní žánr	15
2.3.4	Sci-fi	15
2.3.5	Suk - čteme všichni.....	15
2.3.6	Young adult.....	16
3	Žánr utopie a dystopie	17
3.1	Utopie	18
3.2	Dystopie versus antiutopie.....	20
3.3	Dystopie.....	21
3.3.1	Vztah utopie a antiutopie, dystopie	23
3.3.2	Stručný vývoj dystopie.....	24
4	Komparace dystopických textů	25
4.1	Systém společnosti	25
4.2	Čas a místo.....	27
4.3	Hlavní postava	30
4.4	Smrt a láska	32
4.5	Základní stavba příběhu	33
4.6	Další znaky dystopie	35
4.7	Shrnutí	35
4.8	Současná dystopická literatura	37
5	Dystopická fikce versus dystopická realita	38
5.1	Prostředí a čas	38
5.2	Společnost	41
5.3	Tematika	42
5.4	Hodnoty	44
5.5	Další znaky	51
5.6	Shrnutí	51
6	Didaktická část	54
6.1	První hodina – žánr dystopie	56

6.2 Druhá hodina – role systému společnosti v dystopickém žánru	58
6.3 Třetí hodina – role prostředí v dystopickém žánru	60
6.4 Čtvrtá hodina – vztah dystopie a utopie	62
6.5 Pátá hodina – dystopická fikce versus dystopická realita	65
6.6 Šestá hodina – výstavba dystopického světa	67
6.7 Reflexe hodiny č. 1 – žánr dystopie	70
6.7.1 Fáze hodiny.....	70
6.7.2 Hodnocení vyučovací hodiny	74
6.7.3 Návrhy na zlepšení	75
6.7.4 Alterace	75
7 Závěr	76
Seznam odborné literatury.....	78
Seznam sekundární literatury	79
Resumé.....	80
Resume.....	80
Klíčová slova	81
Seznam příloh	82

1 Úvod

Tato práce se zabývá žánrem dystopie v literatuře pro mládež zejména v poslední dekádě, tj. cca od roku 2012 do roku 2023, a jeho možným využitím v hodinách literatury na základních školách.

V posledních dvou dekádách obliba dystopického žánru poměrně stoupá, nejen v rámci literatury, ale i například ve filmech nebo hrách. Avšak cílem práce je předložit, jakým způsobem by se s žánrem dystopie mohlo pracovat v hodinách literatury, jak by žánr dystopie mohl být prospěšný výuce.

V prvních kapitolách se pokusím objasnit specifika literatury pro mládež, jejíž povaha je sama o sobě dosti problematická, zejména v jejím vztahu k literatuře obecně, neboť badatelé se jednoznačně neshodují v tom, co to literatura pro mládež je, s čímž souvisí i to, že neexistuje jednoznačná definice dětského, mládežnického čtenáře. Záměrem této části práce bude tedy poukázat na její specifika, podle kterých na ni můžeme nahlížet. Součástí pak budou i žánry, které se v literatuře pro mládež objevují zejména v posledních deseti letech, které získávají ocenění *Zlatá stuha*, poté částečně zohledňuji i přední místa v anketě „*Suk – čteme všichni*“.

V další kapitole pak nastiňuji vztah mezi utopií a dystopií, neboť právě utopie je jedním z východisek dystopie. Cílem není poukázat na historický vývoj ani jednoho žánru, avšak bez jejich vymezení bychom se neobešli. Předmětem této kapitoly je předložit jisté znaky utopie, které ovlivňují dystopii. Jelikož ve své práci užívám termín dystopie, nikoli antiutopie, avšak tyto dva termíny někteří zaměňují, poukážu na důvody, které mě vedou k tomu, je odlišovat.

Čtvrtá kapitola pak předkládá analýzu tří dystopických románů. Prvním z nich je *Prokletý rok* od Kim Liggett, druhým *Naslouchač* od Petry Stehlíkové a třetím pak *Legenda* od Marie Lu. Mezi znaky, které slouží ke komparaci jsem zvolila: systém společnosti, čas a prostor, hlavní postavu, smrt a lásku a základní stavbu příběhu. Cílem této kapitoly je poukázat na prvky, které se v daných dystopických dílech objevují, čím jsou tato díla charakteristická. Součástí kapitoly je pak i zmínka o současné dystopické literatuře, mezi jejíž přední autory v současnosti patří Neal Shusterman.

Jelikož se dystopie značně opírá o realitu, pátá kapitola si klade za cíl poukázat na určitý vztah mezi dystopickou realitou a dystopickou fikcí. K této komparaci jsem využila dvě díla, *V šedých tónech* od Ruty Sepetys a *Rekrut 244* od Františka Tichého. Mezi sledované znaky patří: prostředí a čas, společnost, tematika a hodnoty.

V závěrečné části práce se pak věnuji didaktickému poslání dystopie. Vytvořila jsem tematický celek, který se skládá ze šesti hodin a je rozdělený na úseky dle konkrétních cílů hodiny, kterým jsou pak uzpůsobeny metody a výběr textů. Tento tematický celek je vytvořen pro žáky devátých ročníků základních škol, případně pak víceletých gymnázií. Ukázky pocházejí z následujících knih: *Dárce* od L. Lowry, *Člověk nula* od A. Starobiněc,

Prokletý rok od K. Liggett, *Naslouchač* od P. Stehlíkové, *Rekrut 244* od F. Tichého a *Legenda* od M. Lu. V rámci hodiny, která je zaměřená na komparaci utopie a dystopie jsem vybrala utopický text T. Morea, *Utopii*. Pro komparaci dystopické fikce s dystopickou realitou jsem vybrala *V šedých tónech* od Ruty Sepetys. Cílem této kapitoly je poukázat na možnosti využití dystopie v hodinách literatury a nabídnout tak několik možných způsobů k jejímu uskutečnění. Součástí této kapitoly pak je i reflexe jedné z navržených hodin.

Stěžejními termíny pro tuto práci jsou dystopie a antiutopie, proto je primárním zdrojem dílo Olgy Pavlovy *2+2=5 Světy antiutopické a dystopické literatury*. Dále pak pracuji s konkrétními dystopickými díly.

2 Literatura pro děti a mládež

V první kapitole se budu věnovat oblasti literatury určené dětem a mládeži. Vymeším, čím je literatura pro mládež specifická, její charakteristické znaky, funkce a pokusím se postihnout žánry, které v této oblasti vycházejí v současné době, zejména v posledních deseti letech.

Literatura pro děti a mládež (dále také LPDM) je poměrně problematický pojem, bývá také označována jako dětská literatura. Dětská literatura ovšem není zcela přesným názvem, přídavné jméno dětský v jiných souvislostech určuje dětskou činnost nebo její výsledky, avšak termín dětská literatura se vžil a je srozumitelný.¹ Problém popisu a definování LPDM se komplikuje i kvůli nejednotnému užívání terminologie, neboť část vědců vymezuje literaturu pro děti a mládež vůči literatuře ostatní (například vůči literatuře pro dospělé), přičemž tohle vymezení nemusí nutně platit. Další část vědců pak pod pojem literatura pro děti řadí automaticky i literaturu pro mládež, čímž se opět vymezuje proti literatuře pro dospělé, a další část se snaží s pojmy literatura pro děti a literatura pro mládež pracovat odděleně, neboť předpokládá, že lze mezi nimi vysledovat zásadní rozdíly.²

Problémy ohledně definice LPDM neustávají, přesto, že se badatelé víceméně shodnou na tom, že tato literatura má svůj konkrétní okruh recipientů. Literatura pro děti a mládež plní určité specifické funkce, které odlišují literaturu pro děti od literatury pro dospělé. Rozdíl už vidíme v adresátovi, kdy adresátem je dětský a mladý čtenář. Už svou úpravou, intencionalitou a obsahem knih napomáhá k mentální, etické či estetické výchově čtenáře a je mu uzpůsobena. Komplikovaný je již pojem dětský a mladý čtenář, kterého můžeme charakterizovat dle různých oblastí, dle věku, tělesných změn, tzv. mentálního věku, stupně socializace, stupně absolvovaných iniciačních rituálů apod. Mocná³ uvádí, že hlavním cílem LPDM je probouzet vztah k rodnému jazyku dítěte a později k samostatné četbě a knihám. Můžeme tedy rozlišovat dvě hlavní větve: literaturu pro děti a literaturu pro mládež, přičemž rozdíl mezi nimi je dán hlavně věkem, jako adresáti pro literaturu pro děti jsou označováni mladí čtenáři v rozmezí 6–12 let věku, zatímco v literatuře pro mládež jsou to čtenáři od 12–18 let, ovšem tato věková škála se mění, v posledních letech se rozšiřuje.

2.1 Specifika literatury pro děti a mládež

Karín Lesnik-Oberstein ve své analýze diskurzu o dětské literatuře konstatuje, že si literární vědci zkomplikovali už tak dost složitou situaci: za prvé se neshodnou na tom, co

¹ CHALOUPKA, O. Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti. 1.vyd. Brno: G5 – litografická dílna, 2005. 1116 s. ISBN 80-86785-03-3.

² SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc: teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7577-413-2.

³ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

je to literatura, za druhé nedokážou popsat, co je to dítě. ⁴ Někteří se pak domnívají, že jakmile tyto definice stanoví, problém bude vyřešen. Literární vědci se pak o uchopení těchto pojmů skutečně pokoušejí, avšak daná problematika je poměrně dynamická. Na poli literatury dochází k posouvání hranic literárního a stejně tak ani definice dětství není jednoznačná. A tak specifika LPDM mohou vycházet z našich představ, ať už ze správných či nesprávných, o dětech a dospívajících, ovšem to neznamená, že přestávají být specifiky.

Mezi složky literatury pro mládež patří intencionální tvorba, nonintencionální tvorba a lidová slovesnost. Za intencionální tvorbu označujeme takovou tvorbu, jejímž záměrem je, že výhradním čtenářem budou děti či mládež, proto má smysl uvažovat o kategorii tzv. intendovaného (zamýšleného) čtenáře. S tímto pojmem přišel Erwin Wolff, který se snažil přiblížit literárně-sociologické bádání textovým východiskům literární vědy. Wolff nabízí škálu typů intendovaného čtenáře, popisuje ho jako čtenáře zvědavého, idealizovaného či „laskavého“. Pracuje s informacemi o kontextu doby, záměru autora i s textovými charakteristikami knih. Kategorie intendovaného čtenáře je užitečná právě proto, že nabízí nástroj pro zodpovězení následujících otázek: jakého čtenáře měl asi ten který autor v hlavě? Má autorova představa parametry věku, pohlaví či jiné?⁵ A jaké? Co se tedy týká intencionální tvorby, autor svému adresátovi přizpůsobuje výběr prostředků tak, že bere v úvahu jeho psychické a mentální předpoklady, uplatňuje tzv. dětský aspekt, respektuje jeho dětskou osobnost a usiluje o jeho hlubší poznání a rozvíjení.⁶ Pro každé dítě v určitém věku jsou aktuální jiné prvky, které se podílejí na jeho vnitřním prožívání a vnějším světě. Na zachování intencionality se podílejí i vnější atributy, kam patří podtitul, edice, nakladatelství, věková kategorie čtenáře apod. Od 2. poloviny 20. století převažuje v četbě dětí a mládeže právě intencionální tvorba.⁷

K intencionální LPDM se vyjadřuje i Maria Lypp, která nabídla ve své knize *Einfachheit als Kategorie der Kinderliteratur* vymezení LPDM, které stojí na základě komplexnosti textu a využívá komunikační model. Do specifík LPDM pak vztahuje autora, potenciálního adresáta a kontext komunikační situace. Autor, který si je vědom toho, že komunikuje s dítětem, využívá pro zprostředkování „estetické informace“ specifických literárních forem, za jejichž příklad Lypp uvádí adaptaci. Jinde již autorka explicitně sděluje, že autor ve svém díle nepřekračuje hranici určitého stupně komplexnosti, protože při překročení této hranice by adresát – dítě nemuselo dílo přijmout. ⁸ Co se týká nonintencionální tvorby, jedná se o oblast umělecké literatury, která byla původně psána pro dospělé čtenáře. Jde o knihy, které původně nebyly psané pro děti mládež, ale jsou tak brány. Typickým žánrem je dobrodružná literatura (Jules Verne), pohádky bratří Grimmů nebo Malý princ. Jde o knihy, které byly zamýšleny pro dospělé, ale děti si je „přivlastnily“.

⁴ SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc: teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7577-413-2.

⁵ SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc: teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7577-413-2.

⁶ Toman, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. 1. vyd. České Budějovice: PF v Českých Budějovicích, 1992. s. 50

⁷ ČEŇKOVÁ, Jana, Naděžda SIEGLOVÁ a Kateřina DEJMALOVÁ. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095 X.

⁸ SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc: teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7577-413-2.

Mezi nonintencionální díla pak můžeme počítat takové texty, které byly původně adresovány dospělým čtenářům, ale posléze byly upraveny pro čtenáře dětského, ať už zkráceny, zjednodušeny či žánrově modifikovány.

Z hlediska historického vývoje zmíním ještě třetí složku, lidovou slovesnost. Lidová slovesnost je přístupná dětské psychice, a tak se stala neodmyslitelnou součástí vnitřního i vnějšího světa venkovského dítěte, neboť byla srozumitelná a předávala dětem morální zásady prověřené staletými zkušenostmi lidového společenství. Lidová slovesnost pronikla do dětské literatury prostřednictvím svých žánrů jako jsou zvířecí pohádky, texty lidových písní, říkadla ad.

Mocná a Peterka⁹ ještě tematizují pojmy jako recepční otevřenost nebo žánrová prostupnost. Recepční otevřenost charakterizují jako texty, které primárně oslovují dítě, ovšem mohou upoutat pozornost i dospělého čtenáře, ať už svou symbolickou nebo filosofickou rovinou. Žánrová prostupnost pak znamená, že díla nemůžeme jednoznačně zařadit pouze do jednoho žánru, proto není jednoduché vyčlenit žánry dětské literatury. Avšak Mocná a Peterka uvádějí, že literatura pro děti a mládež má tři zdroje, ze kterých vychází a které jsou spjaty s jejím vznikem: žánry, které jsou určeny dětem a mládeži (říkadla, próza s dětským hrdinou, autorská pohádka), žánry, které převzala (mýtus, epos, bajka, pověst) a univerzální žánry, které převzala z literatury pro dospělé (literatura dobrodružná, fantasy, historická ad.).

Jelikož jsem výše zmínila kategorii intendovaného čtenáře, nabízí se zmínit i čtenáře implicitního a empirického. Koncept čtenáře implicitního představil Wolfgang Iser. Iserův čtenářský konstrukt má být textu vepsanou strukturou, která anticipuje čtenářovu recepci. Tento čtenář se však „nezakládá na žádné reálné existenci“, neboť ztělesňuje souhrn předem vytvořených orientací, které fikční svět nabízí svým možným čtenářům jako podmínky recepcce.¹⁰ Není určen věkem, pohlavím, vzděláním ani jinými charakteristikami, jež u reálných čtenářů mohou hrát důležitou roli.

V rámci implicitního čtenáře pak existuje ještě tzv. vícečetný (implicitní) adresát, neboť texty pro děti často počítají i s recepcí dospělých (např. role předčítačů, nákupčích apod.). Barbara Wall rozlišuje dvě situace: buď text oslovuje děti i dospělé zároveň, nebo jsou určité pasáže textu zamýšleny hlavně pro děti a jiné pak výhradně pro dospělé. Text může např. obsahovat vtipy, které mají být pro dítě nesrozumitelné a pomrkává tak na dospělého, který ví, že dítě neví.¹¹

S pojmem empirický čtenář se vážou určitá úskalí. Pojem je problematický jednak z důvodu, že koncepty dítěte se v čase a prostoru zásadně proměňují, jednak z toho

⁹ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. Encyklopedie literárních žánrů. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

¹⁰ SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc: teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7577-413-2.

¹¹ SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc: teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7577-413-2.

důvodu, že je obtížně předvídatelné čtenářské chování zkoumaných subjektů. Pokud bychom LPDM chtěli vymezovat podle toho, kdo ji reálně čte, musíme počítat s určitým zkusením. Například lze pozorovat, že mládež s oblibou sahá po detektivkách, a to navzdory tomu, že díla Agathy Christie či Larse Keplera nespádají do publikací pro mládež. Důvodem bude zřejmě to, že se nejedná o intencionální dětskou literaturu, a za druhé to, že tyto knihy zobrazují věci, jež se dospělí typicky snaží před dětmi spíše skrývat (brutální vražda apod.).¹² Dále pak ani vysoká prodejnost knihy není důkazem toho, že si ji děti oblíbily, může jít o preferenci dospělého nákupčího atd. Jak vidíme, zjistit reálného čtenáře je složité. Jistou cestou jsou výzkumy, kdy se badatelé přiklání k různým dotazníkovým šetřením nebo deníkům vedeným na základě pozorování, v nichž literární vědci popisují proces, jímž děti získávají čtenářské kompetence.¹³

2.2 Funkce literatury pro mládež

Mezi základní funkce literatury vůbec, a tedy i literatury pro mládež, patří funkce estetická. Z hlediska individuálního je základním kritériem umělecké hodnoty díla jeho estetický účinek na pozorovatele (čtenáře). Estetický účinek je však závislý na dosavadní osobní zkušenosti a je tedy individuální.¹⁴ Funkce estetická spočívá ve vytvoření podmínek pro estetický prožitek literatury, vzbuzuje citění, fantazii, chce zanechat zážitek. Jedná se o jednu z nejsložitějších funkcí, neboť vzniká v souhrě obsahových a formálních činitelů i vnějších podmínek.

Mocná a Peterka rozlišují v žánrovém spektru 3 estetické priority, které se promítají v různé míře. První je funkce didaktická, která si klade za cíl čtenáře poučovat, rozvíjet jeho hodnotovou orientaci, emocionalitu či sociální dovednosti. Takovými žánry jsou např. pohádky, bajky nebo příběhy s dětským hrdinou. Další funkcí je pak funkce poznávací neboli informativní, která vyzdvihuje schopnost díla poskytnout určitý okruh informací o skutečnosti. Spočívá v rozšiřování obzorů dětského čtenáře. V každém literárním díle je zobrazována mimoliterární skutečnost, která čtenáři zprostředkovává poznatky o realitách a poskytuje věcné informace. Tuto funkci je pak možné naplnit uzpůsobením formy k jeho věku a schopnostem. Tato funkce je dobře rozpoznatelná v dětských encyklopediích, historické próze nebo v čítankách. Třetí funkcí je pak prioritou funkce imaginativní, ta rozvíjí hravost a fantazii nejčastěji prostřednictvím autorské nebo nonsensové pohádky.

Specifickou funkcí literatury pro děti a mládež je funkce edukační, do které můžeme zahrnout působení vzdělávání a výchovy. Prostřednictvím této funkce lze snadno čtenáře něco naučit a donutit ho přemýšlet, ovlivňuje jeho myšlení, emoce i charakter. S tím pak

¹² SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc: teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7577-413-2.

¹³ Nejslavnějším takovým deníkem je nejspíš publikace manželů Cragových z roku 1983, *Preludes to literacy: A preschool child's encounter with picture and story*

¹⁴ Jan Mukařovský: Místo estetické funkce mezi ostatními.

souvisí i funkce etická, která čtenáře nutí osvojit si určitá mravní stanoviska, návyky, postoje a představy o životě.

Ještě bych ráda zmínila funkci jazykové kultivace, kdy se prostřednictvím literatury dětem ukazují různé jazykové jevy, které jsou několikrát zopakovány, a tak vštěpovány do podvědomí, rozšiřují si slovní zásobu a rozvíjí řeč.

Za zmínku také stojí podněcování kreativity, zprostředkování relaxace, odpočinku či úniku. Neméně důležitou složkou jsou i ilustrace, které jsou v literatuře pro děti a mládež mnohdy rovnocenné, dokonce i nadřazené samotnému textu, v posledních letech vychází tzv. obrazové knihy, jejichž populárním představitelem je Shaun Tan.

Vzhledem ke svému specifickému zaměření na dětského a mladého čtenáře obsahuje literatura pro děti a mládež mimo výše zmíněných funkcí i funkce mimoestetické. Toman¹⁵ takové funkce zmiňuje čtyři: magickou, fyziologickou, etickou a společenskou. Magická funkce je příznačná motivy jako jsou přírodní síly, kouzelné věci a bytosti, či užíváním zaklínacích formulí. Funkce fyziologická pak souvisí s funkcí jazykové kultivace, kterou zmiňuji výše, zaměřuje se na zvládnutí obtížnějších hlásek apod. Prostřednictvím etické funkce si pak čtenář formuje určité mravní představy o dobru a zlu a utváří mravní cítění a myšlení. Pod pojmem společenské funkce si pak vykládáme takovou funkci, která ovlivňuje společenské vědomí dítěte a jeho postoj ke společnosti jako takové.

2.3 Žánry

Mladému čtenáři jsou cizí představy o chronologické posloupnosti a historickém vývoji literatury, ale co můžeme zcela jistě konstatovat je, že již od útlého věku si pomocí čtení vytváří konkrétní představy o literárních žánrech a žánrových formách, dokáže poznat pohádku, bajku či báseň, a odlišit je od sebe.

V této diplomové práci se zabývám literaturou pro mládež, tudíž zde zmíním hlavní žánry z této oblasti, nikoli z období nejtělejšího věku. S ohledem pak na časové ohraničení práce zmíním žánry, které v literatuře pro mládež převládají v období posledních deseti let.

Jelikož současná literatura pro děti a mládež nabízí široké spektrum žánrů a množství dostupných publikací, jak z domácí, tak ze zahraniční tvorby, dochází k přesycenosti knižního trhu, často tak vychází umělecky nevhodná, méně kvalitní až kýčovitá díla. Já jsem ke svému žebříčku nejčtenějších žánrů vybrala knihy na základě ocenění Zlatá stuha¹⁶, která je každoročně udělována tvůrcům nejlepších knih pro děti a mládež vydaných v českém jazyce. Jelikož svoji diplomovou práci zaměřuji na současnou literaturu pro mládež, svoji analýzu žánrů provádím na základě tří nejlépe hodnocených beletristických knih pro mládež v poslední dekádě. Jako doplnění pak přihlížím na přední místa v anketě „Suk – čteme všichni“¹⁷.

¹⁵ TOMAN, J. Současná česká literatura pro děti a mládež. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2000. 31 s. ISBN 80-7204-170-3.

¹⁶ <http://www.zlatastuha.cz/cs/archiv>

¹⁷ <https://www.npmk.cz/knihovna/sukova-knihovna/suk-cteme-vsichni/predchozi-rocniky-0>

2.3.1 Příběhy se sociální tematikou

V posledních deseti letech můžeme v anketě Zlatá stuha pozorovat žánr, který bych v této diplomové práci chtěla označit jako příběhy se sociální tematikou. Na Slovensku se typologii žánrů věnuje Zuzana Stanislavová, která se přiklonila k termínu společenská próza, jejíž základ vidí v zobrazování vztahů mezi lidmi.¹⁸

Jde o obecné označení, avšak knihy, které takto pojmenováváme, nelze zařadit do konkrétnějšího žánru. *Nikolina cesta* (M. Fišarová, 2012), *Uzly a pomeranče* (I. Procházková, 2011), *Julie mezi slovy* (P. Dvořáková, 2013) nebo *Řvi potichu, brácho* (I. Březinová, 2016) jsou knihy, které se zabírají citlivými tématy, se kterými se mládež a děti mohou setkat. Tematizují smrt rodiče, a s tím následné důsledky, jako je rychlejší dospívání, neporozumění si s novým partnerem rodiče atd. Dále tematizují rozvod, rozpad rodiny, ztrátu zaměstnání jednoho z rodičů, a s tím pak spojenou jeho nadměrnou konzumaci alkoholu. *Řvi potichu, brácho* pak předkládá příběh autistického chlapce a jeho okolí, přičemž je ukázána hodnota lásky a porozumění.

Podstatou tohoto žánru je předkládat témata dětem, která jim mohou být blízká v reálném životě, ale neumí si s nimi pořádně poradit. Jedná se o témata bolestná a nepříjemná, avšak přesto jsou běžnou součástí života, často je lehčí koukat na danou problematiku očima literárních postav.

Co vyprávěla gorila (M. Pilátová, 2019) je pak na takovém pomezí, když však přihlídneme k tomu, že výše zmíněné knihy určitým způsobem zachycují psychologii dětské mysli, můžeme k nim přidat i tuto knihu, neboť tematizuje mezilidské vztahy, pohnutky duše, téma domova a jinakosti. Jde o psychologicky silný příběh o identitě a sounáležitosti. Opět řeší témata, která mohou v dětech rezonovat.

2.3.2 Dobrodružné příběhy

Dalším žánrem jsou dobrodružné příběhy. *Cukrárna U Šilhavého Jima* (M. Toman, 2018) ukazuje dobrodružný Divoký západ, *Psi dny* (J. Jašová, 2020) zachycují svět malé holky, která pomáhá mazlíčkům dostat se na jejich vysněnou planetu, přičemž zažívá spoustu dobrodružných honiček. *Ztracený deník profesora z Essexu aneb Podivuhodná zvířena* (O. Černá, 2018) je pak přírodovědná kniha pro milovníky záhad a dobrodružství.

„Žánr zábavné prózy s množstvím zápletek, navozující napětí vystupňováním motivu rizika a zkoušky.“¹⁹ Podstatou dobrodružných příběhů je poutavý příběh s napínavým dějem, často se odehrává v exotických krajinách a slouží převážně pro zábavu čtenáře, ale upevňuje i jeho postoje. Dobrodružnost se stala i rysem charakteristickým pro další žánry jako je například pohádka, historická próza či detektivka.

¹⁸ ČEŇKOVÁ, Jana, Naděžda SIEGLOVÁ a Kateřina DEJMALOVÁ. Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095 X.

¹⁹ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. Encyklopedie literárních žánrů. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X, s. 118.

2.3.3 Detektivní žánr

Většina oceněných knih z posledních deseti let patří do výše zmíněných kategorií, avšak jsou tam pak i knihy, které spadají do dalších žánrů. *Zločin na Starém městě pražském* (D. Krolupperová, 2014) můžeme zařadit k detektivnímu žánru, jehož podstatou je zápletka postavená na zločinu, po jehož pachateli, detailech způsobu provedení nebo motivu pátrá nejčastěji detektiv nebo svědek oné události. Na podobném principu pak stojí *Medailon Emilky Horové* (N. Reviláková, 2021), ve které je řešena historická záhada, avšak navíc nám přináší poučení o nedávné historii, konkrétně o konci 2. světové války.

2.3.4 Sci-fi

Do žánru sci-fi zapadá kniha *Nová planeta* (M. Vopěnka, 2015), kterou můžeme považovat za žánr dystopický. Neboť podstatou tohoto žánru, i podstatou tohoto příběhu, je prostředí budoucnosti, které je katastrofické. Lidé se v této budoucnosti často smíří s tyranskou vládou, která jim řídí životy. V příběhu je pak často jedna nebo i více postav, které si uvědomí, že takový svět není v pořádku, a tak začnou přehodnocovat dosavadní systém. Ovšem o dystopickém žánru se rozepisují níže.

V době vzniku této diplomové práce vyšlo ocenění Zlaté stuhy za rok 2023, přičemž se na přední příčce v kategorii beletrie pro mládež umístil *Rekrut 244* od Františka Tichého. Kniha je navíc protknuta výstižnými ilustracemi od Stanislava Setinského, který se snaží vykreslit dystopické prostředí výstižně, například lidé bez výrazů, bez emocí atd. Kniha vypráví o čtrnáctiletém Jonášovi, který dospívá v roce 2055. Společnost má k dispozici dokonalejší technologie, život obyvatel je zcela podroben systému, který zasahuje do všech sfér lidského života, aniž by si to v takové míře kdokoli uvědomoval. Například to, že lidé nejsou schopni bez navigace dojít pár ulic k parku, je pro nás poněkud strašidelné. Jonáš se ze dne na den stane rekrutem, touží po uznání a hrdošti společnosti, a tak se výcviku zcela podřizuje. Avšak v průběhu cvičení dochází k jeho prozření ohledně základních lidských hodnot. Na stránkách Zlaté stuhy se o knize dočteme následující: „Autor knihy nenapsal jen poutavý dobrodružný román. Jeho kniha je polemikou nad současnými hrozbami světa, o kterých mladí lidé přemýšlejí, nebo by přemýšlet měli.“²⁰ Tento výrok je velmi výstižný, více se rozborem knihy zabývám níže.

2.3.5 „Suk – čteme všichni“

V rámci této práce mi přijde vhodné poukázat i na žánry, které hodnotí samy děti jako ty nejčtenější. K této analýze pak využiji anketu „Suk – čteme všichni“, kterou každoročně pořádá Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze na podporu čtenářské gramotnosti. Obecně bych chtěla poukázat na proměnu žánrů literatury pro děti, k čemuž mi slouží prvních 5 oceněných knih v posledních dvaceti letech.

²⁰ <http://www.zlatastuha.cz/rekrut-244>

Jedním z nejrozšířenějších žánrů je žánr fantasy, bez pochyb můžeme konstatovat, že mezi reprezentanty této kategorie patří *Harry Potter* od J. K. Rowling, v menší míře pak můžeme zmínit Tolkiena a jeho *Pána prstenů*, sérii *Dračích jezdců* od Ch. Paoliniho nebo *Letopisy Narnie* C. S. Lewise. Žánr fantasy není jednoduché definovat, lze ho rozdělit na několik typů, například Mocná a Peterka rozlišují tři hlavní typy: epickou fantasy, hrdinskou fantasy a science fantasy (pomezí mezi fantasy a sci-fi). Ovšem abych vybrala pár měřítek, podle kterých jsem dané knihy k tomuto žánru zařadila, zmínila bych výskyt nadpřirozených bytostí, které jsou zasazeny do vlastního imaginárního světa, ten může být s naším reálným světem spjat, nebo z něj určitým způsobem vycházet. Podstatnou složkou fantasy je často nevysvětlitelný, nadpřirozený úkaz nebo přímo projev magie.²¹

Zatímco žánr fantasy byl hojně volený spíše na počátku našeho století, v posledních letech první příčky obsazuje Jeff Kinney se sérií *Deník malého poseoutky*, k jejíž oblíbenosti napomáhá i její zpracování jako komiksu, je zde málo textu a hojně množství jednoduchých kreseb.

Jelikož se ve své práci zaměřuji na žánr dystopie, ráda bych poukázala i na jeho umístění v těchto anketách. Na prvních příčkách se sice neumísťuje, ale v posledních letech se začíná sporadicky v těch nižších usazovat. V roce 2020 se na 13. místě v Sukově anketě objevila kniha *Já, Finis* od Václava Dvořáka. Ve Zlaté stuze se roku 2016 na prvním místě umístila *Nová planeta* od Martina Vopěnky a pak v roce 2022 se vedle vítězného *Medailonu Emilky Horové*, umístila kniha *Hvězdonauti* od Martina Šinkovského.

2.3.6 Young adult

Jelikož se ve své práci zaměřuji na literaturu pro mládež, není od věci zmínit žánr young adult. Tento pojem byl ustanoven společností The Young Adult Library Services Association (YALSA), která je součástí Americké knihovnické organizace, a to v 60. letech 20. století. Jedná se o pojem problematický, neexistuje jeho přesná definice, neboť jak upozorňuje literární kritička Karen Coats, více než samotní autoři knih rozhodují o tom, k jakému publiku se kniha dostane, nakladatelé a posléze knihkupci a knihovníci. Opět hraje roli nonintencionalita, knihy původně určené dospělému publiku, získávají oblibu spíše u mladších čtenářů, a naopak. Coats nakonec problematiku shrnuje pomocí morálních hranic. Pokud je v textu jasně vytyčena a zobrazena hranice mezi dobrem

²¹ Neff, Ondřej, Jaroslav Olša. ed. Encyklopedie literatury science fiction. s. 29.

a zlem a dobro nad zlem nakonec vítězí, jedná se o knihu vhodnou pro mladší děti, zatímco jsou-li morální hranice nejasné, tak takový příběh spadá do žánru young adult literatury.²²

Young adult literatura je pohyblivý organismus, který se na trhu rychle vyvíjí. Pam Cole²³ uvádí, že do této kategorie pak spadají knihy, kde je hlavním hrdinou teenager, děj se rozvíjí právě kolem něj a jeho snahy vypořádat se s nějakým problémem, přičemž příběh je vyprávěn z jeho pohledu, autory jsou často mladí lidé a tématem knih jsou problémy spojené s dospíváním a přechodovými rituály mezi adolescencí a dospělostí. Knihy často nemají šťastný a pohádkový konec.

Na první pohled by se mohlo zdát, že literatura pro mládež a young adult literatura jsou totožné. V tom případě by u pojmenování YA literatury šlo pouze o marketingový tah. Ovšem přece jen je určitý rozdíl ve vnímání těchto dvou pojmů širokou veřejností. V českém prostředí je literatura pro děti a mládež definována pro jedince od 3-16 let²⁴, spadají sem všechna díla, která byla záměrně pro tuto cílovou skupinu vytvořena, např. říkadla, obrázkové knihy, pohádky, převyprávěné mýty, pověsti a pak taky žánry jako detektivky, biografie nebo fantasy.

Young adult literatura je pak zacílena na čtenáře ve věku od 12-18 let. Jiné zdroje však uvádí čtenáře až do 25 let věku. Zahrnuje různé žánry, od sci-fi a fantasy přes drama, romány, deníky ad. V současnosti se oblíbě těší dystopické romány, které popisují utrpení nesvobodných lidí pod nadvládou krutého diktátora, z děl si můžeme zmínit např. *Divergenci* Veronicy Roth nebo *Hunger Games* Suzzane Collins.

V České republice v roce 2016 vznikl Humbook, což byl jednodenní festival této literatury, ovšem díky zájmu o tento žánr se Humbook rozšířil a začal fungovat celoročně, jde o platformu, která poskytuje prostor, kde se setkávají dospívající podobného věku se stejnou zálibou v young adult literatuře. Konkrétně žánr dystopie začal být v rámci Humbooku populárnější kolem roku 2020, kdy na HumbookAwards byly nominovány knihy *Balada o ptácích a hadech* od S. Collins a *Prokletý rok* od K. Ligget.

Dle tohoto rozlišení bychom young adult literaturu mohli považovat za jakousi nadstavbu, která vyplňuje mezeru mezi literaturou pro děti a mládež a literaturou pro dospělé. Ovšem tato problematika není cílem této diplomové práce.

3 Žánr utopie a dystopie

Cílem této kapitoly je vymezit žánr utopie a dystopie, neboť utopie je jedním ze základních kamenů pro dystopii. Pokusím se vymezit specifika těchto dvou žánrů,

²² COATS, Karen. Young Adult Literature: Growing Up, In Theory. In: Handbook of Research on Children's & Young Adult Literature. Illinois State University: Routledge, 2010, s. 322. Dostupné také z: http://lilt.ilstu.edu/kscoat2/Documents/growing_up_coats.pdf

²³ Young Adult Literature in 21st Century

²⁴ ČEŇKOVÁ, Jana. Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-736-7095-X, s. 12

nastíním jejich stručný historický vývoj a také poukážu na zaměňování jevů dystopie a antiutopie.

3.1 Utopie

Cílem této práce není postihnout dějiny žánru utopie, avšak bez jeho vymezení bychom těžko mohli porozumět žánru dystopie. Proto bych chtěla poukázat na jeho vliv na dystopickou literaturu.

Na pojem utopie lze pohlížet z hlediska filosofického, sociologického nebo teologického, zasahuje různé disciplíny. Proto nejdříve nahlédnu do Sociologického a Filosofického slovníku. Filosofické utopické myšlení patří k lidské přirozenosti již od starověku a utopie jako literární žánr je v podstatě jeho odrazem.

Slovo utopie pochází z řeckých slov topos = místo a u = ne, výraz negace, tudíž to můžeme přeložit jako neexistující místo, místo, které je natolik dokonalé, že neexistuje, a proto je třeba o něj usilovat. „*Vize a popisy života v ideálním státu, v ideální společnosti. Utopie se vztahuje k zemi, jejíž místo není určeno. Je to typ kritické výpovědi navazující na antické vzory, zvl. na Platóna, jehož obliba stoupá v renesanci po vydání Utopie angl. myslitele Thomase Morea.*“²⁵ More, který bývá označován za prvního utopistu, ve svém díle líčí své představy o ideálním uspořádání společnosti prostřednictvím ostrova Utopia. More popisuje společnost prostou nerovnosti lidí, panuje v ní svoboda a rovnost, všichni pracují pro společné blaho. Díky svému dílu byl More přijat do okruhu anglického krále Jindřicha VIII. Po Morovi pak můžeme zmínit *Novou Atlantidu* Francise Bacona, *Harringtonovu Republiku Okeánu* nebo *Sluneční stát* Tommase Campanelly.

Dle Filosofického slovníku jsou za utopii považovány „*představy či vidiny budoucího uspořádání státu, společnosti či pospolitosti člověka s přírodou*“²⁶. Pro každou společnost, ve které existují spory, je utopické myšlení charakteristické. Autor pak ukazuje, jak je možné se těchto sporů zbavit.

V novější době pojem utopie získal odlišný význam, jehož počátek je spjat s Karlem Mannheimem. „*Utopické vědomí je tedy v prožívání, myšlení a jednání zaměřeno na pojmy a obecné představy, které v současných, přítomných oblastech života, ve vědomí jedinců, skupin a vrstev nejsou ještě uskutečněny.*“²⁷

Podle Encyklopedie literárních žánrů je utopie „*žánr fantastické literatury ličící alternativní model společenského uspořádání v pomyslné zemi.*“²⁸ Dle této definice je utopie literárním dílem, které pomocí různých ideologických kritérií popisuje vizi ideální společnosti a dokonalého fungování státu. V moderní literatuře slouží jako nástroj, který autorům umožňuje předvídat směry a tendence lidské společnosti, jehož prostřednictvím

²⁵ Sociologická encyklopedie, dostupné zde: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Utopie>

²⁶ BLECHA, Ivan, Břetislav HORYNA, Jan ŠTĚPÁN a Pavel ŠARADÍN. Filosofický slovník. 2. oprav. a rozšíř. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998, s. 432

²⁷ Sociologická encyklopedie, dostupné zde: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Utopie>

²⁸ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. Encyklopedie literárních žánrů. Praha: Paseka, 2004, s. 666

varují před možnými negativními vlivy a dopady na budoucnost. Svatava Urbanová popisuje základ utopie jako představu dokonalých poměrů v pomyslné zemi. „*Utopické představy leckdy korespondují s křesťanským obrazem ráje, s ideální krajinou nebo lépe zahradou snů, v nichž se kontaminují emocionální a racionální vjemy a čtenář si tuto polohu individuálně přisvojuje.*“²⁹

Utopie se vyznačuje charakteristickými znaky, podle kterých můžeme vyzorovat určitou modelovost. Nejčastěji jde o uměle vybudovaný prostor odříznutý od okolního světa, který má mnohdy pravidelný tvar, dále pak o harmonickou a soběstačnou společnost, která funguje podle přísně nastavených pravidel a pak také o mimochasovost děje. Prostředím je místo, které je položeno mimo obvyklý čas a prostor, hrdinové ho často objevují náhodou. Častým syžetem je putování do neznámých zemí nebo na cizí planety, do snů nebo vidin. Co se týká postavení společnosti, tak zájmy společenství jsou kladeny nad zájmy jednotlivců, hlavní roli hraje elita, která řídí a kontroluje život všech občanů společnosti. Do takto postaveného světa je vržen cestovatel ze světa reálného, který nečekaně objevuje ideální svět (také může jít o vědce nebo vynálezce).

Z krátkého náhledu do dějin utopie můžeme vyzorovat určité vlivy na žánr dystopie. Stačí nám náhled do počátku 20. století, který je poznamenán první světovou válkou, revolucemi a výraznými politickými změnami po celém světě. Nové uspořádání světa, zklamání z technického pokroku, obavy o nadcházející osud lidstva a jeho uniformity vedlo k rozvoji science fiction a s ním spojeného žánru antiutopie. Právě krize institucí tradiční společnosti a prudká modernizace vyvolaly změny v myšlení a také v prohloubení existujících rozporů. Utopista se už nežene za vidinou, představou po lepším státním uspořádání, ale snaží se předvídat, jak bude vypadat „nový svět“.

Ve 20. století bylo uskutečněno několik pokusů o výstavbu utopické společnosti socialisty a fašisty, zejména pak komunisty a nacisty. Nacistická představa utopie skončila druhou světovou válkou, a tedy největší lidskou katastrofou 20. století. Podobně je pak na tom pokus Pol Pota, který se snažil brutálním způsobem přeměnit celou společnost v Kambodži v 70. letech. Za další mezník pak můžeme považovat květinovou revoluci v USA, kdy cílem hnutí hippie byl útek z každodenní rutiny, ze společenských stereotypů a sexuální svoboda. Ovšem toto hnutí pak bylo odrazovým můstkem pro anarchistickou komunu v Dánsku, tzv. Svobodné město Christiania, poté byli hippies vystřídáni rebely jako jsou pankáči a pacifistická utopie se změnila v anarchistickou antiutopii.

„...*utopie, antiutopie či dystopie mají jeden velký ústřední bod – kritiku společnosti, světa, tj. systému, ve kterém autor žije, jakým ke kritice dochází.*“³⁰

S postupem času se tedy pohled na utopii jako na literární žánr mění, funkci kritického postoje ke společnosti přebírá nový literární typ utopie zvaný antiutopie, klasická utopie se ocitá na okraji. Na konci 20. století se objevují žánry jako steampunk nebo cyberpunk,

²⁹ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. ISBN 80-7198-548-1.

³⁰ VANŽURA, Marek. Dystopie. In: Drakkar: pochmurná města. [online] Říjen 2010, č.22, str. 4. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://drakkar.sk/download/vydani/drakkar_2010_22_rijen.pdf

děj se odehrává buď v blízké budoucnosti nebo naopak v budoucnosti o mnoho let vzdálené.³¹

3.2 Dystopie versus antiutopie

Než přejdeme k vymezení žánru dystopie, chtěla bych poukázat na rozdíl mezi pojmy dystopie a antiutopie. Někteří mohou chápat tyto dva pojmy jako shodné, nicméně podle Olgy Pavlovy v nich rozdíl je. I přesto, že oba žánry pojednávají o fikčních světech, antiutopie je starším žánrem, který vede dialog s utopií a snaží se zdůraznit nemožnost existence celoplošného utopického ráje. Dystopie naproti tomu ponechává naději na možnost úniku z tohoto světa. „*Pesimistické nálady antiutopií první poloviny 20. století, které mimo jiné důrazně varovaly před pokusy o uplatnění ‚celoplošného štěstí‘, se mění v úsilí o znovunalezení rovnováhy a návrat ke svobodnější společnosti, kde by každý měl mít právo rozhodovat o vlastním osudu. Tento typ varovné fikce lze s nadsázkou označit za součást duchovní hygieny moderní společnosti, a tedy i za projev etického závazku modernistické literatury.*“³²

Co se týká shodných znaků, tak oba žánry popisují především negativní místa, která bývají označována jako krutá, předkládají nám obraz odstrašující budoucnosti. Dalším znakem pak je často rozdělení společnosti na dvě a více skupin, mezi kterými je komunikace neuskutečnitelná nebo značně ztížená. Jako poslední Pavlova uvádí samotnou zápletku, kdy se protagonisté pokouší o únik z tohoto striktního světa.

Rozdílnost pak autorka vidí hlavně v koncích děl, kdy pro dystopický svět je příznačnější šťastný konec, kdy protagonista ze světa opravdu uprchne, nebo minimálně vysvitne naděje, že příští pokus může být úspěšnější. V antiutopických dílech je pokus o útěk většinou neúspěšný a hlavní hrdinové jsou násilně vráceni na své původní místo. Podle Pavlovy je potřeba se zaměřit i na politické, kulturní a ekonomické podmínky vzniku díla.

Dalším stoupencem odlišení dystopie a antiutopie je Novák, který dystopii od antiutopie odlišuje jinak než Pavlova, „*dystopie se od antiutopií liší pouze v jediné zásadní věci: dystopie popisují sklenici z 50 % jako poloprázdnou, zatímco antiutopie jako poloplnou.*“³³ Knihy k žánru dystopie přiřaduje na základě atmosféry, je-li temná a pochmurná, zatímco je-li radostná a jásavá, jedná se o antiutopii.

Současní vydavatelé literatury pro děti a mládež tyto dva termíny nerozlišují, většinou je přiřadí k žánru dystopickému.

³¹ STRAKOVÁ, Markéta. Viktoriánský svět v současné fantastické literatuře: steampunk, urban fantasy a manga.

³² Pavlova, Olga. Literární dystopie a pokusy a její vymezení ve světovém a českém kontextu. Dostupné online: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/104562/Olga_Pavlova_110-127.pdf?sequence=1&isAllowed=y

³³ NOVÁK, Josef. Antiutopie a dystopie: ošklivé světy, za které si lidé můžou sami. In: Drakkar: pochmurná města. [online] Říjen 2010, č.22, str. 6. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://drakkar.sk/download/vydani/drakkar_2010_22_rijen.pdf

Já dávám přednost definici od Olgy Pavlovy, jelikož mnou zvolené knihy pro tuto diplomovou práci mají většinou onen šťastnější konec, kdy hlavní hrdinové ze světa uniknou nebo při nejmenším vysvitne malá naděje na lepší budoucnost. Uvážila jsem, že si zvolím pojem dystopie.

3.3 Dystopie

Když jsme si vymezili rozdíl mezi dystopií a antiutopií, přejděme k podstatě dystopických děl. Charakteristické rysy poté popíšu v následující kapitole pomocí komparace tří dystopických děl.

Původ slova dystopie nalezneme v řečtině, dys = vadný, špatný, rozrušený, topos = místo, v překladu jde tedy o určité narušené místo.

Podle Sociologické encyklopedie termín dystopie použil v parlamentním projevu roku 1868 J. S. Mill, ale kořeny sahají dál, až do antiky. Co se pak týká novodobé dystopie, za zakladatele jsou považováni především J. Donnelly, J. London, E. Zamjatin a k nejvýznamnějším autorům patří G. Orwell. Rozšíření dystopie na přelomu 19. a 20. století bývá spojováno s růstem pesimistických náhledů na společenský vývoj v budoucnosti či využití dystopie jako prostředku ke konfrontaci – autor může kritizovat vizi lepší společnosti díky dystopické paralele.

Co je to dystopie? Existuje mnoho různě formulovaných definicí a názorů. Pro představu si zmíníme jen některé z nich. Podle Sociologické encyklopedie jde o zvláštní druh utopie, jako víceméně stejně platné se užívají termíny antiutopie, kontrautopie, negativní utopie nebo varovná utopie, u nichž někteří autoři (jako F. L. Polák) usilují o obsahové rozlišení, avšak k terminologickému ustálení ještě nedošlo. „*Obsahem dystopie je pesimistická, pochmurná vize obecně nežádoucí společnosti.*“³⁴

Oxford Dictionaries definuje dystopii jako „*vymyšlené místo nebo stát, v němž je všechno nepříjemné nebo špatné, typickým příkladem jsou totalitní režimy nebo místa ekologicky zničená.*“³⁵

Podle Merriam-Webster Dictionary jde o „*imaginární svět nebo společnost, kde lidé vedou odlidštěný život plný strachu*“.³⁶

Ivana Holzbachová tvrdí, že dystopie je společností, která by teoreticky mohla vzniknout ze společnosti dnešní, a proto může sloužit buď jako více či méně skrytá kritika této společnosti, nebo jako varování před některými tendencemi, které se v ní skrývají. Což je

³⁴ Sociologická encyklopedie, dostupné zde: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Dystopie>

³⁵ Dystopia. Oxford Dictionaries. [online] 2016 [cit.2016-04-13] Dostupné z: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/dystopia>

³⁶ Dystopia. Merriam-Webster. [online] 2012-03-29 [cit.2016-04-13] Dostupné z: <http://www.merriamwebster.com/dictionary/dystopia>

důvod toho, proč v současnosti značná část takových knih, případně filmů a her, nese i politický náboj.

Olga Pavlova pojem dystopie vnímá jako širší kulturní fenomén zahrnující umělecká díla (filmy, komiksy ad.), nejen tedy díla literární. Dle Pavlovy dystopická literatura obsahuje příznačné motivy jako je petrifikovaný svět, rozdělení společnosti na „my a oni“, novořeč, která slouží k jazykové manipulaci, konflikt a potřeba překročení hranic petrifikovaného světa. Jako jedno z klíčových témat vnímá kritiku sociálního inženýrství. „*Způsoby ovlivňování společnosti a manipulace s ní se neustále proměňují, a proto ani dystopická literatura nemůže zůstat neměnná, nejenže umělecky reflektuje soudobou realitu, ale také se rozšiřuje na jiná média.*“³⁸ Právě proto vnímá dnešní dystopii jako širší kulturní fenomén a neomezuje ji pouze na literární žánr. K tomu pak přispívá i rozšiřující se slovní zásoba.

Téma dystopických textů má dlouhou tradici. Jako jeden z prapůvodních dystopických motivů Pavlova vnímá Pandořinu skříňku jako symbol zhoubného daru nebo uvolněného zla. Dominujícím dějištěm dystopické literatury je blízká či vzdálená budoucnost, základním principem pak je nespokojenost se stávající společenskou situací, a to jak na straně protagonisty, tak i na straně čtenáře jakožto příjemce literárního textu.

Pavlova vyčleňuje tři základní typy dystopických děl: politické dystopie, ekologické a technologické. Politické dystopie jsou spjaty s rozpadem utopických představ a sociálního inženýrství, ekologické dystopie jsou spjaty s ekologickými katastrofami, které vedly ke zrušení demokratických svobod, a v dystopiích technologických lidstvo ohrožuje věda a technika.

Protagonistou většinou bývá bystrá a všímavá osoba, která si mnohdy zcela náhodně uvědomí nedokonalost politického a sociálního systému, která lidstvo obklopuje. Poté začne hledat možnosti úniku ze svého dosavadního života. Protagonista se často vydává na cestu za lepším světem, který leží za hranicemi známého prostoru. Podstatou těchto děl pak je často i dočasné zaslepení systémem a jeho ztotožnění se se zavedenými aparáty. Dle Pavlovy tato dystopická fikce varuje před možnou proměnou existující společnosti a jejího zřízení. „*Pro dosažení zmíněného efektu musí autor vytvořit takový svět, s nímž by se čtenář dokázal velmi rychle ztotožnit, tj. najít ve fikčním světě rysy, které lze objevit i ve světě reálném, v jeho bezprostředním okolí.*“³⁹

Pavlova odlišuje dystopii od antiutopie, tvrdí, že otevřený nebo šťastnější konec je příznačný právě pro dystopickou literaturu a špatný konec pro literaturu antiutopickou. Dále pak dystopie nikdy nevstupuje do polemiky s utopickou představou, ale reaguje na konkrétní nálady, události a změny ve společnosti.

³⁸ Pavlova, Olga. Literární dystopie a pokusy a její vymezení ve světovém a českém kontextu. Dostupné online: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/104562/Olga_Pavlova_110-127.pdf?sequence=1&isAllowed=y

³⁹ Pavlova, Olga. Literární dystopie a pokusy a její vymezení ve světovém a českém kontextu. Dostupné online: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/104562/Olga_Pavlova_110-127.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3.3.1 Vztah utopie a antiutopie, dystopie

Jelikož se v utopiích vytváří představa světa rozšířená o iluzi něčeho lepšího, leckdy tato představa stojí v opozici se současným stavem světa a je anti-světlem, anti-realitou.

„Současné obrazy antiutopií jsou založeny na vědomí hluboké vnitřní krize dnešního člověka, společnosti, civilizace. Antiutopie násobí již tak negativní, hrůzostrašný, katastrofický obraz reality a vytváří děsivou budoucnost.“⁴⁰

Můžeme konstatovat, že ať se jedná o utopii nebo antiutopii, dystopii, všechny tyto žánry mají psychologické poslání. Hledají v odcizenosti a chaosu světa lidský smysl. Utopie a následně i antiutopie a dystopie jsou variantou fantastické literatury. Ve fantazii člověka je vytvořen umělý, neobyčejný svět na základě racionální představy, dochází ke konfrontaci neobyčejných představ v obyčejném prostoru a neobyčejných projevů uvnitř neobyčejného světa.

Formou fantastické literatury je pak sci-fi, se kterou mají tyto žánry taky mnoho společného. *„Sci-fi něco převzala z anticipace neznámých, možných nebo očekávaných prostorů fantastiky, z alegorie, noetiky a společenských funkce utopie.“⁴¹* Ovšem na rozdíl od utopií, antiutopií a dystopií má děj založen na dialogu o tom, co člověk zatím je a kým by měl být, vyslovují se obavy ze známého i neznámého světa.

„Zdá se, že koncem 20. století imaginální prostor antiutopií, lépe než utopií, postihuje potřebu člověka vystupovat ze své subjektivity, překonávat své vjemy a prožitky a zase se vracet k sobě samému. Zdá se, že děsivé obrazy krize a rozkladu, obrazy všeobecného chaosu mohou být tajuplným zdrojem imaginace a tvořivosti. Jako kdyby tu více než jindy vyvstávala potřeba vytvořit nikoliv představu vnější uspořádanosti jako konečného stavu, ale naopak chaosu, který vzniká, když se nerespektuje vnitřní, skrytý řád jiného skrytého fraktálního řádu.“⁴² Ještě více než v četbě se s těmito polohami mládež setkává ve filmech nebo videorecích.

Pojmu dystopie se věnuje roku 1977 David W. Siks v knize *Transformations of Language in Modern Dystopias (Přetváření jazyka v moderní dystopii)*, který dystopii popisuje jako proces, v němž se lidská potřeba perfekcionismu proměňuje do podoby utlačitelských a nepřátelských společností. Tvrdí, že pojem dystopie je vhodnější užívat od té doby, co antiutopie přestaly být pouhými satirami pozitivních snah utopické literatury a začaly více zobrazovat negativní svět. Dle jeho tvrzení, můžeme konstatovat, že dystopii vnímá jako podskupinu antiutopie, takže každá dystopie je současně antiutopie, avšak ne všechny antiutopie jsou dystopie.

Někdy moderní člověk najde dystopické rysy v dílech, která byla dříve jednoznačně považována za utopie. To se týká nejenom Platónovy Ústavy, kterou např. K. R. Popper interpretuje jednoznačně jako dystopii, ale i knihy Thomase Morea, který dal název

⁴⁰ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. ISBN 80-7198-548-1, str. 278

⁴¹ Tamtéž, str. 283

⁴² Tamtéž str. 284

celému žánru – *Utopie*. V 16. století byla Utopie chápána jako dílo popisující nedosažitelný ideál, ovšem očima dnešního čtenáře se můžeme pozastavit například nad skutečností, že chtěl-li občan Utopie cestovat mimo místo svého bydliště, potřeboval povolení úřadů. Podobné pochybnosti pak můžeme sledovat i v dalších utopistických dílech, např. dvanáctihodinová pracovní doba u Ch. Fouriera.

3.3.2 Stručný vývoj dystopie

V současné době je dystopický žánr jedním z populárních typů umělecké literatury, jeho obliba tak stoupla, že díla patřící k tomuto žánru můžeme najít v knihkupectvích pod samostatným pojmem dystopie. Ovšem nahlédneme-li do minulosti, zjistíme, že dystopie nese prvky žánru sci-fi. Oba tyto žánry spojuje prostředí budoucnosti, avšak zatímco sci-fi je zaměřeno spíše na možnosti budoucího vývoje technologií, vědy a společnosti, dystopie je zaměřena spíše na možnosti budoucí katastrofy nebo dysfunkční společnosti. Kromě rysů sci-fi literatury si dystopické romány vypůjčují i prvky fantasy, romance, thrilleru či hororu.

Termín dystopie vychází ze slova utopie, jak jsem zmínila výše, má původ v Řecku, kde jej jako první použil Platón, když formoval svou představu o ideálním státě, ve kterém lidé mohou žít v rovnováze. Vývoj utopie jsem již stručně nastínila, ovšem většina literárních směrů a myšlení mívá v lidských dějinách i svůj protiklad, zde stačilo přidat předložku *dys-*, která značí zhoršení.

Mezi první průkopníky žánru dystopie patří Jonathan Swift s dílem *Gulliverovy cesty* (ovšem zde můžeme pozorovat pomezí žánrů dystopie a utopie), jako dalšího zmíním Julese Verna s tituly *Ocelové město* či *Vynález zkázy*. A jako poslední bych vyzdvihla Herberta George Wellse, který jako první vydal román s tematikou mimozemské invaze *Válka světů*.

Jako zdroj inspirace pro žánr dystopie můžeme chápat dva myšlenkové směry z 20. století, fašismus a komunismus. Autoři prostřednictvím literatury reflektovali praktiky uplatňování vládnoucí moci. U nás hrozbu fašismu velmi zdařile vykreslil Karel Čapek v románu *Válka s mloky*. George Orwell pak kritizoval komunismus a stalinismus ve *Farmě zvířat*.

Již samotná totalitní moc byla zdrojem námětů. George Orwell v roce 1949 napsal dílo o strachu a degradaci lidskosti zvané *1984*. Se ztrátou lidskosti a degradací člověka v pouhé zvíře souvisí i omezování lidských svobod, kdy totalitní režimy sledovaly lidi na každém kroku. Mezi díla, která otevírají tuto problematiku můžeme zařadit *451 stupňů Fahrenheita* od Raye Bradburyho nebo *Pána much* Williama Goldinga. Otázku budoucnosti plodných žen pak nastínilo dílo Margaret Atwoodové *Příběh služebnice*.

Dystopie je spojena s obavou z rozvoje technického pokroku a zkoumáním vesmíru. Autoři pracují s myšlenkou, že práce s technologiemi se může kdykoli zvrtnout, často se to stává právě vinou člověka, člověk je bytost neustále toužící po moci, tudíž nové technologie se mohou kdykoli stát zbraní, což zdůrazňoval Karel Čapek například

v románu *Továrna na absolutno*. Dalším námětem pak bylo zkoumání vesmíru, které autoři představovali prostřednictvím setkání s mimozemskými civilizacemi apod.

Dnešní dystopické příběhy zpracovávají život v postapokalyptickém světě, zejména se do příběhu dostáváme po válce, která vyhladila všechno na Zemi a pouze hrstka lidí přežila. Přeživší jsou pak často izolováni v prostoru ohraničeném zdí, hradbou, či jinou překážkou, která nemusí mít nutně ochrannou funkci, naopak často obyvatelům brání, aby se dostali do jiného světa.

Totalita nebyla námětem v dystopických románech pouze v minulém století, ale objevuje se dodnes. Vládnoucí vrstva uplatňuje vůči nevládnoucím kruté prostředky jako například v *Hunger Games*, kdy jsou hrdinové donuceni bojovat o svůj život v reality show. Cílem je pak tuto vládnoucí vrstvu nějak obejít, oslabit či svrhnout.

Hlavními postavami současného dystopického žánru určené pro mládež, bývají hrdinové blízcí věkem čtenáři, často stojící na okraji společnosti. Často bývají předurčení svými schopnostmi a vlastnostmi k tomu, aby se stali vůdci či spasiteli. Můžeme vysledovat, že hlavní postavou bývá často dívka, dějová linie příběhu je pak obohacena o romantickou složku, v některých případech jde o milostný trojúhelník.

Po roce 2000 zájem o dystopii neustává. Nejnovější velkou publikací o dystopii jako o kulturním fenoménu je kniha Gregoryho Claeysa z roku 2017 *Dystopia: A Natural History (Dystopie: Přírozená historie)*, ve které autor provádí hloubkovou analýzu dystopických představ. Formuluje dystopii jako žánr.

Můžeme konstatovat, že dystopických děl přibývá, za příčinu bychom mohli označit zvětšující se vědomí lidí o nebezpečích, která plynou z jejich vlastních činností. Otázkou pak je, zda se mění jejich účel, zda se jedná o druh zábavné literatury, nebo ji již máme chápat jako jakési varování.

4 Komparace dystopických textů

Abychom si to shrnuli, dystopie je prozaický útvar, který se vyznačuje určitými charakteristickými znaky, podle kterých je jedinečný a můžeme ho rozpoznat. Co k těmto typickým znakům patří? Znaků můžeme vyznačit několik, ale já se rozhodla sledovat těchto pět, jelikož mi přijdou pro dystopický žánr stěžejní: systém společnosti, čas a prostor, hlavní postavu, smrt a lásku a základní stavbu příběhu. Tyto znaky pak sleduji ve třech následujících knihách, které ve mně svým příběhem stále rezonují. Jedná se o *Prokletý rok* (Kim Liggett, 2020), *Naslouchač* (Petra Stehlíková, 2016) a *Legenda* (Marie Lu, 2013).

4.1 Systém společnosti

Podle Pavlovy je dystopický svět nejčastěji vystaven na základě binární pozice, která je neměnná a ustálená. Na jedné straně stojí držitelé moci, na druhé straně většina obyvatelstva. Již samotná komunikace je mezi těmito vrstvami narušena od začátku, většinou probíhá pouze odshora dolů. Významnou roli hraje samotný stvořitel fikčního světa, který sám sebe označí za vládce. Systém se svými občany manipuluje pomocí

představy existence nepřítele, jeho určením a následným zneškodněním, což napomáhá legitimizaci režimu nebo existující vlády. V takovém světě probíhá dělení na „my“ a „oni“, což má být vnímáno jako něco přirozeného. Právě tímto dělením je posilován pocit jednoty, osobitosti a jedinečnosti. V takovém světě může být opozice postavena na protikladech: „my mladí a oni starší“, „my muži a ony ženy“ apod. Toto binární rozlišení bývá často posilováno technikou a zpravodajstvím: rádiem, internetem nebo počítačem, což odráží moderní technologie „kontroly“ a sdělování v době vzniku daného textu. Čím větší sílu a kontrolu pocítujeme, tím větší musíme přinést oběť ze strany vlastní identity. Pavlova toto považuje za jeden z klíčů antiutopistického a dystopického světa - pro to, abychom mohli vytvořit maximálně spokojenou společnost, musíme toho obětovat co nejvíce.

Jak vidíme, společnost stojí na vládnoucí menšině, která používá všechno možné, aby kontrolovala utlačovanou většinu, nejvíce využívá jejího strachu, jednak strachu obecně, ale i strachu ze změny. Ke svému prospěchu dokáže využít manipulaci, drogy, náboženství apod. Základním stavebním kamenem dystopického žánru je nesvoboda člověka, jeho závislost na společnosti, jejíž součástí je bezvýchodnost situace a bezmocná vzpoura. Systém často obsahuje prvky shody nebo extrémní rovnost, to znamená, že lidé jsou nuceni být si podobní a v souladu s pravidly a očekáváním, které vláda stanovila. Lidé si nemohou v životě dovolit vlastní volbu.

V *Prokletém roce* je nám představena společnost, ve které vládou muži a ženy jsou utiskovanou většinou. Muži rozhodují o důležitých věcech ve společnosti, účastní se zasedání města, vybírají si nevěsty. Ženy jsou po generace vychovávány v tom, že je v nich něco špatně. Žena jakožto služebnice ďábla se rodí s magií, kterou očarovává své okolí, svádí zadané muže. Proto je třeba tuto magii z žen vypudit, což se stává v jejich šestnácti letech, kdy jsou vyhnány na rok do lesů na svůj prokletý rok. Jsou zavřeny do tábora uprostřed lesa, ve kterém je udržují pytláci, kteří číhají na příležitost, kdy nějaká z dívek vykročí z tábora a oni ji budou moci zabít. Muži svou moc ještě upevňují tvrzením, že krev, kůže a části těl těchto mladých dívek jsou léčivé, životadárné. Pytláci jsou za svůj hon tedy placeni, jelikož roste poptávka. Po prokletém roce se dívky mohou vrátit domů, avšak žádná z nich nesmí hovořit o tom, co se během roku stalo. Před nástupem na prokletý rok jsou dívky vystaveny před zraky všech svobodných mužů (i starých vdovců), kteří si z nich vybírají svou budoucí nevěstu, jelikož je mužů méně, zbývající dívky jsou po návratu přiřazeny na práce na polích. Jakmile nějaká dívka během roku zemře a nikdy se nenajde její tělo (to otevírá možnost toho, že utekla), je její ženská část rodiny vyhnána na předměstí, kde se musí živit prostitutí. Muži mají nad ženami takovou kontrolu, že stačí jen jejich tvrzení a žena skončí na hranici. Jakmile žena nemůže otěhotnět, nebo manžel pouze řekne, že v noci snila (což je zakázáno), celé město přihlíží jejímu upálení. Muž si pak může vybrat novou, mladší ženu. Ženy svůj osud přijímají, žádná z nich nechce vybočovat z davu a snaží se udělat vše pro to, aby se mužům nezprotivila.

Jak vidíme, ve společnosti *Prokletého roku* stojí rozdělení společnosti na „my“ muže a „ony“ ženy, které jsou manipulovány představou neexistujícího nepřítele, který se skrývá v nich.

V knize *Naslouchač* je svět rozdělen na dvě části, jedna je obyvatelná, druhá je zamořená jedovatými plyny, ovšem není zcela bez života. Obyvatelná část je od té jedovaté oddělena štítem. Společnost je rozdělena na určité vrstvy. Kolem štítu žijí sklenaři, kteří jsou zotročeni lidmi z nížin, takže jsou odsouzeni ke středověkému způsobu života. Sklenáře by totiž nikdo dobrovolně dělat nechtěl, neboť těžba sklenitu způsobuje mnoho nemocí a znetvoření. Jsou k tomu odsouzeni ti, co se s určitými deformacemi již narodili. Každý den chodí do dolů těžít sklenit (kámen, který udržuje hradby obyvatelné části světa od té neobyvatelné), poté jsou tam lidé pracující na poli, což je stále těžká práce, ale alespoň neurychluje smrt. Dívky pak mají možnost žít v „norách“, tak se říká tamější prostituci, ovšem to mohou dělat jen dívky bez deformací, kterých moc není. Lidé v nížinách pak žijí úplně jiným způsobem, mají létající auta, kámen, který dává nesmrtelnost ad. V čelech státních útvarů je faja, něco jako král, ale opravdovou moc má družina válečníků, která si říká pětadvacítka, jejím úkolem je chránit sklenařská města, ale i dohlížet na vládu faje. Takovou zvláštní skupinou obyvatel jsou naslouchači, kteří dokáží sklenit zpracovávat podle jeho zvuku, takoví lidé jsou vzácnost, avšak ne natolik, aby si zasloužili podobný život, jaký mají lidé z nížin. I zde vidíme opakující se schéma společnosti jako je popsáno výše. Na vrcholu společenského žebříčku je menšina těch, kteří ovládají chudou většinu, i když sklenaři ví, že jejich život nebude nijak dlouhý a šťastný, je jim natolik drahý, že se chovají podle pravidel, nestojí o trest či předčasnou smrt, život je jim nejdražší, a tak přijímají svůj osud.

Příběh *Legendy* je zasazen do Spojených států, konkrétně do jejich západní části, která se nazývá Republika. Republika je státem, která je stále ve válce se svými sousedy – Patrioty nebo Koloniemi. Společnost je zde rozdělena do dvou skupin, na ovládající a ovládané, přičemž se tváří, že zařazení do skupin je náhodné a záleží na lidských schopnostech. Opak je pravdou. V deseti letech každé dítě podstupuje zkoušku, ve které musí dosáhnout určitého počtu bodů, poté je rozhodnuto o jeho dalším osudu, zda má nárok na vysokoškolské či středoškolské studium, nebo zda svou rodinu odsoudí mezi chudáky. Ovšem pak je tu ještě možnost, že u zkoušky propadne, to je pak posláno do laboratoří, kde je zkoumána jeho nedokonalost. Avšak zkouška je pouze krycím manévrem pro vládnoucí. Osud je dětem dán již předem, skupiny se nesmí míchat, tudíž vládnoucí výsledky manipulují ve svůj prospěch, jakmile někdo svými výsledky vystoupí z předurčené zóny, stává se hrozbou pro společnost, proto je zde jedna z hlavních postav, Day, podveden. „*Moje matka kdysi doufala, že to někam dotáhnu. Že překonám hendikep nízkého původu a stanu se úspěšným, možná dokonce slavným člověkem.*“⁴³ Jak v průběhu děje uvidíme, není to možné. Republika zabíjí i vlastní lid, jakmile jeden z jejich stoupenců začne o některých jejích praktikách pochybovat a začne až moc pátrat, zbaví se ho, aby systém mohl nerušeně fungovat dál.

4.2 Čas a místo

Děj dystopie se často odehrává v budoucnosti, ať už více, či méně vzdálené. K nerovnostem ve společnosti nejčastěji přispívá, že vedle sebe staví nejmodernější technologie a vynálezy a různé nástroje z dávné minulosti, takže čtenáři to kolikrát připadá

⁴³ LU, Marie. *Legenda*. V Praze: CooBoo, 2013. ISBN 978-80-7447-169-8.

jako dávná minulost. Častým prvkem dystopií také je, že vedle sebe staví dva póly, pozitivní minulost a negativní přítomnost. Hrdinové často vzpomínají na doby, kdy bylo všechno lepší, nebo postupně přicházejí na to, že v minulosti se žilo jinak, lépe. Zatímco přítomnost je pak zdevastovaná, zlá, překroucená.

Co se pak týká místa, Pavlova popisuje, že dalším důležitým rysem dystopické literatury je uzavřený až statický svět, který bývá převážně umístěn do urbánního prostředí. prostor je zobrazen jako uzavřené prostranství, které jeho obyvatelé nesmějí z vlastní vůle opustit. Veřejný prostor je obvykle impozantní, zastrašující a strohý, představuje centrum, odkud se vliv postupně šíří i na periferii. K významu prostředí se vyjadřuje i Novák: „*Symbolem dystopií je město. Odporné, zpuštělé, šedé. Nebo naopak čisté, skleněné a sterilní (často v případě antiutopie). Město totiž umožňuje koncentrovat lidi a snadněji na ně dohlížet. V hlubokých lesích se individualita pěstuje mnohem snáze než ve městě plném lidí.*“⁴⁴

Ve městě na člověka působí touha zapadnout a ničím nevyčnívat než kdekoli jinde. Navíc má menšina vládnoucích větší přehled o chování svých obyvatel, jelikož mohou být všude kamery, což je vysvětlováno tak, že jde o nutnost jejich ochrany. Občané takového města ale často ani nechtějí nic skrývat, chtějí být otevření, nepotřebují si střežit své soukromí.

Prostředí pak často souvisí i s atmosférou, která v knize vládne. Vanžura popisuje pochmurné místo, na kterém vám běhá mráz po zádech, i přesto, že je právě poledne. Tato mrazivá atmosféra je pak umocněna strachem, který je všudypřítomný. Atmosféra se ukazuje již na první stránce knihy.

O *Prokletém roce* se často hovoří ve spojitosti s *Příběhem služebnice* od Margaret Atwoodové. Již na obalu knihy je napsáno, že má dusivou atmosféru plnou napětí. To můžeme vypožorovat již na první stránce knihy. „*O prokletém roce se nemluví. Je to zakázáno. Tvrdí nám, že máme moc vylákat dospělé muže z jejich vlastních loží, chlapce připravit o rozum a ženy žárlivostí přivést k šílenství. Věří, že naše kůže samotná vydává silné afrodiziakum, elixír mládí, esenci dívky na pokračí ženství. A proto nás vyhánějí, abychom svůj šestnáctý rok strávily v lesích daleko od domova, kde se zbavíme své magie, a teprve poté nám je dovoleno vrátit se do civilizace.*“⁴⁵ V tomto krátkém úryvku jsou ukryta slova, která v nás vyvolávají pochmurné pocity: prokletý rok, zakázáno, šílenství, magie ad. Jedná se o slova, která v tomto spojení neznamenají nic pozitivního, již v této části cítíme jistý chlad. V knize se uvádí, že společenství žije na vesnici, avšak často je popisováno náměstí či předměstí, což běžné vesnice, jak si je představujeme my, nemají. Většina příběhu je pak zasazena do hlubokého a temného lesa, což jen umocňuje mrazivou atmosféru, člověk s hrdiny příběhu soucítí, temný a hluboký les plný nebezpečí je nepříjemnou představou pro každého.

Čas v *Prokletém roce* není nijak specifikován. Nástroje, které společnost užívá, a zvyky a zvyklosti, které vyznávají, v nás evokují spíše vzdálenou minulost než budoucnost (např.: pravidelné návštěvy kostela, upalování za kacířství, zákaz homosexuality, nemožnost antikoncepce apod.). Ale nejedná se o historický román (nejsou popisovány

44 NOVÁK, Josef. Antiutopie a dystopie: ošklivé světy, za které si lidé můžou sami. In: Drakkar: pochmurná města. [online] Říjen 2010, č.22, str. 6. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://drakkar.sk/download/vydani/drakkar_2010_22_rijen.pdf

45 LIGGETT, Kim. Prokletý rok. Přeložil Tereza SCHLÖGLOVÁ. V Praze: CoBoo, 2020. ISBN 978-80-7544-946-7, str. 9.

žádné historické události, osobnosti, způsob minulého života), je nám ukázán alternativní svět, ať už ve více či méně vzdálené budoucnosti. K poznání dystopického světa nám může napomoci autorčino poděkování, ve kterém popisuje svůj nápad na příběh. Jednou stála na nádraží a všimla si dospívající dívky, která vykazovala změny na pokraji ženství. Dívky si všiml muž, který ji sjel pohledem lovce, dívku viděl jako objekt, kořist. Poté si jí všimla žena, která měla v pohledu smutek, až možná opovržení, vnímala ji jako sokyni. Toto krátké setkání autorce vnuklo nápad na knihu, konkrétně takový, jak zpracovat vnímání dívek v alternativním světě.

Naslouchačem se také nese mrazivá atmosféra. Kniha začíná slovy: „*Když jsem byla malá, matka mi za temných večerů často vyprávěla o tom, kým jsme kdysi bývali. Ležela jsem na slaměném lůžku, držela si její ruku přitisknutou na tváři a hltala každé slovo. Bylo nám zakázáno číst a psát, a tak se historie našeho lidu přenášela ústně z rodičů na děti. Vzpomínky pro nás byly velice důležité. Museli jsme si zapamatovat, že to, co jsme teď, je jen důsledek lidské chamtivosti.*“⁴⁶ Již z tohoto úryvku můžeme cítit takovou pochmurnou náladu, která se nese i zbytkem knihy, leckde je pak podporována strachem. Stejně jako v *Prokletém roce* se objevuje slovo zakázáno, poté chamtivost nebo spojení „kým jsme kdysi bývali“. Tato slova umocňují ponurou atmosféru, která je tak typická pro dystopická díla. V tomto díle je pak tato atmosféra ještě umocněna samotným schématem společnosti, kdy se setkává svět otroků a otrokářů, svět chudých a bohatých, svět umírajících v nelidských podmínkách se světem věčně mladých, avšak kdo je na kom skutečně závislý? Redaktor fantasy a sci-fi literatury Jiří Štěpán se k atmosféře příběhu vyjádřil takto: „*Atmosféra provází čtenáře i hlavní hrdinku po celou dobu, kdy musí čelit jak nebezpečím, která přináší život v postapokalyptickém světě, tak i nástrahám vzpoury proti sociálnímu útlaku.*“⁴⁷

Začátek příběhu se odehrává v okolí štítu zvaném Amárie, tedy v těch místech země, ve kterých se žije v nelidských podmínkách, energické pole štítu, který udržuje obyvatelnou část světa od té neobyvatelné, odsuzuje tamější lid (sklenaře) k nemocem a znetvoření. Navíc štít pohlcuje veškerou energii ve své blízkosti, což sklenaře odsuzuje k životu při svíčkách, aby se jejich města neponořila v noci do úplné tmy. Prostředí Amárie je poměrně detailně vykresleno na rozdíl od jiných dystopických děl. Amárie má osm mostů, šestnáct náměstí a desítky palatulů (paláců), Amárií protéká řeka Azura. Na konci příběhu se hrdinové dostávají do Paříže, což poznáváme podle slov kapitána pětadvacítky. „*To je Notre-Dame,*“ *odpověděl okamžitě kapitán a podíval se tím směrem. „Nebo spíš byl. Je to chrám. Lidé se tam chodili modlit. Kdysi, ale to už je hodně dávno.*“⁴⁸ Časově je děj zasazen do roku 2 346. Zdejší život připomíná životy dávných králů, lidé pracují v dolech, těží sklenit, starají se o štít a žijí v chatrčích, které autorka nazývá koliby, se slaměnými lůžky. Jelikož jsou sklenaři často znetvoření, nosí na sobě mantie, což je sklenařský oblek, který zahaluje tělo od hlavy až k nohám. V další části příběhu hlavní hrdinka putuje po zemi, kdy navštěvuje různá místa a města, čím více se blíží k nížinám, tím větší luxus poznává, například to, že lidé nestárnou, pohybují se v létajících strojích,

⁴⁶ STEHLÍKOVÁ, Petra. *Naslouchač*. Brno: Host, 2016. ISBN 978-80-7491-383-9.

⁴⁷ <https://www.fantasyplanet.cz/literatura/novinka-od-hostu-naslouchac>

⁴⁸ STEHLÍKOVÁ, Petra. *Naslouchač*. Brno: Host, 2016. ISBN 978-80-7491-383-9, str. 364.

ale seznamuje se i s tím, co je pro nás běžné, například s vidličkou, postelí nebo koupelnou, mýdlo je chudým lidem cizí.

I *Legenda* svou atmosférou spadá do dystopického žánru. „*Moje matka si myslí, že jsem mrtvý. Jasně, že nejsem mrtvý, ale pro ni je bezpečnější, aby si to myslela. Aspoň dvakrát za měsíc vidám svůj obraz s nápisem „Hledá se!“ na JumboTronech všude po centru Los Angeles. Vypadá to, jako by se tam dostal omylem. Na většině obrázků, které se na obrazovkách objevují, jsou pozitivní věci: smějící se děti pod blankytně modrým nebem, turisté, kteří se fotografují u trosek Golden Gate, reklamy Republiky v neonových barvách. Kromě toho tam běží antikolonistická propaganda.*“⁴⁹ Již první věta má temný podtón, matka, která prožívá smrt dítěte a pro kterou je lepší, že si myslí, že je mrtvé, je pro nás těžko představitelné. Atmosféru pak podtrhují „trosky Golden Gate“, lehce nám dojde, že kniha se neodehrává na místech, která známe, byť jen z internetu. Dalším znakem dystopií je pak propaganda, která se často objevuje proti „nepřátelskému“ státu, který často bývá tou cestou za lepším životem.

Legenda se odehrává ve Spojených státech, které jsou po válce rozděleny na několik částí, avšak válka ještě zcela neskončila. Západní část USA se nazývá Republika, která vede nadále spory se svými sousedy, Patriots a Kolonií. Republika je rozdělena do několika sektorů, ve kterých se způsoby žití liší podle kvality života. Zatímco ti chudí žijí v sektorech, kde to páchne, všude jsou odpadky a pro své živobytí vybírají popelnice, bohatí a ti vybraní žijí ve sterilním prostředí, s chudými běžně do styku nepřicházejí, pobírají velké peníze za služby Republice.

Co se týká času, není přesně specifikován, jen vidíme proměny ročního období, ani Vánoce nejsou nijak oslavovány, na 26. prosince je klidně naplánovaná poprava. Ovšem podle náznaků je vidět, že se jedná o více vzdálenou budoucnost. Trosky Golden Gate, létající drony, přes které jsou vysílány novinky ze světa, všudypřítomné obrazovky. Avšak v chudších čtvrtích vidíme oproti novým technologiím kontrast, například pořádají zápasy, na kterých se sází, tudíž je „snadné“ přijít k penězům. Zápasy nejsou nijak kontrolovány, nejedná se o sport, který známe dnes, ale o boj o přežití, snadno při nich lze zahynout.

4.3 Hlavní postava

Kromě již zmíněného rozdělení na „my“ a „ostatní svět“ funguje dle Pavlovy odlišení postav podle jejich vnímání systému. První okruh hrdinů představuje protagonista-vypravěč a jeho blízcí „spolupracovníci“, druhý okruh tvoří moc a síly, které dělají vše pro to, aby systém zůstal funkční. V dystopiích se často setkáme hlavně se dvěma typy protagonistů. Prvním z nich je někdo, kdo žije uvnitř tohoto krutého systému, je otupělý, odevzdaný, vyhýbá se všemu, čím by mohl vybočovat, avšak má navíc schopnost pozorovat, pozoruje okolí a všímá si. Jakmile se tedy stane něco nečekaného, dokáže jednat. I když je otupělý systémem, není mu oddán, proto netrpí výčitkami svědomí,

⁴⁹ LU, Marie. *Legenda*. V Praze: CoBoo, 2013. ISBN 978-80-7447-169-8.

když jedná proti němu, pouze má špatný pocit z toho, že to, co dělá, je nezákonné a mohl by za to pykat. Druhým typem protagonisty je pak člověk, který žije v té menšině, která kruté zásahy společnosti do života občanů chápe jako něco nevyhnutelného a potřebného. Tento hrdina je zpočátku naivní, je systému oddaný, věří, že koná pro dobro všech. U hlavních hrdinů je často rozvíjena nějaká jedinečná, výjimečná schopnost, kterou vybočují z řady ostatních postav.

V *Prokletém roce* je hlavní hrdinkou Tirney, která se už od začátku příběhu odmítá smířit se svým osudem, nechce být součástí společnosti, ve které jsou ženy pouhým kusem masa, a to doslova. Tirney se dokonce zdají sny, což je samo o sobě zakázané, navíc se jí zdá o dívce, která je symbolem změny, jen neví, jak si s tím poradit. Tirney velmi a často přemýšlí, nechápe zdejší společnost, nahlížíme do její mysli a vidíme, že touží po změně. Chce žít svůj vlastní život tak, jak chce ona. Rozhodně systému není oddaná, vidí jeho nedostatky. I když ví, že kolikrát jedná proti systému, je ochotná pro změnu něco udělat, i za cenu toho, že by se jí to mohlo vymstít. Tirneyina jedinečná schopnost není založena na ničem magickém, ale můžeme vyzorovat, že oproti ostatním postavám vyniká schopností užívat rozum, zatímco ostatní dívky jsou zmanipulovány systémem, který je vychovával, Tirney je schopná kritického uvažování.

V knize *Naslouchač* je hlavní postavou Ilan, jde o dívku, která se narodila sklenařce, je bez deformací, což znamená, že by šla do „nory“, ale jelikož si její matka pro ni přeje lepší budoucnost, vydává ji od narození za chlapce. U Ilan se rozvine jedinečná schopnost naslouchat sklenitě, kterou má již od útlého věku, což není pro sklenaře typické. Díky své schopnosti je vybrána kapitánem pětadvacítky k jejich doprovodu. Za to jsou její rodině dány lepší podmínky pro život, kvůli čemuž tuto cestu podstupuje. I když je Ilan ze začátku k válečníkům skeptická, má je za nepřátele, postupně se s nimi sbližuje a zjišťuje tak, že ne všechno je černobílé. I její lid má podíl na světě, jaký zná. Ilan stejně jako Tirney není systému oddaná, avšak její věrnost je testována samotným vůdcem systému, tudíž navenek musí působit jako někdo, kdo systému věří.

V *Legendě* jsou hlavní postavy dvě, patnáctiletí June a Day, z jejichž pohledů je příběh vyprávěn. Oba pochází z jiných světů, přesto si jsou velmi podobní. June je zázračným dítětem Republiky a připravuje se na hvězdnou kariéru v armádě, Day je nejhledanějším zločincem, a jak se později dozvídáme, také zázračným dítětem Republiky. Ovšem u každého z nich hrají roli podmínky, do kterých se narodili. June je z bohaté rodiny, která patří k těm uznávaným, proto se od ní očekávalo, že u zkoušky (ta se provádí každému dítěti v deseti letech a rozhoduje o jeho pracovní kariéře) dosáhne vysokého počtu bodů, dokonce maxima. Day pochází z chudinské čtvrti, ve které schopnost obstát u zkoušky není žádaná, nicméně Day uspěje také s maximálním počtem bodů, což vrchní představitele státu překvapí a cítí se ohrožený. Jeho výsledek je tedy zfalšován s tím, že neuspěl ani s jedním bodem, což rozhodlo o jeho budoucnosti v pracovním táboře. Avšak žádný pracovní tábor není, takto se označují kliniky, na kterých probíhají pokusy, Daye chtěli testovat kvůli výjimečným schopnostem, aniž by k nim měl predispozice. June zprvu Daye nenávidí, a to ho nikdy neviděla. Má to několik důvodů, jedním z nich je, že jakožto

studentka armádního oddílu musí. Druhý důvod je osobní, Dayovi onemocněl bratr, a jelikož neměl na léky, musel je ukrást, proto se vloupal do nemocnice, kde se setkal s Juníným bratrem, kterého zabil. June je zpočátku plně oddaná Republice, ovšem hlavní prioritou je u ní spravedlnost, proto začíná hodnoty Republiky přehodnocovat a zjistí, že Day není žádný zločinec, Republika úmyslně vypouští mezi lidi nakažlivý virus a přítel jejího bratra není takový přítel, jak si myslela. V tomto příběhu můžeme pozorovat kombinaci dvou typů protagonistů, kdy jedním z nich je Day, který přišel do styku s krutými zásadami státu, vnímavě pozoruje okolí a jakmile má příležitost, jedná pro změnu. Na druhé straně je zde June, která je zpočátku systému velmi oddaná, avšak časem vidí jeho trhliny, díky silnému smyslu pro spravedlnost se nebojí systému vzbouřit.

4.4 Smrt a láska

V dystopických dílech je život chápán jako jedinečná příležitost člověka něco změnit, něco po sobě zanechat. Řekla bych, že postavy se smrti nebojí, chápou, že jistá konečnost čeká na každého, ale nenechávají se jí zastrašit, dokonce jsou pro svá přesvědčení ochotni smrti čelit, stejně tak, jak jsou smířeni se svým osudem, jsou smířeni i se smrtí.

Láska často vzplane mezi nepřáteli, jde trochu o klišé, avšak v mnohých dystopiích se liší závěry. V *Prokletém roce* můžeme sledovat lásku mezi protagonistkou a lovcem, který skončí mrtvý, v *Legendě* pak končí společným útekem za lepší budoucností. Když hovoříme o lásce, nemusí jít nutně jen o tu romantickou. V *Naslouchači* vidíme vznik přátelské lásky.

Co se týká pojetí smrti v *Prokletém roce*, není nijak zvlášť oplakávána. Společnost řízena muži platí lovcům za těla dívek, svých dcer. Naopak, když se tělo nenajde, rodina pozůstalé je potrestána. Když ženy nemohou mít děti, jsou upáleny, když se jim zdají sny, jsou upáleny. Pouze muži většinou umírají na stáří. Neprobíhá žádný pohřeb, žádné oplakávání, jen prostřednictvím hlavní postavy se setkáváme s jistou lítostí. Smrt je však brána přirozeně, pragmaticky a jako nutná oběť.

Jako kontrast k ponuré atmosféře je vykreslena právě láska romantická, kdy se Tirney zamiluje do lovce. Lovci jsou muži, kteří běhají podél lesa, kde dívky žijí svůj prokletý rok, a hlídají, zda nepřekročí hranice, jakmile k tomu dojde, lovci je mohou zabít, za jejich těla jsou pak finančně odměněni. Vyvrcholení lásky je na konci, kdy Tirney s jedním z lovců otěhotní, toho zabijí a ona se vrátí domů, kde na ni čeká její snoubenec. Všichni ve společnosti jsou zděšení, chtějí Tirnyinu smrt, ale její snoubenec vezme vše na sebe, miluje ji i přes všechny překážky, její dítě pak přijme za své.

V *Naslouchači* je pohled na smrt podobný. Matka hlavní postavy velmi prožívá smrt svého syna, nejtěžší na tom asi je, že se s tou smrtí musela smířit ještě dříve, než nastala, protože její synové jsou deformovaní, a tak musí pracovat v dolech, kde je smrt nevyhnutelná. Příběh je smrtí poměrně prostoupen, ale společenství k ní přistupuje jako k nutné oběti, nejsou pohřby (alespoň u té chudší vrstvy). U bohatší vrstvy zřejmě smrt jen tak nenastává, neboť vlastní kámen, který poskytuje nesmrtelnost.

Co se týká lásky, nevyskytuje se zde láska romantická, prostřednictvím Ilan vidíme lásku mateřskou a sourozeneckou. Ilan je velmi vázána na svou matku, i své bratry má upřímně

ráda, neboť po tom, co ji odvede pětadvacítka má radost, že její bratr vyvázl z dolů a začal pracovat na poli, kde je to bezpečnější. Její bratři mají naopak rádi ji, její tajemství je u nich v bezpečí. V příběhu zcela chybí láska otcovská, neboť Ilaniným otcem je faja (vládce) a ten se o své zdeformované syny nezajímá. Proto ji pak zřejmě mate cit ke kapitánovi, láska ke staršímu muži je jí cizí.

V *Legendě* je armáda cvičena k tomu smrt nevidět. Jsou zde scény, kdy vojáci zabíjí bez mrknutí oka, dokonce se vraždí i mezi sebou. Neznají soucit, dokonce ani smrt vojáka, jejich spolupracovníka, přítele, je nevyvede z míry. U těch bohatších se pak koná pohřeb, na kterém se sejdou všichni jeho blízcí a vyzdvihují úctyhodné činy zemřelého. Pak je tu skupina chudých, pro které je život velmi vzácný, možná právě proto, že je to to jediné cenné, na čem opravdu v životě záleží. Smrt je vykreslena poměrně surově, nejsou projevovány téměř žádné emoce, čtenář je od prvních kapitol zasažen tím, jak je smrt vykreslena jako něco běžného.

Příběh je protkán i láskou. Láska vzplála mezi dvěma nepřáteli, June a Dayem. Jde trochu o klišé, které se v dystopických románech poměrně často opakuje, ale v tomto příběhu nepůsobí uměle, je takovým pohlazením oproti surovosti smrti, která čtenáře šokuje od začátku do konce. Nedochází zde však k nějakému vylévání pocitů a citů, jen můžeme vnímat určitou náklonnost, něhu, dotyky.

4.5 Základní stavba příběhu

Olga Pavlova přichází s následujícím schématem dystopických děl. Čtenář se nejčastěji nejprve seznámí s hlavním hrdinou, který v první osobě vypráví svůj vlastní příběh. Vyprávění často začíná okamžikem, kdy se postava rozhodne změnit stávající situaci, důležitou roli hraje odhodlání nebo rozhodnutí ústředního hrdiny k činu. Už od začátku hrdina cítí a představuje si, co by bylo, kdyby nastala změna. Poté je hrdina postaven před sociální problém, který je třeba vyřešit, jeho postojem k takovému problému pak dá najevo svůj postoj k systému i všem, kdo se nachází uvnitř světa. Hrdina usiluje o změnu nebo o únik z takového světa. Nakonec je jeho pokus o změnu úspěšný.

Ještě bych přidala náhled na výstavbu textů dle Nováka, podle kterého se dystopické texty drží nejčastěji následujícího schématu:

- a. Vhození do odporného světa – popisuje se běžný den protagonisty, jeho nouze, ať už materiální nebo duševní, ale i nezlomná pasivita, hrdina prochází konfrontacemi, sledováním, propagandou, s čímž je na první pohled smířen
- b. Odhalování pravdy – protagonistu v životě čeká zvrát, díky kterému začne uvažovat nad minulostí před přítomným systémem, v této části se často přidává k odboji, nastává romantická potyčka (pokud tím zvratem bývá žena nebo muž)
- c. Odhalení pravdy – protagonista je poučován o podstatě světa, ať už mu to někdo přeříká, nebo si to přečte
- d. Trest – protagonista je trestán za kladení otázek, které si pokládal v části tři, po potrestání je často zlomený, vrací se na začátek

Novák ještě uvádí pátý bod, který využívá sám autor k dovysvětlení určitých věcí, ovšem já bych přidala spíše bod, který se mi k dystopiím hodí více, a to je naděje. Jak jsem popsala výše, dystopie často končí nadějí na lepší svět.

Co se týká Prokletého roku, můžeme jisté schéma příběhu vysledovat, avšak ne zcela tak, jak je vykresleno Novákem. Na počátku jsme skutečně vhozeni do světa, je popisován den protagonistky, již zde je popsáno její největší přání, přeje si, aby ženy přestaly být vnímány jako slabší pohlaví. Hrdinka je vzápětí konfrontována s realitou, ženy nemají povoleno snít, musí se mužům podvolovat a musí dodržovat určité tradice, které jsou jim neustále vštěpovány. Protagonistka je navenek trochu drzá, avšak chová se podle pravidel, díky tomu, že je i vypravěčkou, vidíme, jak ji dosavadní systém trápí a jak s ním nesouhlasí, ovšem se svým osudem je smířená, vybrala si cestu nejmenšího zla. V příběhu chybí polemika nad minulostí, nesrovnává současný systém se systémem minulým, avšak nastane romantický zvrat. Zamiluje se do chlapce, se kterým není možná žádná budoucnost, je jejím nepřítelem, avšak právě tato milostná potyčka protagonistku přiměje přemýšlet nad možným řešením, jak obejít zajetý systém. Její představy o pozitivní budoucnosti jsou však narušeny, ocitá se před společenstvím a je poučována o svém chybném úsudku, je navrácena zpět do systému, a i když si připadá zlomená, na konci vysvitne naděje, že by mohlo být lépe.

V *Naslouchači* je nám na začátku vylíčen svět protagonistky, do kterého je děj knihy zasazen. Hlavní hrdinka nám vypráví, jak se její svět odlišuje od toho našeho a jak k tomuto vývoji došlo. Poté jsme vtaženi do běžného dne protagonistky Ilan, vidíme, že její život není jednoduchý, prochází si ztrátou bratra, který nemá řádný pohřeb, je pouze spálen s několika dalšími těly na hranici. Hned na to odhalí svůj výjimečný dar, naslouchání sklenitu, což je tak jedinečné, že ji to dostane do jiného způsobu života. Jako sklenářskému učni se jí najednou dostává ovoce každý den a dvakrát týdně maso, na což jiní nárok nemají. Ilan se od útlého dětství zajímá o historii svého lidu. Za zvrat v jejím myšlení můžeme považovat, když se začne zajímat, proč sklenaři, jakožto vzácná vrstva obyvatelstva, nemají nárok na kámen lutomin, který zajišťuje nesmrtelnost. Pochopí, že její lid je pro lidi z nížin velmi důležitý, ale ne natolik, aby se o ně více zajímali, berou je jako pracovní sílu. Díky svému výjimečnému daru je pak povolána do družiny kapitána, zpočátku je Ilan velmi vzdorná, nechce slyšet o chybách svého lidu, drží se úsudku, který jí byl od dětství vštěpován, avšak na konci knihy nastane zvrat, kdy se dozví i druhý pohled na historii, sklenaři nejsou pouze těmi utlačovanými chudáky, ale mají svůj podíl na tom, jak se systém společnosti vyvinul. Kniha pak končí po tomto uvědomění, jelikož je ale součástí série, můžeme předpokládat, že schéma příběhu se dále vyvíjí podle určitých kroků.

V *Legendě* se základní schéma ukazuje prostřednictvím dvou hlavních postav, které se vzájemně doplňují. Z pohledu Daye jsme vhozeni do odporného světa, je nám popsána jeho nouze, útek od rodiny kvůli systému, který mu nařizoval, aby se podrobil experimentům, na což on ale nepřistoupil. Teď zpovzdálí musí sledovat, jak jeho rodina podléhá nemoci a on s tím nemůže nic dělat, jelikož je hledaným zločincem, může být

kdykoli sledován, avšak odmítá se smířit s tím, že by se podrobil, snaží se systém obejít. Pohledem June pak vidíme systém, který dobře funguje a je třeba ho dodržovat, je mu zcela oddaná, nezpochybňuje jeho funkci, avšak ona nevidí ani jeho nedostatky, jelikož se pohybuje v jiné společenské vrstvě než běžný občan. Odhalování pravdy pak vidíme z obou stran. Po seznámení se obou hlavních hrdinů spolu tráví každý den, June proniká nedostatky systému. Zjistí spolu, že mezi občany je záměrně vypouštěna látka, která je tráví a ovládající tak mají kontrolu nad ovládanými. U June to pak spustí nevíru v tento systém, se kterou se nejdříve smířit nechce. Avšak jakmile spatříte v systému chybu, je těžké ji nevidět, spustí se pak lavina dalších podezření. Nedochozí zde k poučování o světě, June s Dayem daný systém opustí a snaží se hledat řešení, které jim přinese lepší budoucnost, příběh tak končí jejich útekem a nadějí na lepší svět.

4.6 Další znaky dystopie

V rámci této diplomové práce jsem se zaměřila na pět výše zmíněných znaků, avšak znaků bychom mohli sledovat o mnoho více. Například obecně hodnoty jako je rodina nebo náboženství, historie, či samotný jazyk.

„Jednou z hlavních snah totalitních systémů je zničit fungování rodiny. Rodina totiž představuje ostrůvek svobodného myšlení. Rodina totiž může být cíl, ke kterému se upírají lidské tužby – a tak soupeří s úplnou oddaností systému.“⁵¹ V dystopiích se projevují snahy převychovat dítě k obrazu svému, k naprosté důvěře a oddanosti systému. Rozbitím rodiny se zaseje nedůvěra mezi nejtímněji sblížené osoby.

Autoři v dystopických textech užívají různé jazykové prvky. Jazyk se stává jakýmsi znakem výlučnosti, neboť je srozumitelný pouze těm, již náleží k elitní skupině.

„Komunikáty nenaplněné žádným významem a vytváření specifických jazykových šifer souvisí s jevem anonymity vlády, jehož důsledkem jsou projevy manipulace a úmyslného neinformování, které vedou ke snadnějšímu ovládnutí společnosti a zároveň jsou dokladem toho, jak totalitní systém proniká do každé oblasti lidského života.“⁵²

4.7 Shrnutí

Po předložené komparaci můžeme zhodnotit, jaké motivy jsou pro dystopické texty typické.

Ve všech třech dílech vidíme společnost, která se skládá z ovládající menšiny a utiskované většiny. Většina se systémem na první pohled souhlasí, ale můžeme vidět jakési mírné pokusy o změnu.

⁵¹ NOVÁK, Josef. Antiutopie a dystopie: ošklivé světy, za které si lidé můžou sami. In: Drakkar: pochmurná města. [online] Říjen 2010, č.22, str. 6. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://drakkar.sk/download/vydani/drakkar_2010_22_rijen.pdf

⁵² BIELEC, Dorota. Imaginace proti totalitě – český antiutopický román. In: ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 4 [online] Olomouc, 2006. Univerzita Palackého Olomouc. [cit. 2016-02-29] ISBN 80-244-1267-5 Dostupné z: http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/Veda/AUPO/AUPO_Moravica_4_Studia_Moravica_IV.pdf

Čas v *Prokletém roce* není blíže specifikován, spíše působí dojmem, že se odehrává v dávné minulosti, avšak můžeme pozorovat náznaky typu, že dříve se žilo jinak, svobodněji, ovšem společnost o tom má zakázáno mluvit. *Naslouchač* zpočátku také působí jako prostředí z dávné minulosti, ale v knize je napsáno, že se jedná o rok 2346, přičemž náznaky jsou i v jiných částech knihy, například, že do chrámu Notre-Dame se lidé chodili kdysi dávno modlit. To samé pak vidíme i v *Legendě*, která se odehrává na území USA, kde jsou trosky například Golden gate apod. Kromě času nám budoucnost naznačuje i prostředí. Kromě *Prokletého roku*, ve kterém není přesně zmíněno, o jakou část světa se jedná, nebo co se s ním stalo. V *Naslouchači* i v *Legendě* je specifikován čas i prostor, *Naslouchač* se odehrává na území Amárie, což je přibližně střední a východní Evropa, *Legenda* na území Republiky, což je západ USA.

Co se týká protagonistů předložených knih, v *Prokletém roce* a *Naslouchači* máme dvě dívky, Tirney a Ilan, které jsou obdarované schopností pozorovat své okolí a podle toho jednat, vidí nedostatky systému a chtějí, aby se něco změnilo, jen ony samy však nejsou schopny změnu realizovat. Chovají se v souladu se systémem, nejsou mu oddané, vidí jeho chyby. V *Legendě* jsou hlavními postavami Day a June, každý z nich pochází z jiného prostředí, tudíž Day čeká na možnost, jak jít proti systému, jak ho obejít a dosáhnout změny, June se na druhé straně narodila do vyšší vrstvy společnosti, takže je systému plně oddaná a věří mu. Jakmile vidí jeho nedostatky, je pro ni těžké tomu uvěřit, avšak nakonec se střetne Junin svět s Dayovým a dojde k prozření. Jak vidíme, typy protagonistů se také velmi podobají.

Smrt je ve všech třech knihách pokládána za nutnou oběť. V *Prokletém roce* umírají na věk jedině muži, dívky a ženy jsou upalovány nebo zabíjeny lovci při svém prokletém roce, případně se zabíjí i mezi sebou, avšak společnost to bere jako nutnou oběť, kterou musí podstoupit. V *Naslouchači* je smrt také brána jako nutná oběť, lidé často věděli, že se jejich smrt blíží, neboť pracovali v takových podmínkách, které by nepřežil žádný člověk. Ve vyšší společnosti smrt neměli, neboť disponovali kamenem nesmrtelnosti. V *Legendě* jsou pasáže se smrtí vykreslovány surově, avšak opět téměř bez soucitu. Lidé se mezi sebou zabíjeli téměř bez rozmyslu a bez výčitek.

Součástí příběhů je i láska, která vzplane mezi nepřáteli, viz mezi Tirney s lovcem a mezi June a Dayem. Láska mezi nepřáteli vzplane i mezi Ilan a kapitánem, avšak nejedná se lásku romantickou, jako v dílech předešlých, ale o lásku téměř otcovskou.

Co se pak týká výstavby příběhu, i zde můžeme vysledovat podobnosti. Na začátku knihy jsme jako čtenáři zasvěceni do fungování společnosti, v *Naslouchači* se vypráví i o historii. Poté se seznamujeme s hlavními postavami a jejich denním režimem, nahlédneme do jejich myšlenek, takže zhodnotíme, jakým stylem daná postava souzní s nastavením společnosti. Nastane zápletka, která postavu nutí zaujmout jisté stanovisko k určitému společenskému problému, a ta buď své přesvědčení o systému prohloubí nebo zcela pozmění, na čemž se podílí odhalování pravdy. Součástí pak bývá často přátelství nebo láska.

V závěru se pak objevují záblesky naděje ve změnu, konec je otevřený, ať už z toho důvodu, že si čtenář má pokračování domyslet, nebo proto, že knihy jsou často součástí celé série.

Jak vidíme, dystopické texty jsou charakteristické určitými prvky, mezi takové řadíme despotickou společnost, prostředí více či méně vzdálené budoucnosti, protagonisty, kteří jsou uvnitř systému, se kterým buď nesouhlasí od počátku nebo až postupem času, odcizené prožívání smrti a otevřený konec s jistou nadějí na lepší budoucnost.

4.8 Současná dystopická literatura

V současné době můžeme vyzorovat tendence, které směřují dystopickou literaturu na mladé čtenáře. Takovým dílem je *Dárce* od Lois Lowry, které vyšlo v roce 1993 (u nás až 2013), můžeme konstatovat, že jde o dílo intencionálně určené mládeži. Roku 2008 Suzanne Collins vydala *Hunger Games*, poté vyšla *Divergence* a už se spustila lavina dystopických románů určené mládeži, zmínila bych pro ukázkou jen pár z nich, které mě nadchly svým příběhem. Kromě výše zmíněných knih jako je *Naslouchač*, *Legenda* nebo *Prokletý rok*, bych ráda zmínila *Bez šance*, *Smrtku*, *Člověka nulu* a *Odkaz lidské mysli*.

Roku 2018 debutoval Neal Shusterman dystopickým románem *Bez šance*. V této knize se děti rodí do světa, kde vládne krutý zákon. Dítě se narodí a na svůj život má právo pouze do svých třinácti let, poté se jeho rodiče rozhodují, jestli ho nechají dále žít, nebo pošlou na rozpojení. Takové děti jsou posílány do táborů, jejich těla jsou rozložena na části a ty jsou dány těm, kteří je potřebují. Možností se z této skutečnosti vymanit je útěk, ovšem schovávání se do osmnácti let je téměř nemožné (v osmnácti už pro ně zákon neplatí).

Shusterman patří mezi současné oblíbené spisovatele, roku 2018 vydal knihu *Smrtka*, která se stala první knihou trilogie. Ústředním tématem knihy je smrt, od které se odvíjí veškerá pravidla a hranice světa. Smrt všechno a všechny spojuje a dokonale navozuje reálnou a přirozenou atmosféru, přestože je někdy až příliš surová. Příběh je zasazen do budoucnosti, ve které je planeta na vrcholu všeho vědění a lidé mají nedozírné možnosti. Lidstvo se nemá kam posouvat, všechno už bylo objeveno a poznáno. I lidská podoba se dá spravit, mnozí se nechávají upravit, omladit, dokonce můžou skočit z mrakodrapu a v nemocnici je dají zpět do pořádku. Lidstvo je tedy nesmrtelné, ale jelikož je planeta omezená, je přece jen třeba kontrolovat její zalidnění. K tomu slouží smrtky, které se cvičí v zabíjení. V každém regionu jich je určité množství a náhodně podle statistik vybírají své oběti, které se nesmí bránit, jinak k pokosení odsoudí i své blízké.

U nás v roce 2020 vyšla kniha Anny Starobiněcové *Člověk nula*, v Rusku již v roce 2011. Jde o odraz děsivé budoucnosti, kdy naše životy budou řízeny sociálními sítěmi. Už právě tématem sociálních sítí dílo působí strašidelně. Život na Zemi se ustálil na třech miliardách, tento počet se nesnižuje ani nezvyšuje, tímto způsobem má centrální mozek vše pod kontrolou. Lidé mají v sobě zabudovány inkódy a žijí převážně virtuálním životem. Nesetkávají se s přáteli, nevěnují se sportu atd. Jakmile se chcete setkat s přáteli, spojte se on-line. Tímto způsobem funguje i sexuální styk pro potěšení, vše si simulujete v hlavě. Výjimkou pak je festival reprodukce, kdy jsou lidé sezváni na jedno místo

a provozují sex s několika různými partnery, jelikož jejich hlavním úkolem pro společenství je přivést na svět potomky, tedy stále dokola ty, kteří se reinkarnují.

Novinkou je Odkaz lidské mysli od Radka Starého, kterého dospívající mohou znát jako zakladatele portálu sophy.cz, který se uchytil na YouTube s kanálem s novinkami z herního světa. Kniha vyšla roku 2022, její děj začíná v roce 2043, kdy se na Zemi zjeví mimozemská entita, která vylučováním černého slizu napadá veškerou zdejší technologii. K poražení této entity je vynalezena umělá inteligence Alva, která má zachránit lidskou rasu. Hlavní příběh je pak zasazen do doby o dvě stě let později. Mimozemská entita se rozpíná do další odnože, Gorové a Arakové. Dále se šíří onemocnění zvané skára, která lidi mění a zabíjí.

5 Dystopická fikce versus dystopická realita

Cílem této kapitoly je poukázat na vztah mezi dystopickou fikcí a dystopickou realitou. Jak nám z výše popsaných kapitol vyplývá, utopie, antiutopie a dystopie mají jistý vztah k realitě, snaží se poukázat na nedostatky společnosti, ovšem každý ze zmíněných žánrů to dělá trochu jiným způsobem. K porovnání dystopické reality a dystopické fikce mi poslouží dvě díla, reprezentantem dystopické reality bude Ruta Sepetys a její dílo *V šedých tónech* (2013) a reprezentantem dystopické fikce *Rekrut 244* (2022) od Františka Tichého. Za cíl této komparace si kladu zjistit shodné znaky, případně odlišné, a hlavní poslání dystopie.

Ke komparaci mi pomohou čtyři sledované znaky: prostředí a čas, společnost, tematika a hodnoty. Tyto sledované znaky jsem se rozhodla sledovat proto, aby lépe vyplynul vztah dystopické fikce s dystopickou realitou.

5.1 Prostor a čas

V šedých tónech je příběh zasazen do roku 1941 do sovětského režimu, hrdinka pochází z Litvy, ale většina příběhu se odehrává na Sibiři v pracovních táborech. Žánrově se jedná o historickou beletrii, jde o příběh zasazený do minulosti a zahrnuje skutečné vlastnosti období, včetně událostí. V díle je nám předložen obraz hrozné minulosti, obecně se nedávným dějinám pobaltských států dostává pozornosti. Těžko můžeme konstatovat, kdo byl pro jejich občany za druhé světové války hroznivějším nepřítelem, jestli Hitler, nebo Stalin. Sepetys sice sama na vlastní kůži vyhnanství nezažila, ale zpovídala desítky pamětníků, mezi nimiž byl i její otec a část rodiny, kteří uprchli z Litvy před připojením pobaltských států k Sovětskému svazu, proto je její kniha založená na autentických vzpomínkách. Úvodní scény knihy se odehrávají ve vlaku, dle mého názoru patří k těm nejdrsnějším, hmatatelně můžeme pociťovat drsnou a hrubou atmosféru. Podle skutečné události je jedna z prvních scén, kdy žena, která byla na seznamu, rodila, avšak dítě bylo přítěží pro systém, tak se ho vojáci zbavili. Dle amerického historika Timothyho Snydera nemluvnata létala v obloucích vzduchem a vojáci je stříleli na kusy v letu dřív, než jejich těla dopadla do jámy.⁵³ Z popisovaných pasáží je cítit strach, dusno, zápach, nemoci a neustále přítomná smrt, která je z počátku pro hlavní hrdinku šokem, avšak postupem času

⁵³ SNYDER, Timothy. Černá země: holokaust - historie a varování. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-655-4.

se vůči ní stává netečnou.

Poté se větší část příběhu odehrává v kolchozu, což je prostředí naprosté absence soukromí a neustálého hladu, kde hlavní postavy příběhu kopaly jámy. „*Chatrč měla přibližně tři krát tři a půl metru. V koutě byla zastrčená malá kamínka a kolem nich pár hrnců a špinavých plechovek. U zdi kousek od kamen byl položený slamník. Bez polštáře, jen s ošuntělou prošívanou dekou. Z kousků skla stmelených dohromady byla udělaná dvě maličká okénka.*“⁵⁴ Prostředí je vykreslováno do detailů, což napomáhá naší představivosti.

Na závěr přeživší hrdiny čekal další transport, transport za polární kruh, kde zajatci v sovětských koncentracích na zasněžených pláních čekali na záchranu několik měsíců, než přišla pomoc. Na tomto místě Lina vzpomíná na pobyt v kolchozu, který byl oproti tomuto místu oázou naděje a blahobytu.

Rekrut 244 je knihou, jejíž příběh je zasazen do budoucnosti, konkrétně do roku 2055. Když se tedy podíváme na čas a dobu, jedná se o dobu technologicky vyspělou, „chudší“ část obyvatelstva užívá tzv. thinkery, které si lidé nasadí na obličej, a v tom okamžiku jsou napojeni na Systém. Což znamená, že se jim ukazuje navigace, tělesné hodnoty, volání, dokonce se prostřednictvím připojení mohou promítnout na různých místech, nejsou tam tedy fyzicky, ale virtuálně. Ti bohatší si jednoduše nechají vpíchnout čip a jsou připojeni neomezeně. Velmi mě zaujala dvojstránka Timeline Evropské historie 21. století (2000–2050), na které jsou podrobně rozepsána data a události, které Zemi postihly. Autor pracuje s pravdivými skutečnostmi, popisuje, že roku 2015 proběhla první vlna migrace do Evropy, roku 2020 pandemie covidu 19 a několik jejích vln, s čímž se pak pojil nárůst významu internetu, neboť nezbytnou podmínkou pro zachování si sociálního kontaktu bylo připojení k síti, které umožňovalo vzdělávání z domova, home office apod. S migrací se do Evropy dostaly i jiné nemoci, které byly dříve běžné jen v tropech, vznikly nové mutace, dokonce došlo ke zbrojení mezi východem a západem. Roku 2030 pak už probíhaly lokální války o vodu, Evropa se účinně bránila prostřednictvím technologií, došlo k celkové digitalizaci, zlepšován byl jak zdravotní stav, tak i vzdělanost a obecně celková spokojenost obyvatelstva. Společnost byla nově uspořádána, vznikaly tzv. polis. Rok 2040 byl rokem hybridní války, proběhly jak hackerské, tak i teroristické útoky, dezinformační válka ad. Jelikož se válka přesunula i na hranice Evropy, byla v roce 2047 dokončena stavba Velké bariéry, a tím byla válka vytlačena mimo hranice Evropy. V roce 2055 pak společností zní, že největším nepřítelem jsou Maurové, kteří se snaží teroristickými útoky zničit systém společnosti. I když jde o dílo, jehož děj míří do budoucnosti, totalita se začala rozvíjet v naší současné společnosti ovlivněné pandemií či klimatickou změnou.

Prostředí je v knize velmi rozmanité. Začátek knihy se odehrává v polis, zjednodušeně řečeno jde o čtvrť. Nachází se zde stejné domy, parkoviště, aleje, stromy, parky, všechno

⁵⁴ SEPETYS, Ruta. *V šedých tónech*. V Praze: Cooboo, 2013. ISBN 978-80-7447-167-4, str. 95

⁵⁵ TICHÝ, František. *Rekrut 244*. Ilustroval Stanislav SETINSKÝ. Praha: Baobab, 2022. ISBN 978-80-7515-143-8, str. 31

je upraveno, nikde žádné odpadky. Prostředí v této části knihy není nijak detailně popisováno, ale je jasné, že reálné prostředí slouží jako projekce tomu digitálnímu, což vystihuje ukázka, kdy je hlavní hrdina rozrušený, systém rozpozná jeho psychický stav a přizpůsobí mu okolí. „*Systém z nich okamžitě vyhodnotil můj psychický stav, stěny se rozzářily pohyblivým obrazem okraje lesa, zažloutlá tráva se vlnila v poryvech větru, mezi stromy se nesměle protáhly tři paprsky slunce. A do toho hudba...*“⁵⁶ V další části se hlavní hrdina Jonáš ocitá ve výcvikovém středisku. Jako jedna z prvních místností je popisována ložnice, která připomíná vojenské seskupení, velmi pravidelné. „*Leželi jsme ve zšeřelé hale, desítky lůžek v dlouhých řadách ani ne půl metru od sebe. Nad hlavou jen polička s lampičkou a dvěma kovovými spirálami propletenými jako hadi.*“⁵⁶ Nejvíce času rekruti tráví ve výcvikové aréně. Rekruti zde zakopávají o drsné kameny, běhají po kamenitých stráních a skalních plošinách, prodírají se trnitými keři apod. Aréna je ohraničená horami a jezerem. Je kontrolována Systémem, tudíž z ní není lehkého úniku. Dalším místem, které je hojně navštěvováno, je kóje, která je popsána jako úzká a tmavá. Součástí kóje je receptivní zóna, což je kruh, do kterého se rekrut postaví a Systém mu zde snímá myšlenky, formuje je, prostupuje celým jeho tělem, dochází k synchronizaci mozku a Systému. Rekrutovi jsou zde projektována různá prostředí, ve kterých je různými osobami, jednou je učitelem, podruhé vojákem ad. Rekruti si myslí, že jde o simulaci různých situací, které však nejsou opravdové, jenže Systém jejich vědomí využívá ke zprovoznování robotů, kteří se chovají podle myšlenek rekrutů, ti se v simulacích chovají podle instrukcí Systému.

Zatímco výše zmiňovaná prostředí byla čistá, sterilní, bez zvláštních barev, všechna vykreslena na jeden způsob, po Jonášově útěku z výcviku se prostředí mění. Celá polovina knihy se odehrává v místech za Velkou bariérou. K vizuálním vjemům se přidávají další smysly, čich a sluch. „*Až ke mně dolehl vlhký chlad a křik ptáků. Zvedl se vítr a vynesl do vzduchu náruč barevného listí. Hučí mi v hlavě, nebo je opravdu tam dole potok?*“⁵⁷ Opět nejsou vykresleny podrobné detaily, avšak prostředí je mnohem více spjato s přírodou, řekla bych až utopické. Jsou zobrazovány zelené pastviny, vysoké trávy, rozsáhlé lesy, průzračná tůň, nebe poseté hvězdami apod. Lidé zde žijí více v souladu s přírodou. Pěstují zeleninu, sbírají houby, pijí kravské mléko. Nežije pospolu jenom přibuzenstvo, ale celé společenství, které spolu navíc tráví čas fyzicky, nikoli digitálně. Jak můžeme vidět, „nepřátelé“ Jonášova někdejšího světa žijí po staru, bez moderních technologií, a brání se vlivu zákeřné civilizace, a to i příklonem k duchovním hodnotám, například se oddávají meditacím.

Další z popisovaných prostředí je místo, které Jonáš znal ze simulace, o kterém si myslel, že je to pouze hra, že takové místo ani lidé skutečně neexistují. Avšak Jonáš se ocitne tam, kde fyzicky nikdy nebyl, a přece jen to místo zná. Toto prostředí je úplně odlišné od těch, která byla zobrazována předtím. „*Na prostranství z písku a kamení vystupovaly zbytky obdélníkových budov. Rozbité dveře v křoví, rozmlácená okna. O kus dál převrácená nádrž na vodu, několik rozřezaných pneumatik, zapáchající jímka.*“⁵⁸

⁵⁶ TICHÝ, František. *Rekrut 244*. Ilustroval Stanislav SETINSKÝ. Praha: Baobab, 2022. ISBN 978-80-7515-143-8, str. 101

⁵⁷ Tamtéž, str. 169

⁵⁸ Tamtéž, str. 257

Z ukázky vidíme, že prostředí není pravidelné, udržované ani čisté. Jsou zde popisovány trosky, zničené věci. Konkrétně jde o místo za Velkou bariérou, které obsahuje kromě rozpadlých budov poušť. Města tu vypadala jinak, nefunkční elektrické osvětlení, zchátralé ploché budovy, praskliny ve zdech, roztrášená okna, ruiny. Je zde popisován kontrast k polis.

„Některá místa vypadala jako naše polis, informační tabule, dobíjecí stanice, parkové galerie, ale všechno jako po katastrofě, mnoho let bez lidí, údržby.“⁵⁹

Posledním prostředím, které chci zmínit je kemp. Nachází se poblíž solárních panelů a po jeho obvodu se táhne několik řad ostnatých drátů, oblouky elektrických výbojů šlehajících k nebi. V kempu jsou řady přízemních baráků bez oken a betonové plochy. Celý areál je monitorován drony. Uvnitř přízemních baráků se mačkají stovky lidských postav, které vypadají zuboženě. Z rozhovoru s jedním ze zajatců se dozvíme, že o ně bylo postaráno hezky, dostatek jídla, pití, spánek, i práce se dala přežít, většinou pracovali v okolních lomech, avšak všechny trápil strach. Věděli, že zemřou, jen nevěděli, kdy to přijde, proto je strach nikdy neopouštěl.

5.2 Společnost

V *šedých tónech* se setkáváme se společností zajatců a důstojníky NKVD⁶⁰, což byl orgán Sovětského svazu zabývající se vnitřní bezpečností, požární ochranou, střežením hranic a evidencí obyvatel, spravující věznice a pracovní tábory. Pro Sovětský svaz byla nepřitelem inteligence, proto se do pracovních táborů dostávali i jejich vlastní lidé, kteří byli vzdělání, neboť Stalin si byl vědom, že se vzdělanými se hůře manipuluje.

Velitelé NKVD lidmi manipulovali různými způsoby. Zajatcům byla předložena obžaloba, kterou museli podepsat. *„Podle paragrafu 58 Sovětského trestního řádu jsme obviněni z kontrarevolučních aktivit vůči SSSR.“⁶¹* Tímto dokumentem se zajatci odsoudili k pětadvaceti letům vězení. Dalším způsobem manipulace bylo zahrávání si s životem zajatců, kdy velitel všem nakázal skočit do vykopané jámy a poté kolem nich střílel z pušky, aby jim došlo, že jsou pouhými loutkami, hračkami, na kterých nikomu nezáleží. A další možností pak bylo vyhrožování, jakmile viděli někoho, kdo jim mohl být nějak prospěšný, chtěli ho využít, samozřejmě většina spolupráci chtěla odmítnout, avšak byly využívány takové metody, že odmítnout mohli jen stěží. Například jedna z žen byla velmi pohledná, důstojníkům se zalíbila a chtěli ji jako společníci, nemohla odmítnout, jelikož jí vyhrožovali, že jí zabijí syna.

V *Rekrutovi 244* je společenství vlády v čele s premiérem, hojně zastoupená je vrstva vojáků, včetně rekrutů, další vrstvou je ostatní obyvatelstvo, kteří věří Systému, a na okraji společenství je odboj. Podle manipulace běžných občanů vládou, můžeme usoudit, že nejvyšší představitelé vlády mají podíl na rozvoji Systému. Ministr zdravotnictví v jednom ze svých proslovů na demonstraci vysvětluje, že v oblastech mimo Evropu, tj. za Velkou bariérou, umírají děti na nemoci, se kterými by si zdejší obyvatelstvo poradilo, dokonce

⁵⁹ TICHÝ, František. *Rekrut 244*. Ilustroval Stanislav SETINSKÝ. Praha: Baobab, 2022. ISBN 978-80-7515-143-8,, str. 282

⁶⁰ Lidový komisariát vnitřních záležitostí

⁶¹ SEPETYS, Ruta. *V šedých tónech*. V Praze: Cooboo, 2013. ISBN 978-80-7447-167-4, str. 122

nabízí finanční podporu. Což se nelíbí zdejšími lidem, a proto se začala objevovat hesla typu: „radši dávejte prachy na naše“ atd. Což odráží naši současnou společnost řešící uprchlíky z Ukrajiny. I když si během ministrova projevu každý myslel své, v jednu chvíli se všem na monitorech (účastníci se demonstrace sice fyzicky, ale měli k dispozici připojení k síti) objevilo heslo „rozdrťte je všechny!“. Poté všichni byli pro válku.

Jak jsem již zmínila, všechny životy běžných obyvatel jsou monitorovány Systémem, který je všudypřítomný. Kontroluje jak aktivitu ve škole, tak doma. Jediné místo, kde se před ním jde schovat, je koupelna. Systém tak má k dispozici všechna data o pohybu, aktivitě, sociálním kontaktu, fyzických hodnotách atd. o každém občanovi. Tato data pak využívá ke svému prospěchu. Například Jonáš byl vybrán jako rekrut do výcvikového centra, kde se mu nabourali do myšlenek. Jeho myšlenky pak využívali proti němu při výslechu nebo při útěku, když mu pouštěli simulace s hlasy jeho nejbližších. Pomocí výcviku Systém získal přístup do jeho myšlení, které mohl ovládat. Na konci dochází k odhalení, že Systém pracuje na základě emocí, čím je někdo emotivnější, tím snáz se mu dostanou do hlavy.

V průběhu knihy sledujeme různá stádia, která zachycují komplikovanost propojení Systému s lidmi. Dostáváme se od popisu společnosti, která je na Systému závislá především k tomu, jak je obtížné se z něj vyvléci.

Produktem Systému jsou pak lidé, kteří se chovají jako roboti. Nejenže dochází k tomu, že je využíváno myšlení občanů ke zprovoznění robotů, ale dokonce jsou lidé otupováni, ztrácejí svou lidskost, nemají soucit, strach, nevzpomínají na domov. Cílem je vytvořit dokonalé loutky.

5.3 Tematika

Tematikou knihy *V šedých tónech* je druhá světová válka, konkrétně chování SSSR k pobaltským státům. V roce 1939 obsadil Sovětský svaz pobaltské státy, tedy Litvu, Estonsko a Lotyšsko, přičemž si dopředu připravil seznam lidí, kterých bylo potřeba se zbavit, mezi takovými se objevili učitelé, právníci, lékaři, spisovatelé, výtvarníci ad., cílem byla likvidace inteligence, takoví byli označeni za nepřátele režimu. Roku 1941, konkrétně 14. června došlo k prvním deportacím do pracovních táborů. Pobaltské státy se tak staly uvězněny mezi nacisty a Sověty, mizely z mapy. Odhaduje se, že Stalin během své hrůzovlády vyvraždil přes dvacet miliónů lidí, pobaltské státy tak přišly během sovětských čistek o víc než třetinu obyvatel.

Jména postav v románu jsou smyšlená, až na doktora Solomonoviče Samodurova, který z vojenské inspekce skutečně existoval. Zachránil až stovky lidí, kteří byli zajatí sovětským režimem, nemohl je sám odvézt ze Sibíře domů, ale zasadil se o okamžité podání léků nemocným, kteří by jinak zemřeli.

Tematika tohoto románu je velmi důležitá, ve školách není tolik prostoru se věnovat druhé světové válce, natož pak věnovat pár hodin výuce o pobaltských státech, avšak pro lidstvo je důležité, co se tehdy dělo, neboť návratem z těchto táborů všechno neskončilo. Ti, kteří přežili, strávili na Sibíři až patnáct let, přičemž po návratu je čekalo zacházení jako se zločinci. Museli žít jen ve vymezených oblastech, a ještě k tomu pod dohledem KGB, pozdější pojmenování po NKVD. Navrátilší se mohli jakž takž navrátit

ke svému životu pod podmínkou mlčenlivosti, jakmile by promluvili o dění v kolchozech, čekalo by je vězení nebo návrat na Sibiř. Jelikož jde o tajemství, které sdílely miliony lidí, našli se i tací, kteří se báli, že jejich zážitky upadnou v zapomnění, proto riskovali své životy tím, že do hlíny zakopávali své deníky nebo kresby. Umělecká díla pak sloužila jako šifry, kterými se lidé vzájemně podporovali a hnali vpřed.

Tři pobaltské republiky získaly samostatnost v roce 1991, tedy až po pěti letech okupace. Záměrem autorky bylo poukázat na moc lásky. „*Tyhle tři státy nás naučily, že láska je ta nejmocnější armáda. Ať už je to láska k příteli, ke své zemi, k Bohu, nebo třeba k nepříteli – láska nám odhaluje zázračnou povahu lidského ducha.*“⁶²

Rekrut 244 otevírá téma mnoha oblastí, ale celou knihou rezonuje upozornění na rizika technologického vývoje, jenž spojí občany do jednotného systému a nikdo již nebude fungovat jako jednotlivec sám za sebe, ale bude pouhou součástí celku.

Jak jsem naznačila výše, jedná se o společnost spjatou s technologiemi, které s sebou nesou jak rizika a zápory, tak i pozitiva. Například technologický pokrok napomáhá vzdělání, a to konkrétně tak, že například dějepis si žáci pouští jako film, před očima se jim pak zjevují dávné doby, případně je jim pouštěna simulace, kdy jsou oni sami součástí dávných dob.

„*Pane doktore, je to úplná epidemie, venku čeká snad deset dalších nemocných,*“ volá ode dveří setra a mává nějakými papíry.

„*Uložte je na chodbu,*“ slyším vlastní hlas, pak беру od sestry výsledky vyšetření. *Hrůza, většina je pozitivní... vím, že jim zbývá nejvýš pár dní. Má vůbec smysl je léčit? Ztrácet čas?*⁶³

Prostřednictvím takovýchto simulací žáci lépe pochopí časy, které se na Zemi odehrály, jelikož se na čas stávají jejich součástí. Jak vidíme, technologie v mnohém smyslu život ulehčují, slouží k výuce, ke sledování fyzického stavu či ke správě osobního času.

Avšak více než za pozitivní vnímáme technologie jako negativní. Už jen tím, že člověk na ně musí být neustále napojen jakožto člen Systému, a ten má vliv na takové činnosti, jako je pitný režim, biologické potřeby nebo možnost zapůjčit se automobil. Jako velké negativum vnímám, že člověk degeneruje, což je ale dle mého cílem Systému, který právě v dystopických dílech odmítá lidi s vlastním úsudkem a názorem. Lidé bez technologií ani neví cestu domů, do školy, do parku. Jsou natolik navyklí na neustále přítomný Systém, že přestávají vnímat okolí a přemýšlet.

Propracovanost technologií vidíme, když Jonáš narukuje. Jonáš je totiž nadán schopností citlivěji vnímat věci kolem sebe, je velmi emotivní, silně prožívá své pocity. Tato schopnost mu umožňuje negativa společnosti nahlédnout lépe, avšak zároveň se stává terčem jejího zájmu. Jonáš se v průběhu výcviku dozvídá, že vojáci na dálku ovládají jakési

⁶² SEPETYS, Ruta. *V šedých tónech*. V Praze: CooBoo, 2013. ISBN 978-80-7447-167-4, str. 284

⁶³ TICHÝ, František. *Rekrut 244*. Ilustroval Stanislav SETINSKÝ. Praha: Baobab, 2022. ISBN 978-80-7515-143-8, str. 14

roboty, kteří bojují za ně. Cílem výcviku je pak úplné podvolení se a odevzdání své mysli do rukou systému.

Otázku, kterou si můžeme při čtení knihy položit, je, jak se vymanit ze světa, který ovládá naši mysl. V závěru knihy zazní, že Systém a všechno, co nesl, Jonáše prostupoval a přetvářel, pronikal hloub a hloub. Jonáš si nakonec jeho sílu uvědomil, avšak hrozbou jsou hlavně ti, kteří věří systému bezmezně a neuvědomují si jeho manipulaci.

5.4 Hodnoty

Každá společnost, ve které jedinec vyrůstá a žije, má nastavené nějaké hodnoty, které určují základní světonázorovou orientaci dané skupiny a stejně tak i jednotlivců v dané společnosti. Hodnoty jsou základem kultury pro danou společnost a mají vliv na její politiku, ekonomiku nebo morálku. Hodnoty pak vytváří určitou hierarchicky uspořádanou soustavu hodnot, která se nám utváří v průběhu života. Některé hodnoty jsou dominantní a mohou tak celou orientaci ovládat. Jelikož jde o systém závislý na našich zkušenostech, může se v průběhu života dramaticky měnit. Obecně můžeme hodnoty rozdělit na sociální, materiální a duchovní. Mezi hodnoty sociální patří například láska nebo přátelství, mezi hodnoty materiální například majetek nebo jídlo a mezi ty duchovní pak například hodnoty morální a intelektuální povahy. Belgický filosof E. Dupréel výstižně podotkl, že význam hodnot jsme schopni plně ocenit teprve tehdy, když jsou ohroženy.

V drsném obrazu minulosti, který je nám podán *V šedých tónech*, můžeme vysledovat stopy hodnot lidí, kteří jsou neustále na hraně mezi životem a smrtí. V úvodu bych ráda zmínila, že nejde o hierarchizaci hodnot, to by se hledalo těžko, ale o jejich vysledování, jaké byly zachovány v krajní nouzi života. S hodnotami úzce souvisí lidská práva, ovšem o těch se dá těžko v takovém prostředí hovořit, tudíž můžeme opomenout věci jako soukromí, vlastnictví nebo příznivé životní prostředí. Mezi hodnoty, které můžeme v knize nalézt, můžeme vysledovat rodinu, lásku a přátelství, lidskou důstojnost, náboženské tradice, tradice obecně a naději, která se stala důvodem proč žít.

V dnešním světě je součástí lidských práv právo na život, což v tomto díle není uznáváno, neboť lidé jsou tu chápáni jako zboží. Život leží v rukou důstojníků, zajatí si nejsou nikdy jisti, kdy jejich život může skončit. Ovšem toto smýšlení by jim moc nepomohlo, na takovém místě se nemůžou nechat pohltit depresivními myšlenkami, naopak žijí pro budoucnost.

Jako první z uznávaných hodnot bych zmínila rodinu, rodiče v pracovních táborech žijí pro své děti a i naopak, děti žijí pro své rodiče, nikdo jiný jim nezbyvá. Hodnotu rodiny můžeme vyzorovat již na počátku příběhu, Lina má mladšího bratra, kterého důstojníci chtějí odvléct jinam, než Linu s matkou, a tak je matka donucená dát jim úplatek, nakonec jim musí dát vše, co má v zásobě, peníze, řetízek i kapesní hodinky. Lina s matkou se často upínají ke slovům otce, který řekl, že je moc důležité, aby všichni zůstali spolu, tím dal na rodinnou soudržnost ještě větší důraz. Jak jsem zmínila již výše, je v příběhu žena, která se donucena mít milostný poměr s důstojníky pod pohružkou smrti jejího syna, již

na počátku cesty vlakem musela důstojníkům lhát, že její syn je mentálně zaostalý, jinak by je rozdělili. Syn této ženy se Lině dokonce svěřil, že by se nejradši zabil, aby jeho matka nemusela takto trpět. Celý příběh se Lina upíná k budoucnosti, ve které vidí pospolu svoji rodinu, otce, matku a mladšího bratra, to ji vede kupředu. Jednoho dne její mladší bratr onemocní, matka s Linou se modlí k Bohu, matka dokonce nabízí svůj život výměnou

za ten jeho. Vzájemně si vypomáhají, i když mají neskutečný hlad, rozdělují si jídlo podle toho, kdo z nich ho potřebuje nejvíce. Nakonec matka rozdělí svůj příděl mezi děti a brzy poté zemře. Lina se po její smrti cítí provinile, neboť ví, že rodiče má po smrti, avšak stále chce přežít. Lině postupně dochází, že život má vyšší smysl než vidět rodinu znovu pohromadě.

Láska a přátelství je něco, co je v knize popisováno jako jedinečné. Možná je přátelství až moc silné slovo, ale mezi lidmi vznikla určitá soudržnost, vzájemná podpora, opora. Všichni v tom byli společně. Přátelství vzkličilo mezi Lininým mladším bratrem Jonase a starším chlapcem Andriusem. Spřátelili se ihned na začátku, když se potkali ve vlaku, kouřili spolu cigarety a od té doby jsou spolu spříznění. Jakmile Jonas onemocněl, Andrius neváhal a ukradl pro něj plechovku rajčat. Mezi Andriusem a Linou to zpočátku byla jen taková tolerance, Lina ho pak dokonce obvinila ze spolupráce se Sověty, ale po krušném začátku k němu začala něco cítit, těžko si dovedeme představit, jaké to je, když láska začíná v takovém prostředí, rozhodně není prioritou, ale stala se z ní taková naděje na přežití.

Otázkou je, zda je možné si v takovém prostředí zachovat lidskou důstojnost. Jako smysl důstojnosti můžeme chápat ochranu před ponížením. Lidskou důstojnost má člověk ze své podstaty, nemůže o ni přijít svou neschopností, svým selháním, trestnou činností, stářím či umíráním. Nikdo ho o ni nemůže připravit. Každý má svou důstojnost pro sebe samého. Jak vidíme v knize, postavy se musí vypořádávat se ztrátou soukromí, a to i když jde o biologické potřeby člověka. Člověk je bitý bezdůvodně a beztrestně, ženy jsou ponižovány, osahávány proti své vůli. Avšak v chování postav nevidíme rezignovanost, nepřichází o svou důstojnost, i po plivanci do tváře Linina matka hrdě vztyčí hlavu, tvář si utře a dělá jako kdyby nic. S lidmi je nakládáno jako se zvířaty, v jednu chvíli dokonce důstojníci smlouvají o jejich ceně s potencionálními kupci, kteří by je rádi koupili na tvrdou práci. Člověk v takovém prostředí není brán jako člověk. Jako poslední kousek sebeúcty si někteří lidé v pracovním táboře vykládají podepsání oné smlouvy, která je odsoudí na dvacet pět let k práci na Sibiři. „*Proč bych se měla poddat lidem, kteří mi každíčký den plivou do tváře a mučí mě? Co by mi zbylo, kdybych se vzdala své sebeúcty?*“⁶⁴

Litva je jediným státem Sovětského svazu, kde má dominantní postavení římskokatolická církev, Litevci zároveň tvrdí, že jsou poslední evropský národ, který přijal křesťanství. Náboženské tradice doprovází celý příběh *V šedých tónech*. Již na první straně, kdy Lininu rodinu zatýkají, matka se modlí. Lidé se v knize modlí ve vypjatých situacích. Když Linin bratr onemocní, modlí se i Lina. Je zajímavé sledovat, že nikdy z toho, co se jim všem

⁶⁴ SEPETYS, Ruta. *V šedých tónech*. V Praze: CoBoo, 2013. ISBN 978-80-7447-167-4, str. 138

dělo, neobvinili Boha, jak tomu bývá třeba ve filosofii, naopak se k němu obracejí. Kromě křesťanství se setkáváme i s židovstvím.

S vírou v Boha pak souvisí i uctívání Vánoc. Blížící se Vánoce i v takovém prostředí dokážou zlepšit náladu. Lidé vzpomínali na Vánoce v Litvě, tradiční večeři se říká Kúčios, dokonce takovou večeři i připravili v kolchozu. „Se zavřenýma očima jsme poslouchali popisy dvanácti báječných jídel, které představují dvanáct apoštolů. Lidé se houpali dopředu a dozadu a příkyvovali. Matka mluvila o vynikajících sušenkách s makovým mlékem a brusinkovém pudinku. Paní Rimasová se rozplakala při zmínce o oplatce a tradičním vánočním požehnání: „*Dej Bůh ať se tu všichni příští rok sejdem.*“⁶⁵ Lidé se každý večer až do Vánoc scházeli, z čehož si udělali takový malý rituál, vyprávěli si tom, jak kdo slaví Vánoce, díky tomuto setkání se měli na co těšit. Dokonce zachovali Štědrý večer. „*Ten večer nikdo nespolykal příděl chleba ještě ve frontě. Laskavě jsme se pozdravili a odcházeli zpět k chatrčím. V roztátém sněhu jsme si umyli vlasy a vyškrábali špínu zpoza nehtů. Matka si vyčesala vlasy nahoru a na rty nanesla trochu rtěnky. Maličko mi s ní potřela i tváře, abych dostala barvu.*“⁶⁶

Všichni se sešli v jedné chatrči a vzali s sebou i rodinné fotky, které měli. „*Jedno místo jsme nechali prázdné. Hned před ním kousek loje. Je to litevská tradice, nechat jedno místo u stolu prázdné pro ty, kteří nejsou s námi nebo zemřeli.*“⁶⁷ U jídla pak seděli několik hodin, zpívali písničky, koledy a modlili se. I když neměli moc co nabídnout, každý přispěl tím, co měl, neboť někteří měli určitá privilegia, donesli čokoládu, vodku nebo i knihu. Lina pak darovala to, co uměla nejlépe, jelikož byla výtvarnice, věnovala obrázek.

Vedle Vánoc se pak dodržovaly i narozeniny. Když Lina slavila narozeniny, všichni Litevci se shromáždili do jednoho chumlu a sborově jí popřáli všechno nejlepší. Po přání si spolu sedli, snědli své příděly chleba a sdělovali si, jak slavili narozeniny doma. „*Paní Rimasová vykládala o máslovém krému, který dávala na dort. Vstala a předváděla, jak si vždycky zapřela mísu o bok a šlehala metlou. Krém. Představila jsem si tu hebkou konzistenci a sladkost.*“⁶⁸ Jelikož zajatci měli k jídlu pouze suchý chleba, hodně si pomáhali vizualizací, která podporovala jejich smysly.

Další dodrženou tradicí pak bylo uctění smrti. Když zemřela Linina matka, všichni cítili, jako by ztratili někoho blízkého, a to díky jejímu chování, nenechala se přesvědčit pro spolupráci, pro udavačství, ani když jí bylo nabízeno lepší zacházení. Jelikož byla Linina matka věřící, po její smrti byla pronesena slova: „*Hospodin je můj pastýř, nebudu mítí nedostatku.*“ Poté se společenství zajatců dohodlo, že jí vyrobí rakev a společně pohřbí. „*Vynesli jsme rakev z jurty a pomalu kráčeli sněhem ke kopci. My s Jonášem jsme ji drželi vpředu, paní Rimasová a pán s hodinkami uprostřed a plešatý muž vzadu. Janina se ploužila vedle mě. Připojovali se k nám lidé, které jsem neznala, a modlili se za matku. Brzy za námi šel dlouhý průvod.*“⁶⁹

SEPETYS, Ruta. *V šedých tónech*. V Praze: Coobook, 2013. ISBN 978-80-7447-167-4, str. 166

⁶⁶ Tamtéž, str. 169

⁶⁷ Tamtéž, str. 171

⁶⁸ Tamtéž, str. 188

⁶⁹ Tamtéž, str. 267

Stejně jako *V šedých tónech*, tak i v *Rekrutovi 244* se hlavní hrdina ocitá na pokraji smrti. Toto dílo je také o boji o svobodu, život, ale i o základní lidské hodnoty. Na začátku jsem si zvolila sledování hodnot jako je rodina, láska a přátelství, lidská důstojnost, náboženské tradice, tradice obecně a naděje.

Jak jsem již zmínila, mezi základní lidská práva patří právo na život, které je i v této knize značně omezováno, Systém si vybírá, kdo bude žít a kdo ne. Jakmile jde někdo proti Systému, je jednoduše odstraněn. Systém zpočátku jen varuje, zapálí dům, zmizí peníze z účtu, stane se havárie apod. Poté jsou lidé odklizeni do ústavů, kempů atd. V průběhu výcviku se i Jonáš dostane do konfliktu se Systémem. Neuspěje u zkoušky, a tak je mu sděleno, že má poslední šanci, jinak skončí. Jonáš na jednu stranu pocítí naději, že by se mohl vrátit domů, avšak Systém tuto emoci zachytí a podotkne, že domů se určitě nevrátí. Zanedlouho poté Jonáš zjistí, že doma ho mají všichni za mrtvého, čímž se pak zodpovídá otázka, co se děje s těmi, kteří výcvikem neprojdou. Jak vidíme, samotný život je v rukou Systému.

Co se pak týká rodiny, vztahy se mi zdají poněkud složitější. Zpočátku Jonáš o svých rodičích hovoří jako o „mužském rodiči“ a „ženském rodiči“. Což působí velmi odměřeně. V knize se nicméně píše, že oslovení máma je „out“. Postupem se dozvídáme, že rodina neplní nejméně jednu ze základních funkcí, a to funkci emocionální. Žádná jiná instituce nedokáže vytvořit podobné, a tak potřebné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a jistoty, což v této rodině zcela chybí. Na Jonášově mladším bratrovi Kevinovi je jasně vidět, jak moc mu chybí lidský dotek a kontakt. Rodiče totiž mají od Systému zakázáno dotýkat se svých dětí, to znamená hladit je, objímat je apod. Stejně tak i mezi ostatními členy společenství je tohle zakázané, podání ruky je možné jen v určitých případech. Velmi zajímavá funkce je i ta rekreační, která se projevuje společně tráveným časem a zájmovými činnostmi. V příběhu vidíme hlavně situace, kdy rodina spolu pouze sedí u stolu a večerí, jinak je každý člen ve svém pokoji a věnuje se svým zájmům, sice jsou napojeni na síť, avšak fyzicky spolu čas netráví. Výjimkou je návštěva obchodního centra, ovšem o takovou návštěvu si rodina musí zažádat dopředu a vstup je povolen maximálně na dvě hodiny, nicméně ani obchodní centrum nenavštěvuje celá rodina pohromadě, otec zůstává doma. Zatímco jsou tyto funkce zanedbávané, plně zaopatřena je funkce socializační, kdy rodina svým potomkům předává základní návyky a způsoby chování v dané společnosti, učí dítě přizpůsobovat se životu. Avšak tato funkce je značně podepřena Systémem, který kontroluje všechny činnosti rodiny i doma.

Zatímco na začátku Jonáš hovoří o rodičích odměřeně, v průběhu výcviku vidíme stále častěji oslovování máma a táta, což je zřejmě podpořeno i steskem po domově. Zpočátku je Jonáš bral jako znepríjemnění života, avšak s odstupem na ně myslí čím dál častěji, je vidět, že je má rád.

Láska a přátelství jsou i zde něco jedinečného. Jelikož rodina neplní základní funkce rodiny, je na místě zmínit i lásku rodičovskou, která není zcela patrná. Jonáš sice musí rodičům hlásit, kde je a kdy se vrátí, co bylo nového ve škole, avšak působí to jako rutina, ne jako projev náklonnosti a vřelosti. Navíc vidíme, že více se stará matka, otec svou roli neplní takřka vůbec. Otec se u rodinné večeře objeví jednou, poté se s ním setkáváme,

když Jonášovi přijedou oznámit, že je přijat k výcviku, kde figuruje jako takový dohled dobrých mravů svého syna, umravňuje ho, navádí, jak se chovat slušně. Jonáš vztah ke svému otci vyjadřuje takto: „*Nechápal jsem, jak bylo možné, že jsem jako litl bejby strašně moc stál o to, aby zamnou mužský rodič, teda táta přišel. Vždycky, když se vrátil z práce, hned zase pracoval. Bojoval za svět, přesvědčoval lidi o dobrých věcech, naplňoval svůj úkol... Aspoň tak mi to nervózně vysvětloval, vždycky, když ho ke mně přivolalo hlášení spotřebního senzoru. Když totiž nereagoval na moje slova ani na cloumání, držel jsem ruce pod kohoutkem v koupelně a voda tekla a tekla a já držel, dokud to rodiče neodpojilo a nepřišel za mnou. Dneska je mi to fuk.*“⁷⁰ Matka je o něco starostlivější, avšak ani ona nedává znát emoce. Jak jsem zmínila výše, Jonáš má mladšího bratra Kevina, který je také více citlivý, stejně jako on. Mají spolu opravdové bratrské pouto, objímají se, hladí se, chytají se za ruce. Jonáš se o mladšího bratra vážně zajímá, i když je zpočátku podrážděný, že musí, nakonec se jejich vztah rozvine.

Láska romantická se v příběhu moc nerozvíjí. Na začátku příběhu Jonáš zaplane ke Kari, avšak je i řečeno, že je popírána individualita jedince, tudíž dívky vypadaly stejně jako chlupci, jen s tím rozdílem, že měly poprsí. Taková čistá láska je pak rozvedena mezi Jonášem a Lenkou. Čistá proto, že Jonáš o ní smýšlí jako o dokonalé bytosti, má ji postavenou na piedestal, básní o ní a je mu s ní upřímně hezky. Avšak není moc chvil, co spolu stráví.

Větší důraz je kladen na přátelství. Na začátku Jonáš přemýšlí o tom, že za kamarády považuje své spolužáky, o kterých toho mnoho neví. Uvažuje o tom, že se znají ze školy, sportu, virtuálního světa, ale netuší, co si kdo myslí, nebo co má rád. Jonáš po smrti spolužáka Simiho použije označení, že Simi byl kamarád, avšak setkává se s nepochopením ostatních, nikdo ve společenství tohle neuznává. Vše se pak změní ve výcviku, kdy jsou mladí rekruti hnáni do tak extrémních podmínek, až to mění jejich myšlení. I když se Systém snaží o to, aby rekruti přestali lpět na věcech a lidech z minulosti, Jonáše to pohne jiným směrem. Dle mého ten zlom přijde ve scéně v jezeře, když jsou jako rekruti nuceni plavat několik kilometrů. Jonáš při plavání zahlédne, že jeden z rekrutů se topí, avšak plave dál, je hnán jako stroj, nikoli jako člověk. Jenže o pár metrů dál se začne topit on sám, naštěstí ho zachrání Fili, se kterým mají od začátku jisté sympatie. S Filim se jejich vztah časem změní v přátelství, začnou se vzájemně svěřovat, čehož si Systém všimne, a tím jsou oba odepsaní. Ve výcvikové aréně jsou pak postaveni proti sobě a musí se zlikvidovat, Jonáš si myslí, že je to pouze simulace, tak proti Filimu vystřelí, avšak jde o realitu. Fili je na tom velmi špatně. Jenže zároveň jde o jedinou šanci na únik, takže Jonáš po Filiho naléhání opravdu uteče a nechá ho tam zraněného. Jonáše poté pronásledují výčitky a pocity viny, myslí na Filiho velmi často, proto se i v závěru ho vydá hledat do kempu a snaží se ho zachránit.

Když hovoříme o přátelství, je pak na místě zmínit postavu Lukáše. Lukáš je odbojář v Jonášově věku. Hned při prvním setkání působí přátelsky a mile. Když pak Jonáš prchne z výcvikového střediska, narazí právě na něj a na jeho přátele. Od jednoho z jeho

⁷⁰ TICHÝ, František. *Rekrut 244*. Ilustroval Stanislav SETINSKÝ. Praha: Baobab, 2022. ISBN 978-80-7515-143-8, str. 31

kamarádů se Jonáš dozvídá, že Lukáš je tak přátelský právě proto, že chce kamaráda za každou cenu, v životě ztratil rodinu a zbyla mu jen sestra, proto se velmi upíná na přátelství. Jonáš právě díky Filimu a Lukášovi zjišťuje, co je podstatou pravého přátelství. Jonáš se otevírá druhým lidem a lidé se zase otevírají jemu, poznávají se a začíná mezi nimi klíčit důvěra.

Další hodnotou je pak lidská důstojnost. Podobně jako *V šedých tónech* je zde otázkou, jak si ji v takovém prostředí zachovat. V případě narušení lidské důstojnosti hovoříme nejčastěji o zásahu do soukromí, což je v knize, kde jsou všichni občané pod dohledem Systému, na denním pořádku, lidé jsou neustále sledováni, jsou sledovány jejich činy ve fyzickém prostoru, ale i ve virtuálním. Systém využívá kamery, mikrofony apod. Smyslem lidské důstojnosti je ochrana před ponížením, avšak i s tím se setkáme. Když Jonáš jede na výcvik, sedí ve vlaku se všemi dalšími rekruťáky, jsou dokonce připoutáni k sedadlům. Všem se během cesty chce na záchod, jenže Systém jejich požadavku nevyhoví, a tak jsou nuceni si ulevit přede všemi. Potřeby tak konají pod sebe a jsou nuceni se na sebe dívat. Právě tato scéna mi velmi připomíná *V šedých tónech*, kdy jsou lidé naskládáni v „dobyčáku“ a biologické potřeby jsou nuceni konat před ostatními. I když v *Rekrutovi 244* nedochází k fyzickému násilí, rekruťáci jsou vystavováni psychickému teroru, což téměř všechny zlomí, koho ne, tak je vyřazen, u takových pak je jen naznačeno, že jsou posláni na smrt. Lidé jsou tady pouhými loutkami, se kterými si Systém dělá, co chce.

Když se podíváme na tradice, ve společenství není téměř žádný projev náboženství. Je popisován pouze rituál, který následoval po společné večeři. Celá rodina se postavila a společně poděkovala za to, že má co jíst a že žije v bezpečí a vzájemné harmonii. Jonáš měl tuto chvíli docela rád, jen to narušovalo jeho podezření, že to rodina dělá jen kvůli sociálním kreditům, opět důkaz toho, že Systém je všudypřítomný.

Když Jonáš uprchne z výcviku, setkává se s lidmi, kteří dodržují určité duchovní tradice. U odbojářů se setkává s jistou duchovní cestou. Lidé, spíše děti, se před každým jídlem sejdou okolo ohniště a hrají a zpívají. Poté provozují „pratyaharu“, což je pátý stupeň jógy, je to překládáno jako odnětí nebo odpojení smyslů. Nejde však o potlačení smyslů, jak se snažil Systém, ale o schopnost obrátit je do svého nitra za účelem koncentrace, meditace. Jonášovi je to vysvětleno jako zúžení toku myšlenek v hlavě pouze na ty výlučně potřebné, jde o to, rozvíjet schopnost pozorovat své myšlenky, ale nezabředávat do nich. Cílem je vyčistit svou mysl od nepotřebných myšlenek, nenechat se ovládnout emocemi.

Když se Jonáš pak dostane za Velkou bariéru, tedy mimoevropský prostor, setkává se s projevy náboženství, které sice není konkrétně pojmenované, ale podle jistých znaků můžeme definovat islám. „*Salá se zdála důležitou součástí života komunity. Vlastně bylo běžné, že lidé ve stejný čas přerušili práci nebo hovor, zuli si boty a začali zpěvně vyvolávat svoje prosby a velebit Boha.*“⁷¹ Salá je označení povinných denních modliteb muslima,

⁷¹ TICHÝ, František. *Rekrut 244*. Ilustroval Stanislav SETINSKÝ. Praha: Baobab, 2022. ISBN 978-80-7515-143-8, str. 278

kteře jsou jedním z pilířů islámu. Jonáš tamější zvyky vůbec nechápal, pouze to vnímal jako jakýsi zpěv. Hlavní modlitba probíhala večer v největší kruhové hale, ve které se ze všech stran scházeli muži, ženy i děti a klekali si nebo sedali do řad na velký koberec, z velkého chaotického zástupu se tak stával jeden harmonický organismus.

Z rodinných tradic se dodržují večere, přičemž se sejde celá rodina, výjimkou je otec, který se dostaví jen občas. S tím pak souvisí matčino vaření, která jde svým způsobem proti Systému, který funguje tak, že lidem jídlo vozí podle zdravotních hodnot, vytváří tak jídelníček na míru. Matka s tím nesouhlasí a stojí si za tím, že jídlo bude vařit sama.

Další tradicí jsou narozeniny, které se v Jonášově rodině slaví nakupováním. Pro změnu fyzickým, neboť se většinou nakupuje pouze virtuálně. Jonáš to popisuje jako „trendy“. Jakmile rodina dorazí do „shopping galerie“, okolní stěny se rozzáří gratulacemi a na projekci jsou tvořeny nabídky na míru podle zájmů oslavence. Jonášova rodina si tradičně dává dort se šlehačkou.

Za takovou tradici společenství pak můžeme považovat i ráno před začátkem vyučování. Nejdříve každý jednotlivě musí projít rámem kvůli identifikaci a zaznamenání času příjezdu, poté se žáci shromáždí na velkém dvoře obklopeném vzrostlými stromy, kde září obdélníky, které vymezují plochu jednotlivých tříd. Učitelé i spolužáci se vzájemně zdraví „krásný den“. Žáci a učitelé se na dvoře shromažďují kvůli exhibici, která obnáší projev ministra osobního rozvoje. „*Všichni jsme dostali tento nový den jako nezasloužený dar. Opět jsme dostali šanci být lepší, moudřejší, prospěšnější planetě i Lize národů.*“⁷² Ministrův projev zahrnuje to, že se člověk má radovat z maličkostí, z toho, že je život krásný a že lidi sami mají v ruce moc být jeho součástí. Po proslovu ministr zvedne ruku k pozdravu a lidé nadšeně propuknou v jásot, poté se zpívá hymna. „*Všechno vítalo nový den s jeho krásnými přísliby.*“⁷³

V knize se hovoří o smrti poměrně často, avšak o jejím uctění mnoho nevíme. Když zemřel Jonášův spolužák, ve třídě se se žáky sešla učitelka, psychologka a doktorka. Žákům napřed dali medikaci na uklidnění a poté jim sdělili, že jejich spolužák v noci zemřel. „*Ale pamatujte si, že vzpomínky by neměly bolet. Proto se spíše radujme z toho, že s námi mohl být, že náš život obohatil, že mohl přispět k dílu našeho společenství. Život jde dál, není třeba se trápit, protože jemu už je dobře.*“⁷⁴ Jak můžeme vidět, o smrti se mluví ryze prakticky. Bez emocí, pouze na základě rozumu. Vlivem medikace žáci skoro ani nevnímali obsah slov. Po tomto sdělení se třída vydala k dubu uprostřed školní zahrady, kde všichni měli za úkol poděkovat za spolužáka a odložit zde vzpomínky na něj, aby je už déle nezatěžovaly. Už při návratu od dubu zazníval smích a bezstarostnost.

Ještě když byl Jonáš ve výcviku, ale již začal být nepohodlný Systému, oznámili jeho rodině, že zemřel. Přičemž přijela delegace od armády a on byl oslavován jako hrdina. Ve škole pak vyvěsili vlajku na púl žerdi a konalo se smuteční shromáždění. Po Jonášovi

⁷² TICHÝ, František. *Rekrut 244*. Ilustroval Stanislav SETINSKÝ. Praha: Baobab, 2022. ISBN 978-80-7515-143-8, str. 13

⁷³ Tamtéž, str. 14

⁷⁴ Tamtéž, str. 42

byl pojmenován i závod. Na matce bylo vidět, že je zlomená, avšak snažila se držet kvůli mladšímu synovi, začala brát antidepresiva a selektivní antimemorika a na Jonáše tolik nemyslela. Otec na sobě nedal znát nic, pouze všude rozhlašoval, že má syna hrdinu. Emoce dal nejvíce najevo Jonášův bratr Kevin, který brečel celé noci.

Nic více o smrti není psáno. Systém pouze prohlašoval, že kdo neuspěje, již se domů nevrátí, můžeme jen domýšlet, jestli rekruti byli posíláni na smrt nebo do pracovních táborů.

5.5 Další znaky

Výše zmíněné znaky slouží pouze pro komparaci, nabízely by se i další znaky. Například postavy, případně jejich psychologický vývoj, svědomí, zrada, závěr, případně pak jazyk. Jelikož na to však není prostor, není to výhradním předmětem práce, rozhodla jsem se ještě poukázat na závěr románů.

Závěr *V šedých tónech* můžeme charakterizovat jako nadějný. „*V šedých tónech na horizontu se objevil uzounký zlatý proužek. Dívala jsem se na jantarovou stužku světa a usmívala se. Slunce je zase tady.*“⁷⁵ Světlo značí víru v lepší zítřky, Lina věří, že se s Andriusem opět setká. V epilogu dvojice mužů kope jámy a narazí na schránku, ve které jsou Lininy kresby a dopisy, v jednom z dopisů Lina popisuje, že se Sibiř přežili i s jejím mladším bratrem Jonasem a Andriusem, že byli na Sibiři vězněni dvanáct let, avšak poté se s Andriusem vzali. Lina vkládá do rukou nálezce naději na to, že její příběh nebude zapomenut, že její odkaz bude sloužit jako důkaz o světě, ve kterém byla zajatcem. V závěru doufá, že se o těchto důkazech začne mluvit, aby se již nikdy více takové zlo nevrátilo.

V *Rekrutovi 244* je závěrečná kapitola otevřena citátem z knihy *Bláznivý Augustus Carlo Acutis* od Petra Ginze. „*Oproštění...*“ šeptal Augustus. *Napřímil ruku a vrhl svítící plamen sirky do bedny prachu.*⁷⁶ Již tento citát naznačuje konec, který je protknut nadějí. Jonáš se opět sejde s Lukášem a jeho partou, s dědou a Kevinem. Systém je rozbitý a všichni doufají, že se ho již nepodaří opravit. Jonáš tuto chvíli chce využít k tomu, aby mohl vyprávět svůj příběh všem ve společenství a vrátit se k rodině.

5.6 Shrnutí

Po vysledování výše zmíněných znaků, můžeme konstatovat, že dystopická realita nese určité shodné znaky s dystopickou fikcí.

Pro přehledné shrnutí jsem vytvořila následující tabulku, kterou níže rozepisuji.

Přehledová tabulka: Rekrut 244 versus *V šedých tónech*

⁷⁵ SEPETYS, Ruta. *V šedých tónech*. V Praze: Cooboo, 2013. ISBN 978-80-7447-167-4, str 279

⁷⁶ TICHÝ, František. *Rekrut 244*. Ilustroval Stanislav SETINSKÝ. Praha: Baobab, 2022. ISBN 978-80-7515-143-8, str. 316

Znaky	<i>Rekrut 244</i>	<i>V šedých tónech</i>
Prostředí	Budoucnost	Minulost
Společnost	Despotická	Despotická
Hlavní tematika	Technologie	Historie pobaltských států
Další témata	Nelidské zacházení Manipulace Ponižování Nebezpečí politických systémů	Nelidské zacházení Manipulace Ponižování Nebezpečí politických systémů
Rodina	Neplní základní funkce	Hlavní důvod pro přežití
Přátelství	Zpočátku soudržnost, poté rozkvět, jedinečnost, něco nového a nečekaného	Zpočátku soudržnost, poté jedinečnost, vědomá činnost
Lidská práva	Omezována, potlačována	Omezována, potlačována
Náboženství	Spiritualita, případně islám	Křesťanství, případně judaismus
Závěr	Nadějný, otevřený	Nadějný, otevřený
Poslání	Upozorňuje na rizika budoucnosti, co se může stát, když lidstvo nebude řešit současné problémy	Hrůza minulosti, minulost se může opakovat, když o ní nebudeme mluvit
Tradice	Vlastní vytvořené tradice	Tradice související s křesťanstvím

Tabulka č. 1

Prostředí je prvek, ve kterém se oba romány shodují, ale zároveň i liší. Shodné prvky nalezneme v prostředí vlaku. *V šedých tónech* se jedná o prostředí vlaku a pracovních táborů. Tato prostředí se objevují i v *Rekrutovi 244*. Stejně jako lidé v dobytčácích, kteří byli zbaveni soukromí, jsou soukromí zbaveni i rekruti. Podobné je to i v pracovních táborech, kde jsou lidé drženi proti své vůli a musí pracovat na polích, kopat jámy apod. *V Rekrutovi 244* jsou pracovní tábory označovány termínem kemp, kam jsou vyhoštěni rekruti, kteří se se Systémem zneprátelili a další nepohodlní lidé, kteří mu nevyhovují. Sice v kempu nemají tak nelidské podmínky jako v kolchozech, ale obojí spojuje neustálý strach ze smrti. Dané romány se pak v prostředí liší hlavně tím, že *V šedých tónech* se odehrává v minulosti, zatímco *Rekrut 244* v budoucnosti, s čímž souvisí i žánrové zařazení, historická beletrie se odehrává v minulosti, dystopie pak v budoucnu. Avšak specifičtější i zde můžeme vidět několik podobností jako je prostředí vlaku, války nebo pracovních táborů.

Mezi další shodné znaky patří společnost, která je v obou dílech despotická, politický systém ovládá své občany, zasahuje jim do života, do soukromí, do současného prožívání

i do budoucnosti. V *šedých tónech* máme politický režim, který je ovládán Hitlerem a Stalinem, v *Rekrutovi 244* máme souhrnné označení Systém. Společnost se tak v obou dílech dělí na ovládané a vládnoucí, přičemž mezi těmito složkami jsou skupiny, které jsou „napůl“, V *šedých tónech* jsou to důstojníci, kteří jednájí podle instrukcí politického systému, v *Rekrutovi 244* jsou to vojáci, kteří ovládají rekruty, avšak shora jsou řízeni pokyny Systému.

Když se podíváme na tematiku, zde se romány trochu liší, V *šedých tónech* je tematikou nedávná historie pobaltských států, *Rekrut 244* se zabývá riziky technologií, avšak přece jen tyto romány spojují jistá témata. V obou je nám předkládáno nelidské zacházení, ponižování, manipulace a nebezpečí politických systémů a režimů. S tím pak souvisí motivy zrady, omezování lidských práv apod. Jediným únikem z těchto světů je vytrvalost, naděje a myšlenka na lepší budoucnost.

Jisté podobnosti můžeme nalézt i v hodnotách. Když se podíváme na rodinu, V *šedých tónech* je rodina jako základní stavební kámen a vlastně i důvodem, proč se snažit přežít. V *Rekrutovi 244* rodina základní funkce sice neplní, ale když se Jonáš ocitne v ohrožení života, rodina pro něj představuje jakousi kotvu, zvláště pak mladší bratr.

V obou knihách je důraz kladen na přátelství, které je popisováno jako něco jedinečného, ovšem zpočátku začíná na základě jisté soudržnosti. Avšak zatímco V *šedých tónech* je přátelství všem známo, jde o vztah, který si člověk vytváří vědomě, v *Rekrutovi 244* vidíme jeho rozkvět. Jonáš na začátku sám neví, co to přátelství, kamarádství vlastně je, postupem se tomu učí, a aniž by přátele hledal, najde je a on se tak učí zpracovávat nové pocity.

V obou knihách je pak ohrožována lidská důstojnost a celkově jsou omezována lidská práva. Neexistuje právo na soukromí, svoboda pohybu, shromažďování nebo svoboda volby. V obou románech jsou lidé pouhými loutkami vyšší politické moci, a tak je s nimi i nakládáno.

Co se pak týká tradic, ty jsou pojímány odlišně, avšak každá společnost uznává jiné hodnoty. Důležité je, že v obou románech jsou nějaké zachované. V *šedých tónech* je velký důraz na náboženství, konkrétně křesťanství, případně judaismus, v *Rekrutovi 244* je zmíněn islám a spíše duchovní směry náboženství. Zatímco V *šedých tónech* mají modlitby, v *Rekrutovi 244* mají jiné zvyky, například ráno se před vyučováním celá škola sejde před školou na exhibici, po jídle za něj děkují apod. S náboženstvím souvisí i uctění smrti, které je V *šedých tónech* pojímáno jako pohřeb, v *Rekrutovi 244* probíhá rozloučení s mrtvým prostřednictvím vypuštění vzpomínek na něj, tudíž zatímco V *šedých tónech* jsou vzpomínky cestou, jak se s mrtvým spojit, v *Rekrutovi 244* se vzpomínek chtějí zbavit, neboť bývají bolestivé.

Závěr obou románů je podobný, oba končí nadějí, nadějí v lepší zítřky. Což je částečně možná dáno tím, že jsou to díla určená primárně pro mládež, a částečně pak tím, že *Rekrut 244* se drží schématu dystopie, ke kterému patří nadějný konec. V závěrech knih je pak pár slov i o poslání, které si hlavní postavy kladou. Jonáš i Lina považují za důležité vyprávět o hrůzách, které zažili, které jim systém provedl. Jonáš se toho zhostí osobně,

Lina měla situaci trochu jinou, po návratu domů byla ona za „vyvrhele“, avšak svou cestu, jak promluvit si našla v podobě zakopaných kreseb a dopisů. Ani jedna z hlavních postav nechťejí, aby se na to, co se stalo zapomnělo.

Na základě předložené komparace textů můžeme říct, že dystopická realita a dystopická fikce využívají velmi podobných znaků, ale každá s nimi pracuje trochu jinak. Jako hlavní rozdíl vnímám to, že *V šedých tónech* je dystopická realita, která se stala, popisuje to, co se opravdu událo, důvodem je pak často to, aby se na toto nelidské zacházení nezapomnělo, aby se neopakovalo. Dystopická fikce pak popisuje to, co by se stát mohlo. Pracuje s reálnými hrozbami, které projektuje do budoucna a upozorňuje na to, kam by to mohlo vést, cílem je to, aby si lidé uvědomili důsledky, které jejich chování nese.

6. Didaktická část

V didaktické části se budu věnovat využití dystopie ve výuce. Připravila jsem si tematický celek na téma Dystopie v hodinách literatury, ze kterého zrealizuji pouze část v reálné výuce. Tematický celek se skládá ze šesti hodin a je rozdělený na úseky dle zvolených cílů. Je sestavený pro žáky 9. ročníků základních škol. K práci s textem jsem vybrala následující tituly, ze kterých jsou pak vybrány konkrétní úryvky: *Dárce* od L. Lowry, *Člověk nula* od A. Starobiněc, *Prokletý rok* od K. Liggett, *Naslouchač* od P. Stehlíkové, *Rekrut 244* od F. Tichého a *Legenda* od M. Lu. Pro komparaci dystopie s utopií jsem vybrala utopický text T. Morea, *Utopií*. Pro komparaci dystopické fikce s dystopickou realitou jsem vybrala *V šedých tónech* od Ruty Sepetys.

Ve všech hodinách jsem se snažila vytvářet úkoly, otázky a náměty k činnostem tak, aby byly různorodé a zároveň směřovaly k naplnění potenciálu dystopických literárních textů. Upřednostnila jsem spíše obsahovou stránku a prožitek z četby před formou, jedná se o díla beletristická a překládaná. Mým cílem není postihnout veškeré možnosti, které se pro práci s danými texty nabízí, ale jedná se spíše o nastínění možných způsobů činností s textem, není pouze jediná závazná a správná podoba. Volila jsem takové metody, které vyzdvihují význam žánru dystopie.

Otázky, úkoly a náměty k aktivitám jsem se snažila volit tak, aby zastupovaly obě kognitivní úrovně, je důležité, aby žáci neskončili u pouhého porozumění textu, ale aby si tvořili vlastní názor, postoj, hodnoty na základě zjištěných informací a porovnali je s tím, co si myslí ostatní spolužáci. Dystopické příběhy často přinášejí otázky týkající se etiky a morálky, tato literatura nás obecně nutí přemýšlet o otázkách, které jinak přehlídíme, otevírá se nám tak prostor pro diskusi o etice, morálce, lidských právech, svobodě, rovnosti a dalších společenských tématech.

Otázky a úkoly nesměřují pouze ke vztáhnutí si děje k vlastnímu životu, i když věřím, že mnozí si mohou pomocí textů uvědomit své postavení ve světě, ve kterém žijeme, ale také směřují k tomu, aby žáci byli schopni posoudit chování jednotlivých postav a pronikli k nosné myšlence textu.

Součástí každé hodiny jsou otázky a úkoly zaměřující se na aktivity před textem a evokaci určité problematiky tak, aby žáci byli motivováni pro následnou četbu a interpretaci. Stejně tak pracujeme s úkoly po četbě, aby nedošlo pouze k mechanickému přečtení textu a následnému zapomnění. Na závěr je nutná reflexe, která nám pomáhá zjistit, jak se podařilo naplnit cíl dané hodiny.

Inspirací nám může být model hloubkové struktury výuky, který nalezneme v díle *Didaktické kazuistiky v oborech školního vzdělávání*. Tento model představuje tři vrstvy: tematickou, konceptovou a kompetenční. Tematická vrstva obsahuje svět žákovské zkušenosti, konceptová zachycuje pojmy oboru a kompetenční se podílí na formování nadooborových cílů. S obsahem, respektive s učivem, se žáci neseznamují v jeho původní „syrové“ podobě, ale setkávají se s ním v podobě didakticky upravené, a to prostřednictvím učebních úloh. Tyto tři vrstvy jsou vzájemně provázané tak, aby žák obsahu mohl porozumět a při dialogu byl schopen argumentovat

V rámci tohoto tematického celku se žáci dominantně pohybují v rovině tzv. tematické vrstvy ukázky, nejprve ukázkou čtou, poté prokazují své porozumění textu a schopnost nalézt v něm konkrétní informace. Práce v tematické rovině však není nikterak provázána s vrstvou konceptovou, neboť při práci s ukázkami nejsou využity žádné oborové poznatky v podobě literárněvědných konceptů. Ovšem v rámci ukázek se zabýváme například prostředím nebo se zabýváme tím, jak se dané postavy uprostřed fikčního světa cítí. Tudiž žáci jsou zapojováni do toho, jak je fikční svět vystavěn. Propojení ukázek s uvažováním nad tím, jak je nám fikční svět předkládán, tedy žáky vede k tomu, aby si uvědomili, jakými způsoby mohou tento fikční svět nazírat (z pohledu čtenáře, postavy, vypravěče apod.), a tím způsobem si pak mohou uvědomit, jaký vliv to má na konkrétní podobu, což vede k hlubšímu porozumění literárnímu textu. Při práci s textem se pak také rozvíjejí i některé z obecných kompetencí jako jsou kompetence občanské, sociální a personální, kompetence k řešení problému nebo k učení.

Jak jsem tedy zmínila výše, jde o tematický celek o šesti vyučovacích hodinách, přičemž ta šestá slouží jako důkaz o naučení, neboť primárním cílem je poukázat na práci s dystopickými texty a jejich využití v hodině, jejich význam by si měl uvědomovat i žák sám. Cíle pak jsou formulovány nejen na základě práce s textem, ale představují i mezipředmětové přesahy, nejčastěji pak s občanskou výchovou.

První hodina sleduje následující cíle: žák vyhledá znaky dystopické literatury, charakterizuje dystopický žánr, žák pojedná o významu lidských práv.

Druhá hodina sleduje následující cíle: žák se seznámí s významem společenského systému v dystopických dílech, žák rozvíjí schopnost analyzovat a kriticky přemýšlet o světě kolem sebe (učí se vnímat hodnoty a současné společenské, politické a technologické trendy a jejich potenciální důsledky).

Cíle třetí hodiny jsou: žák pojedná o významu prostředí v dystopických dílech, žák interpretuje a analyzuje dystopický text, aby lépe porozuměl společenským problémům a výzvám.

Čtvrtá hodina si klade následující cíle: žák odliší dystopii od utopie, žák charakterizuje prvky utopie, žák se učí vyjadřovat své názory, poslouchat a respektovat názory ostatních a účastnit se konstruktivního dialogu.

Pátá hodina sleduje následující cíle: žák porovná dystopickou fikci s dystopickou realitou, poukáže na společné i rozdílné znaky, žák rozvíjí svou empatii (příběhy dystopické mohou pomoci žákům vcítit se do situace a emocí postav, postavy často žijí v nelidských podmínkách, což podporuje schopnosti vcítit se do jiných lidí a jejich životních zkušeností).

Šestá hodina sleduje následující cíle: žák poukáže na cíle, které dystopická literatura sleduje, žák vystaví vlastní dystopický svět, který reflektuje současné společenské problémy.

6.1 První hodina – žánr dystopie

Tématem této hodiny je žánr dystopie jako takový. Jedná se o úplně první hodinu se žánrem dystopie, čemuž jsou i podřízeny cíle: žák vyhledá znaky dystopické literatury, charakterizuje dystopický žánr, žák pojedná o významu lidských práv. Konkrétně poslední cíl se nabízí jako mezipředmětové provázání, neboť častým motivem dystopické literatury je právě omezování lidských práv.

Samotné práci s ukázkami z knih předchází evokační aktivita, díky které můžeme zjistit prekoncepty žáků. Evokační aktivita zahrnuje čtení z obrázků (*obrázek č. 1*), kdy žákům předložíme čtyři obrázky, na kterých je zobrazeno dystopické prostředí. Žáků se pak ptáme na otázky: co vidíme na obrázcích, spojuje je něco, jsou v něčem odlišné, co ve vás vyvolávají, jaké to asi je žít v takovém prostředí, dokážete si to představit, o čem by mohlo pojednávat takové dílo ad.

Cílem je dospět k tomu, že zde máme zobrazeny dystopické světy, které spojují určité znaky. Často vidíme rozpadlé budovy, trosky, zaneřáděné ulice, zdevastované prostředí (což může naznačovat kolaps společnosti), vysoké zdi, ostnatý drát, což odděluje lidi a omezuje jejich svobodu. Dále pak odpadky, určité znečištění, ať už toxické nebo radioaktivní, vyprahlou přírodu, suché stromy a půdu, tudíž celkově ekologický úpadek. Prvky jako smog, kouř, které vytvářejí ponuru a depresivní atmosféru. Někde jsou zobrazeny billboardy nebo monitorovací zařízení, které značí neustálý dohled a propagandu přicházející ze strany vlády. Celkově můžeme vnímat nedostatek zeleně, sterilní prostředí, tedy omezený kontakt s přírodou. V neposlední řadě i nedostatek lidství, když už jsou zobrazováni lidé, tak buď jen jako odlidštělé siluety, nebo tváře bez úsměvu a emocí. A jako poslední bych zmínila technologické prvky, které fungují jako dehumanizující nástroj vyvolávající osamění, například roboti nebo futuristická vozidla.

Dále řekneme, že téma hodiny je dystopie, můžeme navázat na prekoncepty žáků, zda četli nějaké dystopické dílo, či viděli, případně můžeme napomoci. Mezi díla, která jsou žákům blízká, patří *Hunger Games* nebo *Divergence*, podle knižních předloh jsou natočeny i filmy, tudíž se nabízí i využití filmových ukázek, tyto ukázky by měly demonstrovat

dystopický svět, jeho vizuální podobu a hlavní prvky jako jsou technologie, společenská struktura a konflikty.

Po evokační aktivitě pak následuje práce s textem *Dárce (ukázka č. 1)*. Vybrala jsem text, ve kterém jsou vidět různé prvky dystopické literatury. Z ukázky vidíme, že svět jedinců je řízen, a to systémem, ve kterém lidé nemají právo volby povolání ani partnera. Nemohou se sami svobodně rozhodnout, veškeré aspekty života jsou kontrolovány a řízeny tak, aby byly v souladu se systémem. Tudíž silným prvkem, který zde rezonuje, je kontrola a uniformita, ukazuje nám, jak autoritářská síla ovládá jednotlivce a omezuje jeho volbu a svobodu. Dalším prvkem je pak omezení emocí, neboť i emoce jsou zde kontrolovány, dokonce až potlačovány. Lidé se nesmí projevovat nebo prožívat silné emoce, což jim brání v přirozeném projevu a prožívání světa kolem nich. Dalším prvkem, který lze vysledovat je izolace a nedostatek informací. Hlavní postava, Jonas, žije v izolaci, nejen on, ale všichni lidé v tomto společenství, jsou zde skryty jak informace, tak i minulost, cílem je pak omezování vědomí a svobody jedince. Je zde vymazáván přístup k historii, čímž je omezeno i poznání a sebepoznání. Také v úryvku můžeme vysledovat i jistou symboliku, Jonas je posedlý ohněm v krbu, což může představovat jeho touhu po svobodě a pravdě, oheň vyjadřuje jas a život, temnota pak utajování a omezení pravdy.

Jak vidíme již ze samotného výčtu prvků, můžeme vysledovat potlačování lidských práv, jako devátáci se s tímto pojmem již setkali v občanské výchově, tudíž na něj lze poukázat. Již samotná postava Jonase jako *Dárce* je určitým příkladem omezení lidských práv. Jonas je vybrán k povolání *Dárce*, což znamená, že má nést vzpomínky a minulost celého světa, avšak je mu odepřen přístup k širším souvislostem, a dokonce je mu znemožněno sdílet své bříme s ostatními. Již tímto vidíme omezování práva na informace a omezení přístupu k poznání a pravdě. Celkově jedním z pilířů *Dárce* je právě omezení lidských práv, toto omezení pak má za následek ztrátu svobody, individuality a možnosti rozhodování.

Jako další ukázkou jsem zvolila úryvek z *Prokletého roku (ukázka č. 2)*. Komparací těchto dvou ukávek nám vyplynou různé shodné prvky dystopických románů. Přestože každá kniha zpracovává jiné téma a poukazuje na trochu odlišné hrozby budoucnosti, jsou si přece jen blízké omezování lidských práv.

Ve světě *Prokletého roku* je systém řízen muži. Konkrétně v této ukázce můžeme vidět, že ženy mají jediný den v roce na to, aby se shromáždily na jednom místě, jak vidíme z chování žen. Ani „amen“ nemohou říct společně, ale pouze jedna po druhé. Opět zde vidíme omezení lidské svobody, konkrétně svobodu pohybu i svobodu slova. I když jsou ženy bez přítomnosti mužů, jsou neustále podřízeny zákonům, které jim muži nastavili, nesmí se mezi sebou bavit o vážných věcech. Opět je zde omezení práva volby, neboť rozhodnutí o osudech žen má v rukou pouze systém, nikoli ony samy. Poté zde můžeme vysledovat další pilíř dystopických románů, a to je žárlivost, touha po tom, co nemůžeme mít, což mezi lidmi rozdmýchává zášť a neumožňuje se jednotně systému vzepřít, i přesto že je zde žen dvakrát více než mužů.

Po práci s ukázkami budou žáci pracovat ve dvojicích, jejich úkolem bude sestavit myšlenkovou mapu na téma dystopie, kam si zapíše prvky, které jsou pro tento žánr typické, které právě vyčetli z daných ukázek. Jelikož ukázky ukazují svět, který je pro nás těžko pochopitelný, avšak není zcela nemyslitelný, důležitou součástí je pak i diskuse. V rámci reflexe se nabízí diskuse o lidských právech, danou problematiku nemusí vědět z hlavy, ale dané texty jim pomohou. Mezi otázky, které jako učitelé můžeme položit, patří: co jsou to lidská práva, jsou pro nás důležitá, znáte nějaká lidská práva, jak by vypadal svět bez lidských práv, kdo nám taková práva zaručuje, jsou někde sepsaná ad.

Jelikož se nabízí mezipředmětové provázání s občanskou výchovou, nabízí se aktivita „Jsou některá lidská práva důležitější než jiná?“. Přičemž žákům rozdáme seznam s osmi lidskými právy: svoboda slova a tisku, právo na soukromí, volební právo, právo na zdravotní péči, zákaz diskriminace, právo na vzdělání, právo na vlastnictví a rovnoprávnost mužů a žen. Nejprve si je zkusí každý hierarchizovat sám od 1-8, přičemž 1-nejdůležitější, 8-nejméně důležité, poté se pokusí dohodnout na prvních pěti právech ve skupině. Tímto vyvstanou rozdílné pohledy na různá lidská práva, pro každého je důležité nějaké jiné, což je samozřejmě v pořádku. Aktivita rozhodně není jednoduchá na realizaci, záleží na učitelích, jak moc se tomuto tématu chtějí věnovat, předložený seznam práv si mohou upravit podle sebe.

6.2 Druhá hodina – role systému společnosti v dystopickém žánru

Již v předchozí hodině jsme se dotkli problému fungování společnosti v dystopických dílech. Žáci se seznámili s rolí lidských práv, která jsou v tomto žánru značně omezena právě fungováním společnosti. Tématem druhé vyučovací hodiny proto je role systému společnosti. Pro tuto hodinu jsem vybrala ukázky z díla *Člověk nula* od A. Starobiněc.

Cíle této hodiny jsou: žák se seznámí s významem společenského systému v dystopických dílech, žák rozvíjí schopnost analyzovat a kriticky přemýšlet o světě kolem sebe (učí se vnímat hodnoty a současné společenské, politické a technologické trendy a jejich potenciální důsledky).

Než začneme pracovat se samotnými úryvky z knih, zadáme žákům úkol vytvořit myšlenkovou mapu na téma společnost. Žákům můžeme pomoci tím, že jim zadáme určitá kritéria, na jaká se mají zaměřit.

1. Definice společnosti, vztahy a interakce mezi jednotlivci (kdo tvoří společnost)
2. Struktura společnosti, hierarchie, sociální třídy, instituce, společenské role
3. Společenské problémy, nerovnosti, chudoba, diskriminace

Jedná se pouze o nástin témat, která se dají do myšlenkové mapy zahrnout, jelikož se jedná o 9. ročník, vybrala jsem jen tři kritéria, jinak by se dala ještě využít i kritéria jako vlivy na společnost, technologie, digitalizace, politika, média (globalizace), či budoucnost společnosti.

Jednotlivé body mohou být dále rozšířeny. Myšlenková mapa zde působí jako nástroj pro vizualizaci a organizaci myšlenek, neboť téma společnosti je značně obsáhlé. Cílem je

dovést žáky k tomu, že společnost má značný vliv na formování jedince i skupin, společnost tak hraje velmi významnou roli v našich životech.

Po této evokační aktivitě pak následuje práce s texty. V této hodině si vystačíme pouze s dílem *Člověk mula*, neboť kniha nabízí celou řadu společenských témat. Já jsem hodinu zaměřila na společnost jako takovou, která se potýká s různorodými problematickými skupinami, společenský řád, který hraje v životě člověka větší roli, než si přiznává, a vliv médií na formování osobnosti.

Z ukázky č. 3 můžeme vyčíst, do jakých sfér života tamější společnost lidem zasahuje. Ženy i muži mají povinnost se jednou ročně účastnit Festivalu pomoci Přírodě, kde navštěvují zónu Reprodukce, kterou ženy musí navštěvovat do pětatřiceti let. V pětatřiceti letech pak začínají chodit dopisy z odboru pro kontrolu populace, z čehož můžeme vyčíst, že tamější systém řídí počet obyvatel, který musí být konstantní (to můžeme doplnit informací, že počet obyvatel je ustálen na třech miliardách, ani o jednoho člověka více či méně). V padesáti letech pak chodí důrazné varování, že je čas navštívit zónu Pauzy, jedná se o dobrovolné ukončení života, které ovšem není konečné, lidé se neustále reinkarnují, dochází k restartu „myslí“. Pokud člověk dobrovolně nenavštíví zónu Pauzy do šedesáti let, dochází k donucení.

Po přečtení krátké ukázky bude následovat diskuse. Položíme otázky: jakých oblastí se dotýká tamější nařízení, dokážete si něco takového představit, co je zde porušováno, jsou taková nařízení lidská, do jakých oblastí by takový systém ještě mohl zasahovat ad. Poté žákům dáme na výběr, která oblast by je zajímala nejvíce, jestli se chtějí podívat spíše na formu Reprodukce nebo na Pauzu, podle toho by pak byla rozdána ukázka č. 4 nebo ukázka č. 5.

Ukázka č. 4 se zabývá výsledkem ženy, která se zúčastnila zóny Reprodukce, avšak počala dítě, které vybočuje ze systému. Jedná se o text ve formě výsledku, kde jsou kladeny velmi osobní otázky ohledně těhotenství. Z textu můžeme vyčíst, že antikoncepce je v tomto světě zakázána, lze ji užívat pouze ve výjimečných případech, a to pouze s potvrzením lékaře. Dále se dozvídáme, že na Festivalu dochází k několika pohlavním stykům tak, aby nebyl znám přesný otec dítěte.

V rámci této ukázky můžeme i sledovat jazyk, který je v tomto příběhu ojedinělý. Místo slova chat se užívá sociochat a dále i různé zkratky viz totep = to mě teda pauzni. Můžeme žáky požádat, zda by vymysleli výraz s podobným významem či zda by šlo ozvláštnit i jiné slovní spojení s důrazem na naši dobu.

Opět je třeba zařadit diskusi, kterou povedeme otázkami: co ve vás vyvolává daný text, jaká práva jsou zde porušována, jak se daná žena cítí atd.

Ukázka č. 5 předkládá obraz o zóně Pauzy. Můžeme vyčíst, že musí být dodržována hygienická pravidla, lidé chodí do dezinfekčních sprch, kam musí jít sami. Pokud se člověk nemůže přemístit sám, je k dispozici lehátko, které je naprogramováno pro převezení „hosta“ do sprchy. Na konci pak dochází k uvědomění, že tato Pauza je konečná, nikdo se z ní již nevrátí tak, jak do ní vstoupil.

I zde se nabízí prostor pro diskusi. Připomíná vám to něco? Jak se daný člověk asi cítí? Jak si představujete zónu Pauzy?

Aby žáci mohli pochopit společenský systém snáze, přejdeme k ukázce č. 6. V úryvku čteme, že zdejší systém má své rebelanty, nepřátele režimu, které je třeba redukovat. Mezi takové patří Dlouhožijící, kteří odmítají nařízení ohledně limitu věku pro ukončení života, Sebechráničky, které odmítají povinnost reprodukce, Rodináři skupiny A, kam patří převážně ženy, které odmítají dávat své děti do ústavů, aby byly vychovávány systémem, Rodináři typu B, kteří usilují o monogamii, která je systémem zakázána, Tříbohaři, kam patří ti, kteří vyznávají i jiné božstvo, než které je systémem nařízeno, a v poslední řadě pak Spolek „Přístupný svět“, kteří ovšem nepředstavují reálnou hrozbu, neboť jejich cílem je obnovit vztah mezi světem člověka a světem zvířete. Lidé, kteří dokáží pohladit psa, jsou vnímáni jako hříčka přírody, neboť právě pes pro ně představuje nečisté a divoké zvíře.

K této ukázce se nabízí metoda podvojného deníku, kdy si žáci do jednoho sloupce zapisují citáty z úryvku, které je zaujaly, a do druhého sloupce si pak píší vlastní komentáře, poznámky a připomínky – proč je daná pasáž zaujala, čím je zajímavá, jaké myšlenky v nich vyvolala, na co by se případně chtěli zeptat, nebo zda jim to něco připomnělo. Stačí jedna až tři poznámky. Poté by proběhla diskuse ve čtveřicích. Můžeme požádat i o sdílení před třídou, ale nelze nikoho nutit násilím. Je nutné zdůraznit, že neexistuje jediná správná odpověď.

Reflexe hodiny proběhne formou diskuse, kdy navážeme na evokaci a zeptáme se na význam společenského systému. Do jakých sfér zasahuje náš společenský systém? Vnímáte to pozitivně nebo negativně? Jak bychom se asi začali chovat, kdyby nezasahoval? U poslední otázky, když zbyde čas, se pak nabízí ukázka č. 7 z konce knihy, kdy dojde ke zrušení dosavadních povinností a systém se uvolní, avšak lidé si s tím neumí poradit, a tak volají po znovuobnovení zákonů, které tak důvěrně znají.

6.3 Třetí hodina – role prostředí v dystopickém žánru

Žáci se nejprve obecně seznámili se žánrem dystopie, v druhé hodině sledovali význam a roli společnosti pro dystopický text, ve třetí hodině budou pokračovat interpretací a analýzou těchto textů, ovšem tentokrát budou sledovat roli prostředí.

Cíle třetí hodiny jsou: žák pojedná o významu prostředí v dystopických dílech, žák interpretuje a analyzuje dystopický text, aby lépe porozuměl společenským problémům a výzvám. Pro práci v této hodině jsem vybrala úryvky z knih *Legenda* a *Naslouchač*.

Obecně prostředí v dystopiích slouží k posílení prvků tohoto žánru a k vytváření kontrastu mezi současným stavem a ideály nebo hodnotami, které jsou v příběhu potlačovány nebo se zcela vytratily. Prostor dohromady s atmosférou pomáhá vyvolávat emocionální reakce u čtenářů a podporuje tak reflexi nad aktuálními společenskými problémy, případně pak nad potencionálními důsledky našeho současného světa.

V rámci evokační aktivity bychom žákům položili otázku, jakou knihu četli naposledy a v jakém se odehrávala prostředí. Své odpovědi by si sdíleli ve dvojicích, poté bychom se zeptali několika dvojic, co se od sebe navzájem dozvěděli, dané dvě otázky bychom doplnili třetí, jaké pocity ve vás kniha zanechala. Na tabuli zaznamenáme typy prostředí a jejich vliv na čtenáře. Například velkoměsto evokuje dobrodružství, anonymitu, někdy i strach, vesnice vyvolává vzpomínky na babičku a dětství, dávná historie zvědavost atd.

Jelikož už žáci mají povědomí o dystopickém žánru, nabízí se metoda V – CH – D, Vím – Chci vědět – Dozvěděl jsem se, která přenáší celý proces učení na žáka, ten si její pomocí buduje porozumění studované látce. Žáci si na list papíru nakreslí tabulku se třemi sloupci nadepsanými V, Ch, D. Žáci se poté zamyslí nad vstupní otázkou: „Jaké prostředí bude asi převládat v dystopických dílech?“. Mohou si vzpomenout na první hodinu, ve které v rámci evokační aktivity posuzovali dystopické prostředí podle obrázků. Své nápady pak budou zapisovat do sloupce V (vím). Pokud žáky napadnou už teď nějaké otázky, zapíší je do sloupce Ch (chci vědět). Poté žáci utvoří dvojice a navzájem si přečtou, co si napsali, nápady spolužáků zapíší do své tabulky V (vím). Po práci ve dvojicích pak následuje diskuse celé třídy, kdy dobrovolníci předkládají své nápady, žáci si připisují nápady do sloupce V nebo Ch. Následuje práce s texty a poté diskuse. Po této diskusi se žáci vrátí opět ke své tabulce a zjišťují, zda dokáží odpovědět na otázky ve sloupci Ch, odpovědi na ně zapíší do sloupce D (dozvěděl jsem se). Do sloupce D pak zapisují i další nové informace.

Co se týká práce s texty, většina ukázek je z knihy *Naslouchač*, dle mého názoru nám předkládá téměř všechny znaky dystopických prostředí. Můžeme vysledovat kontrast chudinských čtvrtí, které obývali poddaní, s dechberoucími sály obydlí vládců. Dystopická prostředí nám předkládají obecně jakýsi kontrast mezi bohatstvím a chudobou, svobodou a kontrolou. Což je právě cílem dystopických příběhů. Zdůrazňují autoritářskou a nespravedlivou povahu dystopické společnosti, která je často totalitní. Ukázek je pět, avšak zvolila jsem krátké úryvky, které žákům, přiblíží roli prostředí v dystopiích.

V první ukázce (*ukázka č. 8*) je popisován kontrast prostředí, ve kterém se hlavní postava nachází, s prostředím, ve kterém se běžně pohybuje. Ukázku bychom doplnili několika otázkami, aby žáci věděli, na co se přesně zaměřit. Jak je prostředí zobrazeno? Je zde popsán nějaký kontrast? Vybočuje toto prostředí z běžného prostředí hlavní postavy? Jaké je její běžné prostředí? Je popisované prostředí vykresleno pomocí zvuků nebo pachů?

Ve druhé ukázce (*ukázka č. 9*) je popisována chudinská čtvrť, která je ta nejvíce zubožená. Zde žijí lidé, kteří jsou na okraji společnosti, prostředí pak pomáhají dokreslit i smyslové vjemy, čtenář si tak snáze může představit tamější atmosféru, která je podržena zápachem lidských těl. Opět text doplníme otázkami. Jak je prostředí zobrazeno? Jak se zde asi žije? Je zde popsán nějaký kontrast? Jak se hlavní postava cítí? Je popisované prostředí vykresleno pomocí zvuků nebo pachů? Kdo mohou být ti lidé, kteří zde žijí? Proč jejich pozornost přilákali tito dva cizinci, co od nich zřejmě chtěli?

Třetí ukázka (*ukázka č. 10*) pak zobrazuje prostředí nížin, které je úplně jiné, než hlavní postava očekávala. Opět je zde zobrazen další z typických znaků dystopického prostředí, což je prostředí, které je nám známo, avšak v budoucnosti je rozbořené. Opět text doplníme otázkami. Jak na vás toto prostředí působí? Vyvolává ve vás nějaké pocity? Co se asi mohlo stát?

Čtvrtá ukázka (*ukázka č. 11*) pak zobrazuje prostředí vládců, fajů, kteří na rozdíl od svých poddaných žijí život v přepychu. Což je ten kontrast mezi autoritářskou vládou, která hlavně myslí na svůj prospěch, a životem ostatních obyvatel, kteří jsou vládě podřízeni. Otázky k textu jsou: jaké vidíme prostředí, jak na vás působí, proč vládci sami žijí v přepychu a své poddané drží zkrátka, má to nějaký důvod, jak se cítí hlavní postava apod.

Pátá ukázka (*ukázka č. 12*) je pak z *Rekruta 244*, neboť pro dystopická prostředí jsou charakteristické technologie, které *Naslouchač* nabízí pouze nárazově. Jaké prostředí vidíme zde? Jak na nás působí? Jaké technologie jsou charakteristické pro naši současnou společnost?

Záměrně jsem zvolila tituly jako je *Rekrut 244* a *Naslouchač*, neboť každá kniha nám předkládá prostředí trochu odlišným způsobem. Zatímco *Rekrut 244* vypráví o budoucnosti, kde je rozvíjena digitalizace a technologie, *Naslouchač* mám předkládá budoucnost, ve které se žije jako ve středověku.

Dalším charakteristickým znakem dystopických děl je i slovní zásoba, která se nám hlavně v knize *Naslouchač* rozšiřuje. Jsou zde užita zvláštní slova, tudíž by se nabízelo pracovat i s tím, co které slovo znamená, případně žákům předložit slovník těchto slov.

Po práci s ukázkami se žáci vrátí ke své tabulce V-Ch-D a doplní si informace. Podívají se na sloupec Ch a zjistí, zda na otázky dokáží odpovědět. Tyto odpovědi pak zanesou do sloupce D.

Závěrečná reflexe bude zahrnovat shrnutí poznatků prostřednictvím diskuse celé třídy.

6.4 Čtvrtá hodina – vztah dystopie a utopie

Zatímco v předchozích hodinách jsme vyhledávali znaky dystopické literatury, některým jsme se věnovali trochu více, v této hodině nabyté znalosti využijeme. Konkrétně žáci budou pozorovat vztah mezi utopií a dystopií. V teoretické části jsem popsala, že dystopie z utopie částečně vychází, mají některé shodné znaky, případně i rozdílné, avšak to jádro je zřetelné.

Cíle hodiny jsou: žák odliší dystopický svět od utopického, žák charakterizuje prvky utopie a vysvětlí vztah mezi utopií a dystopií, žák diskutuje o důsledcích a významech těchto konceptů ve společnosti, žák se učí vyjadřovat své názory, poslouchat a respektovat názory ostatních a účastnit se konstruktivního dialogu.

V rámci evokační aktivity se nabízí navázat na hodinu č. 1, kdy žáci odpovídali na otázky na základě obrázků zobrazujících dystopický svět. Pro připomenutí je můžeme promítnout

znovu, ovšem přidáme obrázky i z utopického světa. S těmi se nám pak budou pojit podobné otázky jako již ve zmíněné hodině: co vidíme na obrázcích, spojuje je něco, jsou v něčem odlišné, co ve vás vyvolávají, jaké to asi je žít v takovém prostředí, dokážete si to představit, o čem by mohlo pojednávat takové dílo, připomíná vám to něco ad.

Utopistická krajina je téměř protikladem té dystopické. Cílem je poukázat na prvky jako je harmonie s přírodou, neboť se často setkáváme s kvetoucími zahradami, jasnou a modrou oblohou, širokými koryty řek atd. Celkově atmosféra je příjemnější, neboť barvy jsou živější, jsou zobrazovány pozitivnější věci, můžeme sledovat stejné prvky jako v dystopiích, rozdíl je v tom, jakým způsobem jsou zobrazeny. Například technologický pokrok, zatímco v dystopiích je zobrazován jako nástroj dehumanizace, osamělosti a zneužití, zde je nástrojem pro zlepšení kvality života, včetně pak pokročilých dopravních systémů a dalších oblastí. Budovy jsou vykreslovány elegantně, příjemně, ale zároveň inovativně, jako zdroj bezpečí i pokroku. Dalším prvkem je pak ekologická stabilita, často jsou využívány obnovitelné zdroje energie a dochází k minimalizaci znečištění, což opět naznačuje soulad s přírodou, která v utopických světech hraje velkou roli. Oproti dystopiím jsou zde zobrazováni i lidé jinak, s úsměvy, přátelskými gesty, radostí, což vyjadřuje štěstí, spokojenost, optimismus.

Již po evokační aktivitě jsou žáci schopni identifikovat určité rozdílné prvky mezi dystopií a utopií, jsou schopni dojít k závěru, že je mezi nimi určitý vztah, avšak je třeba je dovést i k analýze literární. K tomu namohou ukázky z děl *Utopie* (T. More) a *Legendy* (Marie Lu).

Půjde o práci ve skupinách na způsob skládkového učení. Žáci jsou rozděleni do domovských skupin, poté do expertních, a nakonec se vrátí do skupin domovských, kde spolužákům předají to, co se naučili ve skupině expertní. Získané poznatky jsou pak využity v závěrečném úkolu.

Žáci jsou nejprve rozděleni do domovských skupin (pětičlenných), ve kterých jim bude sděleno, že hlavním úkolem bude porozumět části textu, na konci hodiny by měli všichni žáci porozumět rozdílu mezi utopií a dystopií. Členové těchto domovských skupin se rozpočítají tak, že každý nese jedno číslo od 1-5. Druhou fází aktivity pak je přerozdělení žáků do expertních skupin. Tyto expertní skupiny jsou tvořeny stejnými čísly, tudíž všichni ti, kdo mají 1, se seskupí do jedné skupiny, dvojky tvoří další skupinu atd. Úkolem expertních skupin pak je přečíst přidělenou část textu, porozumět jí, prodiskutovat a shodnout se na obsahovém shrnutí. Poté je potřeba vytvořit strategii, pomocí které jednotliví experti předají své znalosti po svém návratu domovské skupině. Po práci ve skupinách nastává ověření znalostí.

První expertní skupina bude pracovat s ukázkou prostředí *Utopie* (ukázka č. 13). Jelikož z minulé hodiny mají poznatky o prostředí v dystopiích, budou lépe vědět, na co se zaměřit. Na základě ukázky by žáci vyhodnotili rozdílné zobrazení prostředí. Již na začátku ukázky můžeme vnímat určitou pravidelnost, každý dům je stejný, má hlavní vchod z ulice a zadní vchod do zahrady. Cítíme nezměrnou důvěru v ostatní, nic není soukromého, nic není vlastněno jednotlivcem, vše patří všem. Dále vidíme harmonii s přírodou, kdy si Utopijští velmi váží svých zahrad, o čemž svědčí bohaté plody. Zahradu velebí nejen pro sebe a své potěšení, ale její zvelebování je podníceno i soutěživostí

mezi čtvrtěmi. Kromě pak souladu s přírodou je vidět, že nejsou proti pokroku, Utopie není země, ve které by se žilo v chatrčích nebo chalupách, ale jsou stavěny třípatrové domy z křemene, kamene či cihel. Dokonce užívají svoji vlastní hmotu, která předčí olovo. Rozšířené je sklo, jehož využití si upravili ke své spokojenosti.

Druhá expertní skupina bude pracovat s ukázkou vztahů v *Utopii (ukázka č. 14)*, konkrétně, jak je nakládáno s nemocnými. Jsou zřízeny veřejné špitály, které odpovídají počtu obyvatelstva. Nehrozí nebezpečí nákazy ani omezení osobního prostoru či zásah do soukromí. Ve špitálech je pak i pečující personál, který se skládá z těch nejzkušenějších lékařů. Dokonce je řečeno, že v nemoci si každý přeje marodit zde místo doma, natolik je to laskavé místo. Potraviny jsou rozdělovány rovnoměrně bez ohledu na společenské postavení. Přednost mají pouze vladaři, biskupové nebo traniboři, vybavené pokoje jsou pak připraveny i pro velvyslance nebo veškeré cizince, kterých tu ale moc nebývá.

Třetí expertní skupina pak bude pracovat s ukázkou z *Legendy (ukázka č. 15)*, kde je popisováno, jak je nakládáno s nemocnými zde. V této knize se společnost nachází v postupném rozkladu a nemoci jsou běžnými problémy. Zatímco Utopijští jsou národ, který potřebuje lékařskou pomoc ze všech národů nejméně, v Legendě jsou nemoci dokonce i uměle tvořené systémem, neboť ten si jejich prostřednictvím zajišťuje poslušnost lidu. Existuje nedostatek základních zdravotnických služeb a léků, mnoho obyvatel žije v chudobě a beznaději. Jelikož je většina obyvatelstva chudá, jsou lidé odkázáni na vlastní zdroje a domácí léčbu. V této společnosti neexistuje vybudovaný systém péče o nemocné, který by byl rovnocenný a dostupný pro všechny. Tato ukázka slouží jako paralela k ukázce druhé expertní skupiny.

Čtvrtá expertní skupina bude pracovat s ukázkou z *Utopie (ukázka č. 16)*, která se zabývá zaměstnáním. Jelikož je v Utopii kladen důraz na spravedlivé rozdělení práce, rovnost a kolektivní blaho, i výběr zaměstnání je těmto hodnotám podřízen. Utopijští se specializují na určitá povolání, která jsou považovaná za užitečná a prakticky využitelná pro společnost, povolání jsou tak pečlivě rozvržena a rozdělena dle potřeb společnosti. Existují zde různá povolání jako učitelé, řemeslníci, lékaři, úředníci atd. Jedno povolání je však všem společné, což je rolnictví. Každý občan je veden k vykonávání rolnictví a přispívání ke společnému prospěchu. Kromě rolnictví si občané pak podle své vlastní vůle vybírají druhé povolání či dovednost, na kterou se chtějí sami zaměřit, avšak výběr povolání je poměrně omezený. Nejčastěji se jedná o odvětví vinařství, lnářství, zednictví. Například oděvnictví by se tu neudrželo, neboť šaty si šije každá rodina sama. Vyučeny řemeslu jsou i ženy, pouze s podmínkou, že se učí lehčím pracím. Muži jsou nejčastěji vychováni v řemesle otcovském, ale není jim bráněno vyzkoušet si i řemeslo jiné. Aspektem utopického systému je také rotace povolání, kdy občané mají možnost střídat povolání, aby se vyhnuli jednotvárnosti a obohatili své dovednosti.

Pátá expertní skupina se pak bude paralelně zaobírat ukázkou z *Legendy (ukázka č. 17)*, kde je popsán výběr povolání v tamějším systému. Lidé se nemohou svobodně rozhodnout pro své povolání, neboť ta jsou předurčena a ovlivněna autoritářským režimem, lidé mají omezené možnosti, jsou přiděleni k určitým povoláním na základě testu, který vyhodnocuje jejich dovednosti a schopnosti. Společnost je rozdělena na různá povolání,

kteřá jsou pevně stanovena a přidělena obyvatelům, onen test také rozhoduje o tom, zda dítě půjde na školu, nebo půjde pracovat, případně pak do výzkumného centra, kde jsou na něm prováděny pokusy. Opět je zřetelná stratifikace společnosti, kdy Elita, nejvýše postavená vrstva společnosti, má přístup k lepším vzdělávacím a pracovním příležitostem, zatímco ostatní mají možnosti omezené a jsou odsouzeni k povoláním na nižších úrovních.

Po práci v expertních skupinách se všichni navrátí do původních domácích skupin. Teď mají za úkol si mezi sebou sdělit, na co byl jejich text zaměřen a jak mu porozuměli. Důležité je předat informace o textu tak, aby tomu porozuměli všichni ostatní. První text jako jediný k sobě nemá paralelní ukázkou, avšak prostředím v dystopiích jsme se zaobírali minulou hodinu, navíc na začátku hodiny proběhlo opakování. Jinak jsou zbylé 4 texty paralelně k sobě, jedna dvojice textů se zaobírá zacházením s nemocnými, přičemž v *Utopii* se s nimi jedná jako s rovnocennou součástí systému bez ohledu na jejich společenské postavení, zatímco v *Legendě* závisí na postavení v rámci společenského žebříčku a výši finančních prostředků, nemoc zde funguje i jako mocenský nástroj.

Druhá dvojice textů se pak zaobírá možností svobodné volby ohledně zaměstnání. Utopijští mají jasně dané povolání rolníků, kterému se musí učit všichni, avšak poté mají svobodnou možnost vybrat si další zaměření, které je ovšem trochu omezeno počtem, ne všechna odvětví mají v Utopii šanci na uplatnění se, tudíž člověk musí svou volbu podřídít tomu, zda má povolání předpoklady být prakticky využitelné ve společnosti. Naproti tomu v *Legendě* výběr povolání zdánlivě závisí na schopnostech a dovednostech jednotlivce. Je prováděn test, který má určit jejich směr, avšak můžeme pozorovat, že systém „tahá za nitky“. Lidé jsou ke svému povolání již nějak předurčení, jakmile jedinec vybočí z řady, výsledky jsou systémem ovlivněny a zfalšovány.

Po sdělení poznatků ve skupinách proběhne společná diskuse, které napomůžeme otázkami: jaká témata se v textech objevují, jaké je asi poselství, které autor předává, jakým způsobem se daná témata dotýkají společenských témat, jaký vliv mělo čtení textu na vás jako na čtenáře, vyvolalo to ve vás nějaké emoce atd.

Po práci ve skupinách pak proběhne ověření znalostí, ke kterému mohou žáci využívat své poznámky, ne původní texty. Kulminačním úkolem je, aby si ve dvojicích vytvořili Vennův digram, do kterého zapíší rozdílné prvky *Legendy* a *Utopie* a případně prvky, které jsou oběma textům podobné.

Po kulminačním úkolu následuje závěrečná reflexe, která zahrnuje shrnutí poznatků, které si žáci zapsali do Vennova diagramu.

6.5 Pátá hodina – dystopická fikce versus dystopická realita

V rámci této hodiny budeme pracovat s texty z knih *V šedých tónech* a *Rekrut 244*, přičemž chceme poukázat na provázanost dystopických textů, které zahrnují jak světy fikční, tak i ty reálné.

Pátá hodina si klade cíle následující: žák porovná dystopickou fikci s dystopickou realitou, poukáže na společné i rozdílné znaky, žák rozvíjí svou empatii.

Na začátek jsem zvolila evokační aktivitu zaměřenou na předvídání podle obálky a názvu knihy (*obrázek č. 3*). Tato metoda umožňuje žákům rozvíjet schopnost dedukce a předvídání na základě vizuálních informací. Navíc podporuje jejich zvědavost a tvořivost při přemýšlení o možných scénářích a příbězích.

Žákům představíme dvě obálky knih, *V šedých tónech* a *Rekrut 244*, přičemž jejich úkolem je předvídat, co bude obsahem knihy. Žáci se zaměří na to, co je na obálce knihy, jaké jsou užity barvy, jaké postavy v knize mohou vystupovat, kde se bude příběh zřejmě odehrávat, jakou bude mít atmosféru apod. Pokud od daného autora již něco četli, mohou se zaměřit i na jeho tvorbu. Na základě těchto otázek žáci budou předvídat, své představy a myšlenky si zapíší do sešitu. Po této aktivitě bude následovat sdílení ve skupinách, ve kterých budou sdílet své předpovědi a diskutovat o tom, co si myslí o obsahu knihy. Po sdílení ve skupinách některé ze skupin představí své předpovědi a argumentují, proč si myslí, že kniha bude mít daný obsah. Na závěr aktivity se zeptáme, zda mezi sebou mohou mít dané knihy nějaký vztah.

Po evokační aktivitě přejdeme k práci s texty. Žáci budou rozděleni do čtyř skupin, přičemž každá skupina bude mít za úkol porovnat dvě ukázky, jednu z *Rekruta 244* a druhou z knihy *V šedých tónech*. K ukázkám jim poskytneme otázky, které jim pomohou lépe se v textu zorientovat a pochopit, na co se zaměřit. Jelikož je cílem hodiny poukázat na podobnosti mezi dystopickou fikcí a dystopickou realitou, zvolila jsem záměrně takové texty, ze kterých by žáci mohli dané prvky vyčíst snáze.

První skupina bude pracovat s ukázkou z *Rekruta 244* (*ukázka č. 18*), která popisuje cestu vlakem. Pod danou ukázkou budou otázky, které si žáci mají přečíst před čtením, aby věděli, na co se přesně zaměřit. V jakém prostředí se daná ukázka odehrává? Jde o budoucnost nebo minulost? Podle čeho jste to poznali? Jak se daná postava cítí? Co se v ukázce děje? Kam rekruti jedou? Najdete nějaké prvky dystopie?

Poté následuje práce s ukázkou č. 19, která pochází z knihy *V šedých tónech*, i tato ukázka zobrazuje prostředí vlaku. Opět budou pod danou ukázkou otázky. V jakém prostředí se daná ukázka odehrává? Jde o budoucnost nebo minulost? Podle čeho jste to poznali? Jak se daná postava cítí? Co se v ukázce děje? Kam lidé jedou? Najdete nějaké prvky dystopie?

Druhá skupina pak také bude pracovat s ukázkami z obou knih. První z nich pochází z románu *V šedých tónech*, jde o ukázku, která se zabývá uctěním smrti (*ukázka č. 20*). Pro tamější lid je důležitý pohřeb a modlitby. Text opět doplníme otázkami jako: jak je zde uctěna smrt, jak je na ni nahlíženo, proč myslíte, že je pro ně tak důležité pohřbít matku, jaká ta matka asi byla apod. Druhá ukázka pak pochází z *Rekruta 244* (*ukázka č. 21*) a popisuje rozloučení se spolužákem, kdy rozloučení probíhá trochu odlišně. Opět text doplníme otázkami: jak je zde uctěna smrt, jak je na ni nahlíženo, proč jsou pro nás důležité vzpomínky, jaká z možností se vám zdá vhodnější apod.

Třetí skupina dostane ukázky týkající se lidství. V *šedých tónech* je zobrazen důstojník, který se snaží zastrašit lidi tím, že je psychicky tyranizuje (ukázka č. 22). Musí si naskákat do jámy a smířit se během pár vteřin se smrtí, nakonec však smrt nepřichází. Opět přidáme otázky: co se v ukázce děje, co je cílem důstojníka, proč to dělá, jak se asi cítí, dělá to s radostí apod. Druhá ukázka pak zobrazuje Jonáše, který je na místě důstojníka a má za úkol mučit ženu (ukázka č. 23). Jak se Jonáš cítí, proč tomu tak je, proč to dělal apod.

Čtvrtá skupina pak dostane závěry obou knih a porovná je. Závěr *V šedých tónech* je nadějný, Lina věří ve znovushledání s Andriusem a celkově v to, že přežije pracovní tábor a vrátí se domů (ukázka č. 24). Součástí závěru je pak Linin dopis, který je objeven téměř o 50 let později. Otázky k textu jsou: jak vidíte závěr, v co doufá Lina a proč, co můžeme soudit o poslání Linina dopisu a celkově knihy. Druhá ukázka pak zobrazuje závěr v *Rekrutovi 244* (ukázka č. 25), který opět končí nadějí, závěrečná kapitola je otevřena citátem, který naznačuje, jakým směrem se bude závěr knihy ubírat. Systém je rozbitý a Jonáš se snaží dostat domů. Otázky k textu jsou: jak kniha končí, má otevřený nebo zavřený konec, můžeme hovořit o happyendu, co můžeme soudit o poslání knihy. Po samostatné práci skupin přejdeme k reflexi, skupiny své práce budou prezentovat a představí tak společné motivy, které našli mezi dystopickou realitou a dystopickou fikcí. Důležité je však poukázat na to, že dystopická realita *V šedých tónech* je sice smyšlený příběh, avšak je vystaven na pravdivých událostech, zatímco *Rekrut 244* je obrazem budoucnosti, která předkládá děsivé možnosti toho, kam lidstvo může zajít.

K závěrečné reflexi jsem zvolila metodu pětilístku, který slouží ke shrnutí poznatků, dojmů a pocitů týkajících se probíraného tématu, žák vybírá to, co považuje sám za nejpodstatnější. Pětilístek bude probíhat ve dvojicích, kdy jeden z dvojice shrne dystopickou realitu a druhý dystopickou fikci. Na první řádek tedy zapíše téma, o kterém budou pomocí pětilístku přemýšlet, na druhý řádek dvě slova vyjadřující důležité vlastnosti tématu (jaké je téma), na třetí řádek napíše slova, která vyjadřují, co téma dělá nebo co se s ním děje, na čtvrtý řádek napíše čtyři slova, která tvoří větu a říkají o tématu něco důležitého a na pátý řádek pak napíše jedno slovo, které shrnuje to, co si o tématu myslí, jak ho vidí.

6.6 Šestá hodina – výstavba dystopického světa

Tematický celek o dystopickém žánru zakončíme hodinou, kdy se žáci pokusí vystavit vlastní dystopický svět. Na základě předložených textů a práce s nimi by měli být schopni splnit následující cíle: žák poukáže na cíle, které dystopická literatura sleduje, žák vystaví vlastní dystopický svět, který reflektuje současné společenské problémy.

Na začátku hodiny opět proběhne evokační aktivita, jejímž cílem je poukázat na problémy současné společnosti. Tentokrát jsem za evokační aktivitu zvolila volné psaní, přičemž je velmi důležité zmínit, že svůj text nebudou muset zveřejňovat. Další opodstatnění má i omezení časem, což bude přibližně pět minut, metoda pomáhá objevit nečekané nápady, myšlenky a souvislosti. Tématem volného psaní jsou problémy soudobé společnosti, žáci po stanovenou dobu píšou vše, co je k tématu napadá, píšou souvislý text, nikoli jednotlivá

slova a hesla. Další důležitou zásadou je, aby se nevraceli k napsanému, neopravovali text a nevylepšovali, co bylo jednou napsáno, tak zůstane. Žáci zapisují vše, co je napadne, i když půjde jen o pomocné věty typu: „Zrovna mě nic nenapadá.“ Důležité je, snažit se navrátit k tématu. A poslední zásadou, kterou je potřeba zmínit, je nenechat se brzdit pravopisem, žáci by se pak mohli zaseknout na jednom slově a nestihli by to, co je skutečným předmětem práce. Mimo nápadů ohledně současných problémů společnosti tato metoda pomáhá rozvíjet fantazii, slovní zásobu a pohotovost a představivost. Žák se učí vyjadřovat myšlenky, formulovat slova a věty a držet se tématu.

Jelikož jsem na začátku zmínila, že žáci své texty nebudou nuceni číst, musíme počítat s tím, že opravdu své práce nepřečtou, avšak proč se o to nepokusit. K bezpečnému sdílení bych napomohla tím, že úkol splní i učitel a svou práci tak přečte jako první. Zde je malá ukázka toho, jak jsem metodu pojala já.

„Když se řeknou problémy současné společnosti, napadá mě jich celá řada. Jako jeden z prvních je klimatická změna, která představuje vážnou hrozbu pro životní prostředí a budoucnost planety. Za poslední léta stoupla teplota o jeden stupeň Celsia, což nám možná nepřijde jako mnoho, avšak dopady to má dalekosáhlé. K tomuto oteplení přispívá hlavně ohřívání planety, což je důsledek spalování fosilních paliv, jako je ropa nebo zemní plyn, při tomto procesu probíhá uvolňování oxidu uhličitého, který váže teplo a toto teplo je pak vázáno k Zemi, není uvolňováno do atmosféry, planeta se ohřívá. Dalším z problémů, se kterým se současná společnost potýká, je technologický pokrok, kdy rychlý nárůst technologií, jako je umělá inteligence, automatizace a robotika, přináší nové možnosti, avšak s jejich užíváním jsou spojeny i obavy ohledně ztráty pracovních míst, nebo i zneužití dat a porušení soukromí jednotlivců.“

Svůj text mohou pak sdílet dobrovolně, jestliže ne, jsou žáci rozděleni do skupin pomocí číslic. Učitel prochází třídou a počítá žáky od 1-5, každý z žáků si pamatuje své číslo. Poté se k sobě seskupí jedničky, dvojky atd., ty spolu tvoří skupinu. V rámci skupiny si žáci nasdílejí nápady, které dostali v rámci evokační aktivity.

Poté skupiny čeká úkol vytvořit svůj dystopický svět. Tento svět mohou tvořit jako plakát nebo jako prezentaci. Můžeme napomocť kritérii jako je vláda a politický systém, ekonomika, technologie, životní prostředí, vzdělání, zdravotnictví, práva svobody ad. Skupiny, které tvoří plakát mohou pomocí fixů a pastelky kreslit siluety budov, stromů, postav, ovšem hlavní práce bude spočívat ve vytvoření krátkých popisů nebo citací, které vystihují atmosféru a charakteristiky prostředí. Případně mohou vytvořit repliku postav ze svého dystopického světa například pomocí komiksu.

Skupiny, které tvoří dystopický svět jako prezentaci, by využívaly obrázky dystopických světů z internetu. Ovšem jejich úkolem je sestavit komplexní dystopický svět pomocí vizualizace, což rozvíjí jejich kreativitu. Při tvorbě prezentace si představí i zvuky, které se takovým prostředím nesou, jaké vůně by je obklopovaly atd. Přenesou sem i své smysly, mohou tedy využívat audiovizuální prostředky.

Nechala bych žáky, aby to pojali po svém, ale může se stát, že nějaká skupina nebude vědět, odkud se „odrazit“. Tudíž doporučuji stručný postup pro ty, co si o něj řeknou.

1. Klíčové prvky – jaká je povaha vlády, jaká je společenská struktura, jaká jsou práva a svobody jednotlivců, jaká je technologická úroveň, jaký je stav životního prostředí apod.
2. Nerovnosti – jaké jsou hlavní zdroje nerovností a nespravedlností (ekonomické rozdíly, diskriminace, omezený přístup ke zdrojům ke vzdělání atd.)
3. Systém – jaké jsou charakteristické rysy vlády nebo politického systému (totalitní režimy, korporativní vlády, autoritářské systémy, jiné formy vlády a kontroly atd.)
4. Technologické prvky – jaké jsou přítomny technologické inovace a vynálezy, jak ovlivňují život obyvatel
5. Stav životního prostředí – jaké jsou důsledky lidské činnosti na přírodu, jaký je vztah obyvatel k prostředí
6. Hlavní konflikty a výzvy – jaké jsou hlavní problémy, se kterými se obyvatelé potýkají (boj za svobodu, politický odpor, boj s technologickou závislostí atd.)

Po dokončení tvorby jednotlivé skupiny prezentují své dystopické světy ostatním. Po každé prezentaci je vhodné diskutovat o tom, jaké jsou dopady těchto dystopií na jednotlivce a na společnost jako celek. Můžeme položit otázky jako: jak by se cítili lidé žijící v takovém světě, jak by to ovlivnilo jejich svobodu, hodnoty naděje a sny.

Aby reflexe neprobíhala pouze tím způsobem, že může všechny otázky zodpovědět jeden, vybrala jsem metodu „pera doprostřed“. Každý z žáků dá doprostřed své pero nebo tužku, a tím dá signál, že ke společné diskusi již něčím přispěl. Ten, jehož pero je uprostřed stolu, nemůže znovu promluvit, dokud tam neleží pera všech ze skupiny. Tím se zvyšuje šance, že se k diskusi připojí každý, aniž by o slovo musel bojovat. Učitel poté může nějaké pero vybrat a zeptat se, čím jeho majitel do diskuse přispěl konkrétně. Výhodou je, že dominantní děti nemohou „přehlušovat“ ostatní, neboť jsou zde stanovena pravidla, která se musí dodržovat.

Reflexe pak bude probíhat porovnáním dystopických světů, které vytvořili. Každá skupina na papír zodpoví otázky: jak jste se cítili při tvorbě dystopického světa, případně co vás překvapilo, nebo co jste považovali za nejnáročnější, identifikujte klíčové prvky dystopických světů, v čem se dystopické světy shodovaly, byly nějaké rozdíly, jak se vaše dystopické světy liší od současné společnosti a jaké podobnosti s ní můžete identifikovat, jak by se lišily priority obyvatel žijících v takovém světě oproti současné situaci, jaké prvky by mohly být reálnými výzvami a jaké jsou důvody, proč by se takové dystopické prvky mohly vyvinout a zamyslete se nad tím, jak by bylo možné reagovat na dystopické prvky, které jste vytvořili, šlo by některým zabránit určitými opatřeními apod.

Na závěr pak probíhá sdílení postřehů a poznatků v rámci celé třídy.

6.7 Reflexe hodiny č. 1 – žánr dystopie

V rámci tematického celku jsem odučila hodinu č. 1, která se zabývá žánrem dystopie obecně, jedná se o úvodní hodinu. Hodinu jsem realizovala v Praze, na ZŠ Kladská 1, přičemž je to škola, na které učím, ale neučím ročník devátý. Součástí diplomové práce je pak i příloha, v níž je poskytnut náhled do žákovských prací v rámci této hodiny (tzv. *ukázka pracovních listů žáků*).

V rámci reflexe bych ráda poukázala na publikaci *Didaktické kazuistiky v oborech školního vzdělávání*, ve které jsou podrobně rozepisovány kazuistiky různých hodin. Já z díla vycházím sice jen částečně, avšak vnímám ho jako hluboký zdroj inspirace, neboť podoba kazuistik značně přispívá ke zlepšení procesu učení.

Anotace

Základní údaje o hodině: 15 žáků, 9. ročník ZŠ Kladská 1, Praha 2, 1 vyučovací hodina (45 minut)

Cíle: Žák vyhledá znaky dystopické literatury. Žák charakterizuje dystopický žánr. Žák pojedná o významu lidských práv.

Očekávané výstupy: Žák reprodukuje přečtený text a vlastními slovy interpretuje smysl ukázky. Formuluje dojmy ze své četby. Žák hledá a smysl a podstatu díla.

Vyučovací jednotka: Rozdělena na fáze E-U-R

Velká myšlenka: Význam lidských práv

Téma: Žánr dystopie

6.7.1 Fáze hodiny

Evokace (5 minut)

Pomocí projektoru jsem promítla 4 obrázky, které zobrazují dystopické prostředí, každý ponecháme určitý čas (cca 30 sekund), aby si ho žáci mohli podrobně prohlédnout. Úkolem žáků bylo zachytit téma daných obrázků, prostředí, dojmy, případně i další postřehy. Obrázky jsem promítala pomocí prezentace, přičemž se mi osvědčilo dát na poslední slide všechny obrázky vedle sebe. Žáků jsem se pak zeptala na 4 otázky. Co dané obrázky zobrazují? Ozývaly se odpovědi jako město, budoucnost, technologie, strašidelné předzvěsti, postapokalypsa, sci-fi apod. Již v této části zazněl třídou pojem dystopie. Co ve vás dané obrázky vyvolávají? Mezi nejčastějšími odpověďmi se objevila beznaděj, úzkost, strach nebo nejistota. Dovedete si v takovém prostředí žít, jaké by to asi bylo? Třída se shodla na odpovědi, že v takovém prostředí se žít nedá. O čem bude asi pojednávat dílo, které takové prostředí popisuje? Odpovědi byly opět téměř shodné, třídou zaznívalo o budoucnosti, o technologiích, o směřování lidstva.

Na tuto evokační aktivitu jsem navázala otázkou, zda by věděli žánr, který takto zobrazuje budoucnost, odpovědí bylo fantasy a sci-fi, což není tak daleko od pravdy. Když jsem se pak zeptala, zda by věděli bližší termín, ozvalo se dystopie. Poté jsem se zeptala, zda četli již takové dílo, odpovědi mě překvapily, neboť se žáci drželi klasik jako je *Farma zvířat* a 1984 od Orwella nebo *R.U.R* od Čapka. Když jsem se zeptala, zda by je napadla novější díla, nevěděli. Až po mém připomenutí *Hunger Games* nebo *Divergence* se ozval souhlas.

Uvědomění (20 minut)

V rámci uvědomění jsme pracovali s ukázkami *Dárce* a *Prokletý rok*. U ukázek vždycky měli za úkol si je přečíst a podtrhávat si pasáže, které jim přišly nějakým způsobem zajímavé, důležité pro příběh, případně zda v nich něco vyvolávají.

Jako první jsme pracovali s ukázkou z *Dárce*. Položila jsem otázku, zda by někdo neshrнул děj v pár větách. Dobrovolnice uvedla, že je zobrazován kluk Jonas, který je zahleděný do ohně a přemýšlí nad svým dosavadním životem, nikdy nebyl o samotě a nikdy neměl žádnou volbu. Ukázka popisuje společnost, ve které jsou životy všech přesně určeny a řízeny, je omezena svoboda volby. Jonas byl vybrán jako *Dárce*, čemuž žákyně dobře neporozuměla, ale dovedla si odvodit, že mu byly dány vzpomínky, celkově paměť celého lidstva.

Po krátkém shrnutí ukázky jsem po nich chtěla odpovědi na otázky, které jim měly pomoci zorientovat se ve znacích dystopické společnosti. Jaká je zobrazovaná společnost? Odpovědí bylo, že společnost omezuje lidská práva tím stylem, že je omezena svoboda volby, lidé mají předurčena povolání a nemohou si ani vybrat partnera podle svého uvážení. Lidský život je pod kontrolou. Proč systém takto funguje, proč to dělá? Třídou zaznívaly odpovědi jako kontrola, snaha o dokonalost, manipulace. Je ještě něco pod kontrolou kromě osobního života lidí? Moje představa odpovědi byly emoce, čehož se mi také dostalo. K čemu nám slouží emoce? K vyjadřování pocitů, myšlenek, prožívání situací. Co se stane, když emoce potlačíme? Vaří se to v nás, hrozí vybuchnutí apod. Avšak když jsme k tomu vedeni od mala? Stáváme se cizinci ve svých tělech, jsme otupělí, neprojevujeme lidskost. Nevidíme v ukázce jistou symboliku? Zde žáci úplně nepochopili mou otázku, zeptala jsem se jinak. Co může představovat oheň? Odpovědí byl vztek, vzplanutí, plynutí času, naděje, světlo, štěstí, magie, tanec. Tanec mě zaujal, zeptala jsem se na dovysvětlení, žák nevěděl, tudíž jsem navedla směr, jak to mohlo být myšleno. Plápolání ohně můžeme vnímat jako střídání světla a temnoty, co představuje světlo? Naději, touhu po pravdě. Co představuje temnota? Utajování pravdy, omezování svobody.

Po tomto dialogu se třídou následovalo shrnutí znaků. Co můžeme tedy vysledovat? Omezení volby, svobody, prožívání, vědomí, ztrátu individuality a rozhodování. Když se koukneme na tento výčet, co je zde porušováno? Jelikož je již v průběhu napadlo omezování lidských práv, odpověď byla rychlá. Pouze jsem doplnila, že jedním z pilířů dystopické literatury je omezování a porušování právě lidských práv a svobod.

Jelikož nikdo neměl jiných připomínek a ani si nepodtrhal nic, co by nebylo zodpovězeno, přešli jsme k ukázce č. 2, která je z Prokletého roku. Opět prvním úkolem žáků bylo podtrhávat si důležité nebo zajímavé pasáže, případně i ty pasáže, které v nich něco vyvolaly.

Po přečtení ukázky opět následovalo shrnutí v pár větách. Dvě žákyně se přihlásily, že četly celou knihu, takže shrnuly celý příběh. Jde o příběh šestnáctileté Tirney, která žije ve společenství, které je řízeno muži. Věří se, že dívky v 16 letech ovládají určitou magii, kterou okouzlují muže, a proto jsou na rok vyhnány do lesů, kde je ohraničený prostor, na kterém spolu musí žít. Dívky v průběhu roku ztrácí rozum, zabíjí se mezi sebou, avšak tento prostor nemůžou opustit, protože mimo něj na ně v lesích číhají lovci, kteří je chytají, zaživa stahují z kůže a poté části jejich těl prodávají. Taky je tam rozvinut milostný příběh mezi Tirney a jedním z lovců, který však má tragický konec. Ve společnosti vládou muži, kteří ovládají život žen, žákyně vnímala funkci žen pouze jakožto reprodukční, což je dle mého trochu nadsázka, ale každý má z četby jiné dojmy. Nakonec dodala, že se v pozadí objevuje i jakýsi odboj žen, což není moc rozvinuto. Konec je nejasný a otevřený, není řečeno, jak příběh má pokračovat.

Po krátkém shrnutí jsem se opět ptala na konkrétní otázky, aby si žáci utřídili myšlenky. Co můžeme dle ukázky říct o společnosti? Odpovědí bylo, že společnost je řízena muži, kteří jsou dominantní a svoji nadvládu si udržují pomocí zákonů. Jaké jsou ženy? Ženy jsou podřízeny mužům a jejich zákonům, mají zakázáno se shromažďovat, mají omezen kontakt mezi sebou, dokonce ani nemohou říct vše, co by chtěly, nemají možnost volby. Od jednoho žáka přišla odpověď, že ženy jsou naštvané na muže, protože muži si mohou dělat, co chtějí, pijí pivo a vypráví si pikantnosti, chlubí se nevlastními syny apod. Ženy naproti tomu mohou svobodně pouze родit. Tuto odpověď jsem přijala, avšak více jsem specifikovala, jestli jsou naštvané všechny ženy nebo jen některé. V této ukázce je naštvaná pouze jedna. Můžeme pociťovat nějakou emoci, která ukázkou prostupuje? Nenávisť, strach, závist, žárlivost. Jak tady vystupuje žárlivost? První odpovědí bylo, že ženy žárlí na muže, což v ukázce trochu pociťovat můžeme, ale spíše se tam projevuje žárlivost mezi ženami navzájem. Na co mohou ženy mezi sebou žárlit? Na dovednosti, životní styl, vzhled, věk atd.

Po této diskusi se třídou jsem se zeptala, zda má někdo podtrhaná místa, o kterých jsme se nezmínili, a chtěl by o nich mluvit. Nikdo se nepřihlásil, avšak když jsem si vybrala některé práce, mezi zvýrazněnými pasážemi bylo: „potichu jedna druhou posuzujeme a žárlíme...“, „co by se stalo, kdybychom všechny nahlas řekly, co si opravdu myslíme...“, „vrátila se bez čtyř prstů na pravé ruce“, „ta, co nemůže otěhotnět, ta bezdětná“. Podle těchto pasáží konstatuji, že v žácích rezonovala právě ta žárlivost, která byla velkou podstatou ukázky, neboť právě žárlivost je dalším z pilířů dystopické literatury, na který jsem chtěla poukázat.

Reflexí práce s ukázkami pak byla myšlenková mapa na téma dystopie, kterou žáci měli vytvořit. Tato myšlenková mapa měla sloužit jako shrnutí prvků dystopické literatury, o kterých jsme v rámci hodiny hovořili. Jedna skupina pak po mně chtěla radu, jakých znaků se konkrétně chytit. Nabídla jsem jim tudíž pár kritérií, na která se zaměřit:

společnost, prostředí, vyjadřování emocí a lidská práva. Mezi prvky, kteří žáci sepsali, byla manipulace, totalitní vláda, tyranie, úpadek přírody, omezení lidských práv, nadřazenost technologie nad lidstvem, pokročilé technologie, znečištěné prostředí, vize budoucnosti, nadřazenost určitých skupin (v *Prokletém roce* to byli muži), popírání a omezování emocí a láska. Poté následovala krátká diskuse o tom, co vše žáci zachytili a považují za to podstatné, přičemž se víceméně shodli, znaky se opakovaly.

Poslední aktivita je pak mezipředmětově propojena s občanskou výchovou. Původně jsem zamýšlela aktivitu „Let balónem“, avšak ta by byla časově velmi náročná, na to by se hodila samostatná hodina, proto jsem zvolila jednodušší alternativu, kdy žáci dostali tabulku s osmi lidskými právy a měli je hierarchizovat od 1-8. 1 – nejvíce důležité, 8 – nejméně důležité. Nejprve je měli hierarchizovat sami, poté se rozdělili do skupin a v rámci skupiny se měli shodnout na prvních pěti místech.

Před samotnou aktivitou jsem se žáků ptala na otázky. Co jsou to lidská práva? Odpovědí bylo, že jsou to práva, která jsou přisouzena každému člověku. Jsou někde sepsaná? Odpovědí bylo, že ano, ale nevěděli kde. Upřesnila jsem tedy Listinu základních práv a svobod. Jsou pro nás lidská práva důležitá? Zazněla odpověď, že ano, avšak žáci nedovedli říct proč vlastně. Zkusila jsem jim pomoci tím, co se zde bude dít, když žádná lidská práva nebudou existovat, respektive mohou existovat, ale nebudou vymahatelná. Žáci došli k závěru, že bude omezena jejich svoboda, lidé si mezi sebou budou ubližovat a vláda toho může zneužívat. Znáte nějaká konkrétní lidská práva? Svoboda pohybu, svoboda slova, právo volit, zákaz diskriminace, rovnoprávnost ad.

Žáci poté dostali tabulku s lidskými právy: svoboda slova a tisku, právo na soukromí, volební právo, právo na zdravotní péči, zákaz diskriminace, právo na vzdělání, právo na vlastnictví a rovnoprávnost mužů a žen. Nejprve si je zkusil hierarchizovat každý sám, poté ve skupině. Třídou se ozývalo, že je to těžké, což samozřejmě ano, žákům, kterým dělalo tohle číslování problém, jsem navrhla alternativu, aby práva rozdělili do tří skupin: hodně důležitá práva, středně důležitá práva a méně důležitá práva.

S touto aktivitou by šlo pak pracovat i dále, kdy by žáci mezi sebou své seznamy porovnávali a diskutovali by o tom, proč upřednostnili jedno právo před druhým, jakým způsobem postupovali atd. Avšak mým cílem bylo poukázat na to, že lidská práva jsou pro společnost důležitá, ukázat jim konkrétní příklady, které je ani nenapadly a dovést je k tomu, že všechna práva mají své opodstatnění, jsou stejně důležitá, ale každý z nás má jiné priority. V případě fungující společnosti by zrušení nebo omezení jakéhokoli z práv způsobilo narušení demokracie. Třídou hodně rezonovala rovnoprávnost mužů a žen, kdy se třída rozdělila na dva tábory, bohužel na chlapecký a dívčí, kdy chlapci rovnoprávnost považovali za jedno z těch méně důležitých práv, zatímco dívky ho klady vysoko. Což možná i odráží dění ve společnosti, kdy se v médiích šíří povědomí o tom, že ženám nejsou nastaveny stejné platové podmínky jako mužům apod. Chlapci pak odpovídali, že ženy feministky zastávají názor, že muži jsou méněcenní. S tímto by pak šlo dále pracovat v občanské výchově, poukázat na to, že feminismus má více větví, není pouze ten radikální.

Závěrečná reflexe (5 minut)

V rámci reflexe jsem se pak žáků ptala, jak se jim pracovalo ve skupinách. Odpovědi byly různé, některé skupiny se shodly prakticky hned, některým se pracovalo obtížně, avšak poradily si s tím demokratickým hlasováním. Mojí otázkou pro skupiny bylo, na kterém právu se shodly, že je nejméně důležité z tohoto výčtu, přičemž 2 skupiny odpověděly, že rovnoprávnost mužů a žen, jedna, že právo na soukromí, další ze skupin, že právo na zdravotní péči a poslední, že zákaz diskriminace. Ovšem všichni se shodli na tom, že všechna práva jsou důležitá a že hierarchizace je o prioritách jednotlivce.

Na samotný závěr hodiny jsem se žáků zeptala, zda je napadá důvod, proč psát dystopické příběhy. Odpovědi bylo, že podávají obavu ze společnosti a poukazují na společenské problémy, které mohou vyústit v tragické důsledky, jestliže se nebudou řešit.

6.7.2 Hodnocení vyučovací hodiny

Hodinu považuji za poměrně zdařilou. Jen si zpětně nejsem jistá výběrem textů. *Prokletý rok* měl o něco větší úspěch než *Dárce*, což mě trochu překvapilo. Možná jsem měla zvolit jiný úryvek z knihy, neboť zrovna *Dárce* patří mezi přední dystopické texty, se kterými se můžeme setkat. Avšak ukázka splňuje to, k čemu jsem v hodině mířila. Podle mého názoru se mi podařily naplnit cíle, které jsem si stanovila. Ovšem téma lidských práv je velmi obsáhlé, tuto hodinu vidím pouze jako vstup do problematiky, rozhodně se s tímto tématem musí více pracovat, avšak v hodinách občanské výchovy, proto se hodina hodí jako mezipředmětové provázání. Žáci sami narazili na problematická témata, která se řeší v soudobé společnosti, viz rovnoprávnost mužů a žen a obecně pojem feminismus.

Se třídou se mi pracovalo poměrně dobře, jako největší negativum vnímám, že jsem výuku vedla téměř na konci školního roku, kdy jsou žáci, obzvláště ti z deváté třídy, roztržití a do práce se musí přemlouvat. I já jsem šla do hodiny trochu nervózní, avšak postupem času jsem se uvolnila a diskuse se rozjela sama, i přesto, že jsme kolikrát uhnuli od podstatného tématu, ovšem korigovat diskusi jsem ustála, což považuji za jeden z největších kladů hodiny.

Jak jsem již zmínila výše, hodina neslouží jakožto univerzálně platná všude, měla jsem tu výhodu, že jsem se se třídou v průběhu školního roku párkrát setkala v rámci suplování, minulý rok jsem je dokonce měla na praxe v hodinách dějepisu, tudíž jsme pro sebe nebyli neznámí a já mohla lépe vyhodnotit, které metody zvolit.

Celkově tedy hodinu hodnotím za zdařilou, třída pracovala téměř tak, jak jsem očekávala, aktivity jsme stihli přesně tak, jak byly naplánované a atmosféra byla přátelská. Výhodou určitě v příštích letech bude, když si vyzkouším hodinu realizovat ve třídě, kterou budu učit soustavně celý rok.

6.7.3 Návrhy na zlepšení

Přesto, že byla hodina zdařilá, vnímám určité nedostatky, avšak myslím, že to jsou nástrahy učitelské práce, nikdy se nám nepovede mít hodinu dokonalou. Hodinu jsem měla postavenou hodně na diskusi, přičemž nemají šanci se zapojit všichni žáci, ať už z důvodu, že se stydí názor vyjádřit nebo proto, že jednoduše nechtějí. Uvažuji nad tím, že by bylo lepší jim otázky k textu rovnou připsat, aby si je mohli přečíst předem a poté v textu dané znaky hledat, což by jim mohlo usnadnit orientaci v textu.

Dále celkové téma o lidských právech je poměrně obsáhlé a náročné. Žáci v 9. třídě si zřejmě ještě úplně nedokážou vysvětlit, co to vlastně je. Rozhodně bych tuto aktivitu nevolila jen nárazově, je třeba téma dále rozvinout, avšak jako „oslí můstek“ je to poměrně využitelné.

Rozdělení do skupin jsem nechala na žácích, což nebylo úplně nejvhodnější rozhodnutí, neboť jsem nedomyslela právo ohledně rovnoprávnosti mužů a žen. Chlapci se vzájemně podpořili v tom, že rovnoprávnost důležitá není, proto právě chlapecké skupiny dané právo daly na poslední místo, zatímco ty dívčí ho daly hodně vysoko. Zřejmě to bylo i podpořeno vzájemnou provokací, kdy chlapci záměrně provokovali dívky výrazy, že ženy patří „k plotně“. Vhodnější by bylo skupiny namíchat tak, aby se žáci snažili o vzájemnou domluvu a neřešili to takto radikálně.

6.7.4 Alterace

Jak jsem výše zmínila, alternativní aktivitou na téma význam lidských práv by mohla být aktivita „Let balónem“. Žáci jsou rozděleni do skupin po 5, každá skupina dostane velký arch papíru a fixy. Žáci na papír nakreslí horkovzdušný balón. Každý balón má pytle s pískem, které zde představují lidská práva, seznam lidských práv žáci dostanou vytištěný na samostatném papíře. Žáci si sami sebe představují jako pasažéry v balónu, který začíná klesat a oni musí odhodit nějaké ty „pytle“, aby zabránili nehodě. Úkolem tedy je stanovit priority lidských práv, které jsou představovány právě prostřednictvím pytlů s pískem. Žáci mohou pracovat například pomocí kritérií, kdy uvažují o tom, zda je jedno právo obsaženo v jiném, nebo zda je nějaké právo zvlášť důležité pro demokracii nebo naše osobní potřeby ad. Tímto způsobem balón klesá stále a žáci jsou nuceni odhazovat další zátěže, po odhození čtyř nebo pěti pytlů přistane balón bez úhony na zemi.

Reflexe této aktivity by pak probíhala prezentací žákovských prací. Každá skupina představí svůj seznam třídě a vysvětlí (některé) ze svých priorit. Je možné seznamy i porovnat. Reflexe by mohla probíhat i formou diskuse o obtížnosti práce, zda bylo těžké se dohodnout, zda bylo těžké upřednostnit jiná práva před druhými atd. Cílem je ukázat, že všechna uvedená práva mají svá opodstatnění, jsou stejně důležitá, avšak lidé mohou mít různé priority. V případě fungující společnosti by zrušení jakéhokoli z práv způsobilo vážné narušení demokracie. Tudíž cíl by byl stejný.

7 Závěr

Dystopická díla se ve 21. století stávají poměrně populárním žánrem, a to nejen v literatuře pro mládež. Dystopie je literárním žánrem, který je sice mladší než utopie samotná, avšak ve srovnání s ní se tento žánr stal stejně vyspělým. Bez prvotní představy utopie by nebylo možné vytvořit život ve světě dystopickém, jak jsme si ukázali, a proto jsou tyto dva žánry úzce provázány.

Dystopická literatura poukazuje na aktuální politické či sociální situace. Autoři se často inspirojí politickými režimy, které v minulosti ohrožovaly lidstvo svou totalitní a autoritářskou mocí. Avšak poukazují i na hrozby nové, které může přinést rozvoj technologií, klimatická změna či jiné problémy současné společnosti.

Pro základní pochopení dystopie se neobejdeme bez pochopení znaků utopie. Ta se začala v literatuře a filosofii objevovat mnohem dříve a dala tak základ novému, nadějně se rozvíjejícímu žánru. Díky Thomasu Moreovi a jeho nástupcům se žánr utopie dostal do podvědomí, až se s postupem času stal poměrně rozšířeným. Pojmy dystopie a utopie nemůžeme chápat jako protikladné, jde o dva rovnocenné pojmy s odlišnými významy a posláním. Stejně tak nelze chápat pojmy antiutopie a dystopie jako synonyma.

Díla, která jsou v práci analyzována a komparována, mají mnoho společného. Hrdinové v těchto románech žijí v nedokonalém světě, což je pravý opak toho, co by si mnohý z nás přál. V každé knize nalezneme hrdiny, kteří si nebezpečí a nespravedlivost světa uvědomují a rozhodnou se zavedenému systému odporovat. Postavy se snaží určitým způsobem vzepřít a později i bojovat za svou svobodu a proměnu světa, v němž žijí. Mezi takové patří například Tirney z *Prokletého roku* nebo Day z *Legendy*. Ovšem kromě těchto hrdinů se setkáme i s jedinci, kteří jsou naopak zastánci stávajícího režimu či přímou součástí vládnoucích skupin, zde pak jsou dvě možnosti, buď bezmezně systému věří a stojí za ním, nebo dojdou k určitému procitnutí jako June v *Legendě*.

Kromě podobností osudů hlavních hrdinů, dystopické romány popisují despotickou, tyranskou společnost. Moc nejčastěji leží v rukou bohatých, kteří žijí v přepychu, zatímco své poddané a běžné občany drží zkrátka. Jedním z principů této despotické moci, jak si udržovat své postavení, je strach a udržování v nevědomosti. Dalším prvkem je pak odcizené prožívání smrti, lidé v těchto světech obvykle umírají tak často, že není prostor pro ně nějak truchlit nebo nad jejich smrtí dlouho rozjímat, smrt je brána poměrně prakticky a také souvisí se strachem, neboť nikdo neví, kdo může zemřít zítra.

Jak píše výše, antiutopii a dystopii nelze chápat jako synonyma, jedním z těchto odlišujících prvků je závěr, který v dystopiích končí nadějně, zatímco v antiutopiích tragicky. Pro dystopická díla je charakteristické, že končí otevřeně a je naznačeno, že budoucnost poskytne lepší podmínky, že určitý odboj hlavních postav nebyl marný. Často jsou pak tato díla i součástí sérií, málokterá mají jen jeden díl. Například na *Naslouchač* je součástí trilogie, navazují na něj pak další díly *Faja* a *Nastarea*.

Při komparaci dystopické reality a dystopické fikce se mi podle mého názoru povedlo prokázat, že mají mnoho společného, ačkoli u dystopické reality si musíme uvědomit, že je založena na skutečných historických událostech, ačkoli obsahuje některé prvky, které připomínají dystopickou atmosféru a situace. Z komparace vyplývá, že v dystopické fikci

často existuje omezení svobody a kontroly ze strany vlády nebo autoritářského režimu, v dystopické realitě, kterou v této práci zastupuje kniha *V šedých tónech*, sledujeme omezování lidí ze strany sovětského režimu, který sleduje a kontroluje každý jejich krok. Dystopické světy často omezují přístup k informacím a provádějí cenzuru ve snaze ovládat myšlení lidí. *V šedých tónech* se objevuje cenzura a omezování informací ze strany sovětského režimu, který se snaží kontrolovat přístup k informacím a manipulovat s veřejným míněním. Dystopická fikce pak často vytváří atmosféru beznaděje, strachu a napětí, podobně jsou konfrontováni s beznadějí a strachem, jež přichází s okupací a represemi, i lidé *V šedých tónech*.

Didaktická část této práce předkládá možnosti využití dystopického žánru v praktické výuce. Domnívám se, že žánr dystopie se dá všestranně využít jak v hodinách literatury, tak i v rámci občanské výchovy, proto při realizaci tematického celku uplatňuji mezipředmětové vztahy. Dystopické texty nabízejí možnosti práce jak s literárními prvky, jako je vypravěč, prostředí, postavy, případně jazyk, tak i s prvky, které obor literatury přesahují a zasahují do kompetencí občanských, sociálních a personálních.

Cílem této práce nebylo využít všechny možnosti daného materiálu, poukazují pouze na některé způsoby, jak předložený materiál pojmout. Jelikož je pojem dystopie „organismem“ pohyblivým, který se neustále vyvíjí a vznikají o něm různé studie a publikace, může tato práce posloužit jako zamyšlení k didaktickému využití daného žánru, případně jako inspirace pro vyučující českého jazyka a literatury.

Seznam odborné literatury

- BLECHA, Ivan, Břetislav HORYNA, Jan ŠTĚPÁN a Pavel ŠARADÍN. Filosofický slovník. 2. oprav. a rozšíř. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998, s. 432
- COATS, Karen. Young Adult Literature: Growing Up, In Theory. In: Handbook of Research on Children's & Young Adult Literature. Illinois State University: Routledge, 2010, s. 322. Dostupné také z: http://lilt.ilstu.edu/kscoat2/Documents/growing_up_coats.pdf
- ČEŇKOVÁ, Jana. Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež. Praha: Portál, 2006
- Holzbachová, I. (2016). Literární zobrazení společnosti v dystopii. Universitas, 2016 (2), 49–60. Journals.muni.cz. [online]. 2016 [cit. 2021-03-11]. Dostupné z: <https://journals.muni.cz/universitas/article/view/5594/4690>
- CHALOUPKA, O. Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti. 1.vyd. Brno: G5 – litografická dílna, 2005. 1116 s. ISBN 80-86785-03-3.
- MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, JOSEF. Encyklopedie literárních žánrů. Praha: Paseka, 2004
- NEFF, Ondřej a OLŠA, Jaroslav. Encyklopedie literatury science fiction. Praha: AFSF, 1995.
- NOVÁK, Josef. Antiutopie a dystopie: ošklivé světy, za které si lidé můžou sami. In: Drakkar: pochmurná města. [online] Říjen 2010, č.22, str. 6. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://drakkar.sk/download/vydani/drakkar_2010_22_rijen.pdf
- Mukařovský, Jan: Místo estetické funkce mezi ostatními, in: Studie I., Brno: Host, 2007
- PAVLOVA, Olga. Literární dystopie a pokusy a její vymezení ve světovém a českém kontextu. Dostupné on-line: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/104562/Olga_Pavlova_110-127.pdf?sequence=1&isAllowed=y SEGI
- PAVLOVA, Olga. 2+2=5: světy antiutopické a dystopické literatury. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022. ISBN 978-80-7671-066-5.
- LUKAVSKÁ, Jana, ed. Dítěti vstříc: teorie literatury pro děti a mládež. PBrno: Host, 2018. ISBN 978-80-7577-413-2
- Sociologická encyklopedie, dostupné zde: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Utopie>
- SLAVÍK, Jan, Jana STARÁ, Klára ULIČNÁ a Petr NAJVAR. Didaktické kazuistiky v oborech školního vzdělávání. I. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2017. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-210-8758-3.
- SNYDER, Timothy. Černá země: holokaust - historie a varování. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-655-4.

STRAKOVÁ, Markéta. Viktoriánský svět v současné fantastické literatuře: steampunk, urban fantasy a manga.

TOMAN, J. Současná česká literatura pro děti a mládež. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2000. 31 s. ISBN 80-7204-170-3.

TOMAN, Jaroslav. Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury. 1. vyd. České Budějovice: PF v Českých Budějovicích, 1992. s. 50

URBANOVÁ, Svatava. Meandry a metamorfózy dětské literatury. Olomouc: Votobia, 2003. ISBN 80-7198-548-1.

VANŽURA, Marek. Dystopie. In: Drakkar: pochmurná města. [online] Říjen 2010, č.22, str. 4. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://drakkar.sk/download/vydani/drakkar_2010_22_rijen.pdf

Seznam primární literatury

LIGGETT, Kim. *Prokletý rok*. Přeložil Tereza SCHLÖGLOVÁ. V Praze: Coobook, 2020. ISBN 978-80-7544-946-7.

LOWRY, Lois. *Dárce*. Vyd. 2. Přeložil Dominika KŘEŠŤANOVÁ. Praha: Argo, 2014. ISBN 978-80-257-1316-7.

LU, Marie. *Legenda*. V Praze: Coobook, 2013. ISBN 978-80-7447-169-8.

SEPETYS, Ruta. *V šedých tónech*. V Praze: Coobook, 2013. ISBN 978-80-7447-167-4.

STAROBINEC, Anna Al'fredovna. *Člověk nula*. Přeložil Adéla KOUTNÁ. Praha: Kniha Zlin, 2020. Alterum. ISBN 978-80-7473-945-3.

STEHLÍKOVÁ, Petra. *Naslouchač*. Brno: Host, 2016. ISBN 978-80-7491-383-9.

TICHÝ, František. *Rekrut 244*. Ilustroval Stanislav SETINSKÝ. Praha: Baobab, 2022. ISBN 978-80-7515-143-8.

Resumé

Práce je zaměřena na žánr dystopie v literatuře pro mládež a její využití v hodinách literatury. V prvních kapitolách se práce zabývá funkcí literatury pro mládež, oblíbenými žánry zejména v posledních deseti letech, žánrem dystopie a utopie a komparací dystopické fikce a dystopické reality. Pro komparaci dystopických textů jsem si vybrala tři díla od tří různých autorů. Jedná se o Kim Ligett a její román *Prokletý rok*, Marii Lu a její *Legendu* a Petru Stehlíkovou a jejího *Naslouchače*. Pro komparaci dystopické reality a dystopické fikce jsem si vybrala *V šedých tónech* od Ruty Sepetys a *Rekruta 244* od Františka Tichého. Cílem těchto komparací bylo poukázat na charakteristické rysy dystopické literatury a její vztah k realitě. Výsledkem je, že v dystopických dílech se opakují jistá schémata jako je autoritářská společnost, prostředí budoucnosti, postavy, které si uvědomují nedostatky zavedeného systému a jejich ochota s tím něco udělat a nadějný konec.

Důležitým znakem dystopických děl je nejen jejich blízkost s utopií, kterou jsme si ukázali, ale i její poslání. Dystopie má za úkol zejména varovat čtenáře proti možnému negativnímu vývoji společnosti, k čemuž využívá prostředí, které je blízké čtenáři a ukazuje mu na něm hypotetickou skutečnost.

Hlavní náplní práce je didaktické zpracování tematického celku na téma dystopie, které zahrnuje šest vyučovacích hodin. Jeho výsledkem je pak využití žánru dystopie v hodinách literatury na základních školách.

Resume

The thesis is focused on dystopia genre in contemporary youth literature and its use in literature classes. First chapters are focused on function of youth literature, popular genres in last 10 years, dystopia and utopia genre and comparison of dystopian fiction and dystopian reality. I choose three works from three different authors for my comparison. It is Kim Liggett and her novel *The Grace Year*, Maria Lu and her *Legend* and Petra Stehlíková and her *The Listener*. For comparison dystopian reality and dystopian fiction I choose *Between Shades of Gray* from Ruta Sepetys and *Recruit 244* from František Tichý. Goals of comparisons was point to the characteristic features of dystopian literature and her relationship to reality. The result is that certain patterns are repeated in dystopian works. For example authoritarian society, future, characters who realize the flaws of the established system and their willingness to do something about it and a hopeful ending.

An important feature of dystopian works is not only their proximity to the utopia we have shown, but also its mission. Dystopia is primarily intended to warn the reader against possible negative developments in society, for which it uses an environment that is close to the reader and shows him a hypothetical society in it.

The main topic of this thesis is didactic treatment of the thematic unit on the topic dystopia, which includes six lessons. The result of this unit is the use dystopia genre at 2nd grade of elementary schools in literature classes.

Klíčová slova

Dystopie, utopie, literatura pro mládež, antiutopie, dystopická fikce, dystopická realita

Seznam příloh

Ukázka č. 1 (Dárce)

Jonas seděl ve své místnosti, zahleděný do ohně, který v krbu hořel. Byl to jediný zdroj tepla v celé komunitě. Kolem něj bylo úplné ticho, které jej obklopovalo po celý život. Nikdy nebyl o samotě. Nikdy neměl žádnou volbu.

Byl jedním z tisíců mladých lidí ve světě, kteří žili podle přesně daných pravidel. Každý aspekt jejich života byl předem určen a řízen. Od jejich povolání až po jejich partnera. Každý den byl předem naplánován. Nebylo místo pro invaliditu, emoce nebo závislost.

Jonas však měl výjimku. Byl vybrán jako Dárce, jediný člověk ve společnosti, který nesl na svých bedrech minulosti a paměť celého světa. Byl učen a připravován na svou roli, aby mohl nést břemeno vzpomínek, které ostatní lidé nikdy nepoznají.

Seděl tam, plný neklidu a touhy po něčem víc. Toužil po svobodě, po skutečném prožívání života a po možnosti rozhodovat sám za sebe. Ale věděl, že jeho role Dárce ho zavazuje a přináší s sebou velké riziko.

A tak tam seděl, zahleděný do plamenů, se smíšenými pocity naděje a strachu. Byl připraven čelit nebezpečí a odhalit pravdu, která by mohla změnit jeho svět navždy.

Ukázka č. 2 (Prokletý rok)

Na druhou stranu, někteří muži mají rádi křehké věci. Dělá jim dobře, když je můžou rozbít.

„Požehnej nám, Otče,“ řekne paní Millerová a vyzývá ženy k modlitbě. „Prosím tě, ukaž mužům cestu. Propůjč jim svůj boží hlas, ať mohou vykonat tvou vůli.“

Musím se snažit ze všech sil, abych neprotočila oči. Touhle dobou už si muži narazili druhý sud a vyprávějí si báchorky o ženských z předměstí a hříšnostech, které za peníze udělají, chlubí se nevlastními syny, co se potulují po lesích a loví mladé dívky.

„Amen,“ řeknou ženy jedna po druhé. Chraň Bůh, aby dělaly cokoli společně.

Dnešek je jediný den v roce, kdy máme povoleno shromáždit se bez přítomnosti mužů. Jeden by si mýsl, že využijeme příležitosti k povídání a sdílení, aby se nám ulevilo. Místo toho stojíme každá sama a potichu jedna druhou posuzujeme, žárlíme na to, co mají ostatní, jsme pohlčené prázdnými touhami. A komu je tohle povyšování ku prospěchu? Mužům. Je nás dvakrát víc než jich, a stejně stojíme zamčené v kapli a čekáme, až za nás rozhodnou o našich osudech.

Občas si říkám, jestli tohle není ten skutečný magický trik. Zajímalo by mě, co by se stalo, kdybychom všechny nahlas řekly, co si opravdu myslíme... byt' jen jeden večer. Nemohli by nás vyhnat všechny. Kdybychom držely pospolu, museli by nás vyslechnout. Ale ve světle všech těch povídaček o uchvatitelkách moci mezi námi se nikdo neodváží. Dokonce ani já.

„Už sis vybrala některý z dělnických domů?“ zeptá se paní Danielsová a prohlíží si moji červenou stuhu. Když se ke mně nakloní, ucítím závan ryzího železa doprovázený rozkladem. Nepochybně užívá krev dívek prokletého roku, aby si udržela mládí. „Samozřejmě jen pokud nedostaneš závoj, chci říct,“ dodá.

Přemítám, že jí věnuju zdvořilou nacvičenou odpověď, ale její manžel je členem rady a teď, když už s Michaelem nejsme zadobře, by mi mohla být užitečná. „Chci pracovat na poli,“ odpovím a připravím se na nesouhlasné mlasknutí, jenže ona už se přesunula ke své další oběti. Nezajímala ji moje odpověď, jenom mi chtěla do hlavy nasadit strach a pochyby.

„Tirney! Tirney Jamesová.“ Paní Pearsonová, Tommyho matka, na mě mává svým osamělých seschlým spárem. Po prokletém roce se vrátila bez čtyř prstů na pravé ruce. Omrzliny, řekla bych. „Pojď sem, ať si tě můžu prohlédnout zblízka, děvče,“ zavelí a našpulí spodní ret, zatímco mě zkoumá. „Zdravé zuby. Slušné boky. Zdáš se v dobrém stavu,“ prohlásí a silně mě zatáhne za vlasy spletené v copu.

„Promiňte,“ ozve se June, která mě přišla vysvobodit. „Potřebuji se svou sestrou na chvíli mluvit.“

Když odcházíme, zahlásí paní Pearsonová: „Tebe znám. Ty jsi Jamesovic nejstarší. Ta, co nemůže otěhotnět... Ta bezdětná.“

Ukázka č. 3 (Člověk nula)

Ten den, kdy jsem ji viděl naposled, v den, kdy šla na svůj poslední Festival, mi řekla, abych si šel lehnout do postele bez ní. Řekla, že se vrátí moc pozdě, ale už se nevrátila.

Bylo jí třicet čtyři.

Ještě celý jeden rok měla právo na Festivalu pomoci Přírodě navštěvovat zónu Reprodukce. Reprodukční období končí oficiálně v pětatřiceti.

Ještě jedenáct let by nedostávala dopisy z oblastního centra pro kontrolu populace s mírným doporučením, aby navštívila zónu Pauzy. Takové dopisy začínají chodit v pětatřiceti.

Ještě šestnáct let by nedostávala dopisy z oblastního centra pro kontrolu populace s důrazným doporučením, aby navštívila zónu Pauzy. Takové dopisy začínají chodit v padesáti.

Ještě mohla prožít dvacet šest let před Vynucenou pauzou. To je opatření, které se přijímá v případě těch, kdo se dožili šedesáti let a nechtějí se dobrovolně řídit doporučením.

Ještě celý jeden rok měla právo na Festivalu pomoci Přírodě navštěvovat zónu Reprodukce.

Ale ona zašla do zóny Pauzy.

Udělal to kvůli mně. Kvůli tomu, že mě nevzali na internát a nechali mě s ní. Kvůli tomu, že mi zpívala písničky. Kvůli tomu, že mě měla nejradši ze všech.

Ukázka č. 4 (Člověk nula)

Pracovník PPS: Proč je to tedy vaše první těhotenství?

Dotazovaná 3678: Chránila jsem se.

Pracovník PPS: To je zakázané.

Dotazovaná 3678: Mám na to povolení.

Dotazovaná 3678 ukazuje pracovníku PPS následující dokument: Povolení k užívání antikoncepčních prostředků vydané na základě lékařského posudku potvrzujícího lehkou psychickou poruchu dotazované.

Pracovník PPS: Vyprávějte mi podrobněji o Festivalu.

Dotazovaná 3678: Dítě bylo počato na oblastním Festivalu pomoci Přírodě v den posledního novolunní v rámci programu kontroly počtu obyvatel, v souladu se zákonem o plánovaném...

Pracovník PPS: Znáte otce?

Dotazovaná 3678: Děláte si ze mě legraci?

Pracovník PPS: Dělám svoji práci.

Dotazovaná 3678: Jak bych mohla znát otce? Vždyť vám říkám, že dítě bylo počato na Festivalu, jak mám vědět, který z...

Pracovník PPS: Kolik partnerů jste na Festivalu měla?

Dotazovaná 3678: Pět... Sedm... Nevím.

Pracovník PPS: Podle našich informací bylo na minulém Festivalu pomoci Přírodě v zóně Reprodukce tisíc tři sta padesát dva mužů. Všechny přivedeme ke konfrontaci. Dokážete mezi nimi poznat svoje partnery?

Dotazovaná 3678: Nevím, nejsem si jistá... Nejsem povinna to dělat. Zákon o diskrétnosti sexuálních styků ještě nikdo nezrušil.

Ukázka č. 5 (Člověk nula)

Reproduktor prská informační sdělení:

„Do následující pauzy zbývá jedna minuta. Prosíme hosty, aby se odebrali do zóny Pauzy. Milí hosté! Rádi bychom vás upozornili na to, že v zóně Pauzy se dodržují stejná pravidla hygieny jako v zóně Reprodukce. Před pauzou musejí všichni hosté jít do dezinfekční sprchy. Sprchové kabinky mají stejné vybavení jako v zóně Reprodukce, proto věříme, že vám jejich použití nebude činit žádné potíže. Prosíme doprovod, aby opustil foyer. Děkujeme všem za vaši pomoc Přírodě. Na brzkou shledanou. Smrt není!“

„Musíte opustit foyer, kolego,“ řeknu Efovi a snažím se skrýt škodolibý tón.

„Matěj nemůže jít. Odnesu ho do zóny Pauzy.“

„Bohužel, to je nepřípustné. Festivalový program neumožňuje doprovodu vstup do zóny Pauzy. Patříte přeci mezi doprovod?“

„Ano...“

„Nemějte obavy, s vaším svěřencem bude všechno v pořádku. Už jsem sem přivolala zázračné lehátko...“

...Položí Matěje na záda na zázračné lehátko. Pozoruje, jak se zázračné elektronické řemeny zavazují jeden po druhém. Matěj otevře oči. Jeho zorničky už nejsou tak obrovské a je vidět, jakou mají jeho oči barvu. Modrou. Kalně modrou jako u novorozeného Děťátka.

Všechno bude v pořádku,“ povídám mu. „Zázračné lehátko je vybavené nejnovějším systémem navigace. Rychle a bezproblémově vás dopraví do sprchové kabinky.“

„Pomůžou mu převléknout se a vyjít ze sprchy?“ ptá se nahlas.

„Ze sprchy nevyházejí.“

Ukázka č. 6 (Člověk nula)

„...rebelanti pro Živoucího představují přímou prvoúrovňovou hrozbu. Je naší svatou povinností s touto hrozbou bojovat ve všech jejích projevech. Mimořádně nebezpečné jsou prakticky všechny úrovně rebelantů:

Dlouhožijící (ti, co nesouhlasí s věkovými limity každého konkrétního znovuzrození) ohrožují zdraví a mladistvost Živoucího.

Sebechráničky (ženy, co nesouhlasí s povinností obligatorního početí v důsledku soulože) představují takřka nejnebezpečnější kategorii, protože ohrožují samotný princip znovuzrození Živoucího.

Rodináři typu A (ti, co nesouhlasí s nutností rozloučit se s Děťátký) ohrožují intelekt, psychiku i pokrok Živoucího. Tihle lidé (převážně ženy) vidí svoje „pokračování“ v Děťátkách, a ne v sobě samých. Tím navracejí společnost do prapůvodní divokosti, založené na těžkých perverzích a zvířecích instinktech.

Rodináři skupiny B („milenecké páry“, co nesouhlasí s nutností časté výměny partnera a zachovávají takzvanou věrnost jeden druhému) ohrožují svobodu výběru Živoucího a vnucují mu umělé a zhoubné majetnické instinkty.

Tříbohaři (ti, co nesouhlasí s tím, že není boha kromě Živoucího, jediného ze tří miliard) svojí absurdní vírou ve zrůdné božstvo se třemi hlavami (hlava otce, hlava syna a hlava ptáka) ohrožují kulturní odkaz Živoucího a snaží se otřást důvěrou k posvátnému textu Knihy života.

Spolek „Přístupný svět“ (ti, co nesouhlasí s absencí kontaktu mezi Živoucími a Bratry Našimi Menšími) nejspíš jako jediní nepředstavují hrozbu. Živoucí má skutečně velký zájem na urovnání vztahů se zvířaty a na jejich domestikaci.

Ukázka č. 7 (Člověk nula)

Osvobodil jsem lidi od lži – ale oni stejně nejsou schopni snést pravdu.

Dal jsem jim právo na dlouhý život – a oni se zabíjejí. V ilegálních, špinavých, poblitých pauzových zónách nebo prostě na ulicích. Protože, jak vidíš, nejsou nesmrtelní.

Udělal jsem amnestii nápravantům, vyzval jsem je, aby se stali tím, kým chtějí – a oni se stali zločinci.

Dal jsem jim nového, silného boha namísto jejich slabého a polomrtvého – a oni ničí chrámy.

Dal jsem jim moudré místodržící, a oni si zatím stoupají nad prapory těch předchozích, tupých a prolhaných.

Dal jsem jim právo milovat Děťátka – a oni se vyhánějí v sedmi letech z domu.

Dal jsem jim právo navzájem se milovat – a oni se milovat neumějí.

Vyhazují se do povětří, vypalují, stůňou, věší se a usedavě pláčou nebo bijí slabé. Souží se, hrabou se ve špíně, propadají panice a ničí se. Bojují o prázdná prostranství, šíří socioviry, nabourávají se do buněk, mažou paměť, znásilňují, chcípají, ale neznovuzrůžují se. Redukují se.

Ukázka č. 8 (Naslouchač)

Šli jsme dlouho mlčky vedle sebe. Z ghetta jsem se dostala za celý svůj dosavadní život jen jednou, na svátek založení Amárie, ale nic jsem si z toho nepamatovala. Teď jsem skrz voal hltala očima všechno, co jsme míjeli. Každou chvíli jsem se někde zastavila vyptávala se Elmara. Pokaždé odpověděl jen krátce. Spěchali jsme. Připadala jsem si, jako bych vstoupila do jiného světa. Pach spálených těl jsme nechali daleko za sebou. Potkávali jsme krásně oblečené lidi i jejich sluhy nebo vojáky v modročerných uniformách. Procházeli jsme kolem vysokých bílých domů, jejichž rozmanité tvary mě uchvacovaly. Obdivně jsem vzhlížela ke štíhlým špičatým věžím palatulů i kamenným zdem a drobnými kresbami. S otevřenými ústy jsem zakláběla hlavu a nažila se dohlédnout k malým sochám, kterým Elmar říkal chrliče. Toužila jsem přivonět ke květinám a dlouhých oknech domů. Vychutnávala jsem si chladnou hladkou dlažbu, která nedrásala chodidla. Nikde jsem neviděla nikoho, kdo na sobě měl mantii. Všichni byli tak čistí. Svět za zdmi ghetta byl krásný, plný barev a čerstvého vzduchu, ale sklenaři do něho nepatřili.

Ukázka č. 9 (Naslouchač)

Když se za námi brána zavřela, ocitli jsme se v jedné z vedlejších ulic. Zápach, který mě okamžitě udeřil do nosu, mi nebyl cizí. Lidské smetiště. Necítila jsem ale to, co obvykle. Příměs spáleného lidského masa a kouře chyběla. To, co ke mně doléhalo, byly jen hnijící zbytky a lidský pot.

„Co je to?“ vyptávala jsem se se zájmem a snažila se prohlédnout tmou. Krčila jsem nos a nasávala ten podivný zápach jako pes.

Mistr mě pevně uchopil za ruku a vyrazil. Ze tmy se na po naší levé straně vynořilo několik kolib podobných těm, ve kterých jsme bydleli. Zeď, která všechna ghetta oddělovala od města, ale chyběla. Tyhle chatrče nepatřily sklenářům.

„Chudinská čtvrť,“ zašeptal mistr, a ještě víc přidal do kroku. Téměř jsem za ním vlála.

Naše přítomnost v tak pozdní hodinu vyvolala pozornost a z vratkých domků začali vycházet lidé. Nenosili mantie, ale jejich oblečení bylo roztrhané. Obličeje měli plné šedých stínů a vystupujících kosti naznačovaly, že trpí nouzí.

Ukázka č. 10 (Naslouchač)

Domy, věže, jakýsi palatul, jehož zdi tvořilo množství soch. Udiveně jsem si je prohlížela. Některé byly povědomé, jiné ne. A některé byly děsivé. Vůbec mě nenapadlo, že se města v nížinách budou podobat těm v Duvalském pohoří. Otáčela jsem se dokola. Přesně v takových domech bydleli ve sklenářských městech lidé z nížin poté, co je ukradli.

„Co jeto?“ ukázala jsem na palatul před sebou.

„To je Notre-Dame,“ odpověděl okamžitě kapitán a podíval se tím směrem. „Nebo spíš byl. Je to chrám. Lidé se tam chodili modlit. Kdysi, ale to už je hodně dávno.“

Notre-Dame, opakovala jsem si v duchu. Bylo to zvláštní slovo a já jsem zjistila, že se mi líbí, když i palatul má své jméno. Nikdy jsem neslyšela o tom, že by se ve sklenářských městech pojmenovávaly domy.

Vzápětí mi ale došlo, co je na tom místě tak divného. Notre-Dame a všechno okolo bylo zanedbané, rozbořené a hlavně opuštěné. Nikde žádní lidé ani žádný hluk. Zdi byly oprýskané a šedé. Ať jsem si města v nížinách představovala jakkoliv, tohle bylo něco úplně jiného, než jsem očekávala.

Ukázka č. 11 (Naslouchač)

Byl to dechberoucí pohled. V tu chvíli jsem litovala, že na světě neexistuje nic, co by tuto vzpomínku uchovalo. Očima jsem nenasytně hltala stovky svící zářících v pozlacených stojanech. Sál byl ta rozlehlý, že jsem stěží viděla, kde začíná a kde končí. Stěny zdobily obrazy namalované dávnými umělci. Strop se klenul vysoko nad kamennou podlahou. Sluhové v pestrých oblecích v barvách města pobíhali mezi hosty a nabízeli likéry ve zdobených stiklách. Ženy byly zahalené do těch nejkrásnějších rochií, jaké jsem kdy viděla. Jemná látka se kolem nich ovíjela ve změti složitých záhybů a zvýrazňovala jejich křivky. V lesklých dlouhých vlasech měly vpletené ozdoby, štíhlé krky zdobily šperky. Postávaly v hloučcích. Obdivované, dobývané a milované. Bylo jich tolik! Být mužem, nedokázala bych si vybrat. I přes silné sklo okna jsem slyšela smích. Na tento večer se všichni připravovali dny, možná týdny, napadlo mě. Obdivovala jsem jejich ladné pohyby a gesta. Snažila jsem se vrýt do paměti vše, co se děje přede mnou. Na okamžik jsem zavřela oči a zatoužila být jednou z nich. Pro jednou v životě mít krásný účes a lesklé vlasy. Pro jednou v životě nenosit mantii.

Ukázka č. 12 (Rekrut 244)

Spoušť byla všudypřítomná. Některá místa mi připomínala naši polis, informační tabule, dobíjecí stanice, parkové galerie, ale všechno jako po katastrofě, mnoho let bez lidí, údržby. Občas jsme ale potkali rodinu se špinavými dětmi, namáhavě se vlekoucí seniory, dvakrát kolem projel vůz se zamaskovanými muži.

Konečně jsme se zastavili u dobíjecí stanice. Před budovou bylo dokonce několik rozbitých stojanů na naftu, zrezlé zásobníky plynu, potrhane přípojky, zdemolovaná myčka. Vstoupili jsme dovnitř, střepey nám skřípaly pod nohama, všude zápach oleje a spálených kabelů.

Ukázka č. 13 (Utopie)

Není tu domu, aby neměl jednak hlavní vchod z ulice, jednak zadní východ do zahrady. Dokonce mají také dvojkřídlé dveře, které se dají otevřít lehkým ručním zátahem, a pak samy sebou se zavírajíce, vpouštějí do domu kohokoli⁷² – do té míry není tu nikde

nic soukromého. Ostatně samy domy si Amaurotští vždy po deseti letech vyměňují losováním.

Svých zahrad si velmi váží.⁷³ Réva, ovocné stromy, keře a květiny, které tu mají, jsou tak skvělé a šlechtěné, že jsem nikde neviděl větší bohatství plodů a větší úpravnost. Pečují o ně nejen pro potěšení, nýbrž jejich horlivost je rozohňována i vzájemným soutěžením jednotlivých čtvrtí, kdo bude mít zahradu nejpěstěnější. A zajisté po celém městě bys jen tak nenašel něco, co by lépe vyhovovalo potřebám i potěšení měšťanů. Proto se zdá, že již zakladatel státu o nic nepečoval horlivěji než o zahrady tohoto druhu.

Nyní však lze spatřit domy vesměs třípatrové; vnější zdi jsou vystavěny z křemene nebo z tvrdého kamene nebo konečně z cihel, přičemž spáry jsou uvnitř zaplněny maltou; rovné střechy pokrývají jakousi stavební hmotou, která není nákladná, ale má takové složení, že vzdoruje ohni a v odolnosti vůči útokům počasí předčí olovo.

Vítr od oken zahánějí sklem – jeho užití je totiž u nich velmi rozšířené –, někdy také jemnou tkaninou, kterou natírají průhledným olejem nebo jantarovou šťávou, s dvojnásobnou výhodou, neboť tak se propouští dovnitř více světla a méně chladného vzduchu.“

Ukázka č. 14 (Utopie)

Ale především se bere zřetel na nemocné, o něž se pečuje ve veřejných špitálech. V obvodu města mají totiž čtyři špitály, v malé vzdálenosti mimo hradby; a to tak rozsáhlé, že by se mohly přirovnat ke stejnému počtu městeček. Zařídili to tak ze dvou důvodů: jednak, aby se tam vešel jakkoli veliký počet nemocných bez stísnění, a tudíž bez nepohodlí, jednak aby ti, kdož jsou postiženi takovou nemocí, jejíž nákaza se plíží od jednoho k druhému, mohli být umístěni poněkud dále stranou od styku s jinými lidmi. Tyto špitály jsou tak zřízeny a vybaveny vším, co může přispět ke zdraví, dále tak laskavým a pečlivým ošetřováním a tak ustavičnou přítomností nejzkušenějších lékařů, že ačkoli tam není nikdo poslán proti své vůli, přece není v celém městě téměř nikoho, aby si v nemoci nepřál raději ležet tam než ve svém domě.

Když dostane špižírník nemocných potřebné potraviny podle lékařského předpisu, potom se vše nejlepší rozdělí mezi jednotlivé společenské sítě úměrně podle počtu strážníků v každé z nich.

Přednostní zřetel se bere jen na vladaře, biskupa a tranibory, rovněž na vyslance a na všechny cizince, jsou-li jací – bývá jich málo a ještě jen zřídka, ale i pro ně, když jsou přítomni, jsou připraveny určité a plně vybavené domovy.

Ukázka č. 15 (Legenda)

Další oběť nákazy. Tuto ženu musela nákaza rozežít dlouhé měsíce, protože její kůže je celá popraskaná a pokrytá krvácejícími rány. Je nepochopitelné, jak se jí podařilo proklouzávat pravidelnými kontrolami. Chvíli se dezorientovaně potácí ze strany na stranu, potom vykročí vpřed, zapotáčí se a padá na kolena. Podívám se zpět na vojáky. Už ji spatřili. Voják s nataženou zbraní k ní přistoupí. Zbýlých jedenáct zůstane stát na místě a sleduje ho. Bezládnou oběť nákazy nepovažují za reálnou hrozbu. Voják zdvihne zbraň a namíří. Nakaženou ženu zasáhne sprška jiskřivých kulek. Žena se zhroutí na zem a ztichne. Voják se opět přidá k ostatním.

Neustále myslím na to, co se stane, jestli vojáci označí náš dům červeným X. Dlouho po odchodu vojáků budou stát uprostřed obýváku, potom máma nasadí svoji obvyklou statečnou tvář, aby povzbudila ostatní a v noci, až ji nikdo neuvidí, bude potichu o samotě plakat. Hned z rána začnou shromažďovat malé zásoby potravin a vody, a budou čekat na zotavení. Nebo na smrt.

Vzpomenu si na ukradené peníze, které jsme si s Tess ukryli. Dvacet pět tisíc. Koupíme za ně potraviny na celé měsíce... ale nekoupíme za ne mojí rodině sérum proti nákaze.

Dalších deset minut se táhne jako věčnost. Odložím prak bokem a zahraju si s Tess kámen, nůžky, papír. Po chvíli mrknu zpět na náš dům, nikoho nevidím. Určitě stojí těsně za dveřmi, aby mohli otevřít hned po prvním úderu.

Konečně se dočkám. Nakloním se z římsy, abych měl co nejlepší výhled. Vojáci zaklepu na dveře. Máma okamžitě otevře, nechá je vstoupit a zavře. Uplyne třicet minut. Neodvážím se změnit polohu či mrknout, aby mi něco důležitého neuniklo. Čtyřicet minut, padesát, hodina.

„Mám zlé tušení,“ zašeptám.

Tess se nadechne, aby mi něco odpověděla, dřív, než stihne něco povědět, vojáci vychází z domu. Nakonec za jednou jeden z vojáků zabouchne dveře domu a vytáhne něco zpoza opasku. Zatočí se mi hlava. Víím přesně, co následuje.

Voják se natáhne a nastříká na dveře dlouhou červenou šikmou čárou. Potom druhou v protisměru. V tvaru písmena X.

Ukázka č. 16 (Utopie)

„Jest jedno zaměstnání, bez rozdílu společné všem, mužům i ženám: rolnictví, jehož nikdo není zproštěn.⁷⁷ V něm se všichni vzdělávají již od dětství, zčásti poučováním, kterého se jim dostává ve školách, zčásti tím, že jsou voděni na pole v blízkosti města, zdánlivě ke hrám, ve skutečnosti, aby se na rolnictví nejen dívali, nýbrž při příležitosti fyzické práce poznávali je z vlastní zkušenosti.

Kromě rolnictví, které je, jak jsem pověděl, všem společné, naučí se každý jedné, a to kterékoli dovednosti jakožto své. Je to ponejvíce buď vinařství nebo lnářství nebo zednictví nebo řemeslo pracující s železem nebo dřevem.

Jiných zaměstnání, která by stála za zmínku, tu prakticky není. Šaty totiž – v odívání se sice uchovává rozdíl podle pohlaví a rozdíl svobodných od vdaných, ale jinak mají šaty na celém ostrově jediný tvar, věčně týž po celá staletí, vzhledný na pohled a vhodný jak pro tělesný pohyb, tak k ochraně před mrazem i vedrem – šaty, opakuji, ty si zde zhotovuje každá rodina sama.

Ale z ostatních oněch řemesel každý se vyučí některému, nejen muži, nýbrž i ženy. Ovšem ženy, jakožto slabší tvorové, obírají se pracemi lehčími, ponejvíce předením a tkaním; mužům připadají ostatní řemesla, pracnější.

Z největší části bývá každý vychováván v řemesle otcovském;

Ba podobným způsobem se nikomu nebrání, je-li již v jednom řemesle vyučen, a zatouží-li nadto po jiném. Osvojiv si obojí, smí provozovat kterékoli z nich, ledaže by město stejně naléhavě potřebovalo obou.

Ukázka č. 17 (Legenda)

Edenovi bude za dva měsíce deset a bude muset složit Zkoušku. Já jsem zkoušku nesložil. Eden je z nás tří nejbystřejší, a právě proto si o něj dělám starosti. Přemýšlí totiž podobně jako já. Po napsání testu jsem si byl sebou tak jistý, že jsem se ani neobtěžoval své odpovědi zkontrolovat. Potom mě však organizátoři spolu s hloučkem ostatních děti odvedli do rohu stadiónu, na můj test dali razítko a spolu s ostatními mě natlačili do vlaku, který jel do centra města. Nestihl jsem si s sebou vzít nic kromě přívěšku, který jsem měl na krku. Neměl jsem čas se ani s nikým rozloučit.

Po absolvování testu následuje několik alternativ.

Výborný výsledek je 1500 bodů. To se doteď nepodařilo nikomu, výjimkou byl jeden, kterému se to podařilo před pár lety, z něj pak byli všichni v armádě úplně vedle. Jaká budoucnost pak asi čeká toho, kdo dosáhne takového vynikajícího výsledku? Pravděpodobně spousta peněz a moc, ne?

Dosáhneš-li výsledek mezi 1450 a 1499, máš vyhráno, protože okamžitě nastupuješ na šestiletou střední školu a hned po ní pokračuješ na čtyři roky na některou z nejprestižnějších univerzit Republiky: Drake, Stanford a Brenan. Po škole dostaneš práci v Kongrese a vyděláváš spoustu peněz. Radost a štěstí s tím jdou ruku v ruce. Tak to aspoň tvrdí Republika.

Dosáhneš-li dobrého výsledku, něco mezi 1250 a 1449 body, pokračuješ na střední a poté na vysokou. To je také výhra.

Prolezeš-li s výsledkem mezi 1000 a 1249 body, Kongres tě vykopne ze střední a automaticky se zařadí k chudobě jako moje rodina. S velkou pravděpodobností se během práce na vodní turbíně utopíš nebo zadusíš výpary. Zkoušku jsi nesložil.

Téměř vždycky se to týká dětí z chudobných okrajových čtvrtí. Jakmile patříš do této nešťastné skupiny, Republika pošle do vašeho domu úředníky, kteří přinutí tvé rodiče podepsat smlouvu o tom, že odted o tebe přebírá výhradní péči vláda. Pová jim, že tě poslali do pracovních táborů Republiky, a už nikdy tě nevidí. Tvým rodičům nezbývá nic jiného než souhlasit. Někteří rodiče dokonce slaví, protože Republika ji zaslepí oči tisícem bankovek.

Akorát, že to je jedna velká lež. Chudé dítě se sekundární genetickou výbavou je pro krajinu nepoužitelné. Kongres ho nechá zemřít. V laboratořích ho podrobí vyšetřením, které tak, či onak, potvrdí jejich nedokonalost.

Ukázka č. 18 (Rekrut 244)

Seděl jsem klidně, pevně připoutaný k sedačce, a podle předpisu mlčel. Uvnitř se ale můj svět hroutil. Cítil jsem se ztracený, unesený, zoufalý. Odpojený nejen od Systému, ale i od celého dosavadního života. Proč tu nemají aspoň mapu polohy nebo obrazovku se zpravodajstvím? Vypadá to, že přestal fachtit i zdravotní senzor, nikde žádnéj komunikátor... Pusťte proboha aspoň nějakou hudbu!

Ještě při nástupu to přitom vypadalo tak dobře. Po biometrické registraci jsme dostali modrý drink na uvítanou, kolem hlavy nám dali identifikační pásek a navedli nás do sedačky. Pak nás ale automat připoutal...

Cítil jsem, že brzy budu potřebovat močit. Tak nutně, že jsem to snad ještě nezažil. Jak taky, když mě dřív hlídal Systém. Tak rychle! Snažila jsem se odepnout pás, ale automatika ho blokovala. WTF? Co teď?

„Omlouvám se, ale nutně potřebuji na toaletu!“ zoufale jsem zavolal naučenou frázi. Odněkud zezadu jsem zaslechl krátký smích. Měl jsem chuť vyskočit a začít toho neznámého škrtit, ale nemohl jsem se pohnout. Ještě chvílička a půjde to ven.

„Žádáme rekruty, aby se zdrželi jakýchkoli pokusů o vzájemnou komunikaci. Cesta na základnu je důležitou součástí výcviku,“ ozvalo se znova známé hlášení a já zaslechl, jak Fili zadržel dech, napřímil se a na okamžik strnul.

„V pořádku?“ nedalo mi to, když jsem viděl, jak zrudnul. Místo odpovědi se znovu opřel do sedačky, vydechnul a rukama se pokoušel zakrýt mokré kalhoty. To se ale u ostrého zápachu nepodařilo.

„Promiň, Jony... mně už je to jedno...“ zašeptal a mně všechno najednou přišlo totálně krejzy. Stovka elitních týpků, co jedou zachránit svět, se jim tady pomocí! Náhoda?

Naposledy jsem se pokusil zabránit nehodě, nadechl se, ale pak už to nešlo. Křečovitě jsem se rozesmál a uvolnil. Pak jsem ucítil teplo mezi nohama, na sedačce pod sebou... A bylo mi najednou tak dobře, svobodně... Chechtal jsem se, až jsem skoro nemohl dýchat. A ke mně se postupně přidávali další a další, nejdřív potichu a nesměle, ale pak pořád víc a víc, až se celý oddíl otřásal výbuchy smíchu.

„Žádáme rekruty, aby se zdrželi jakýchkoli pokusů o vzájemnou komunikaci. Cesta na základnu je důležitou součástí výcviku,“ ozvalo se do třetice, ale to už se chechtot smísil s desítkami mladých hlasů a houstnoucím oděrem pomočených sedaček.

Ukázka č. 19 (V šedých tónech)

Spočítala jsem nás – šestačtyřicet lidí namačkaných v kleci na kolech nebo možná v pojízdné rakvi. Prsty jsem črtala do vrstvy špíny na podlaze obrázek za obrázkem, znovu a znovu.

Lidé si povídali o tom, kam asi jedeme. Někdo říkal, že do hlavního sídla NKVD, jiní si mysleli, že do Moskvy. Prohlédla jsem si je. Ve tvářích se jim zračila jejich budoucnost. Viděla jsem odvahu, vztek, strach i zmatení. Z jiných čísel beznadějí. Už to vzdali. Co čeká mě?

Hodiny se táhly jako dlouhé dny. Lidé plakali hlady a vedrem. Plešatý muž si neustále stěžoval na bolest a ostatní se snažili srovnat zavazadla a zorganizovat prostor. Musela jsem se vzdát svého provizorního plátna na podlaze a místo toho rýt kresbičky do dřeva na stěně.

Andrius seskočil z vagonu, že si dojde na záchod, ale dostal pěstí a hodili ho zpátky dovnitř. Každý výstřel nebo výkřik nás vyděsil. Ven už se nikdo neodvážil.

Někdo objevil v koutě, kde seděla tvrdohlavá žena se dvěma dcerami, díru velkou asi jako talíř. Celou dobu ji schovávaly, protože skrz ni proudil čerstvý vzduch. Lidé se na ženu nahrnuli a naléhali na ní, aby se přesunula. Když se odtamtud odtáhly, všichni jsme díru využili, abychom si odskočili. Některým to ale zkrátka nešlo. Z těch zvuků a pachů se mi zatočila hlava. Nějaký malý kluk se vyklonil z vagonu a zvracel.

Ukázka č. 20 (V šedých tónech)

Paní Rimasová si k nám klekla. „Hospodin je můj pastýř, nebudu míti nedostatku,“ začala.

„Mami,“ vykřikl Jonas. Po tvářích se mi koulely slzy.

„Měla překrásnou duši,“ řekl pán, co si pořád natahoval hodinky.

Janina mě hladila po vlasech.

„Mám tě ráda, mami,“ zašeptala jsem. „Mám tě ráda, tati.“

Paní Rimasová pokračovala.

„I kdybych šel temnotou rokle, nezaleknu se zla, vždyť ty jsi se mnou. Tvůj kyj a tvá hůl, ty jsou má útěcha. Prostíráš pro mě stůl před zraky mých nepřátel, hlavu mi mažeš olejem, má číše přetéká. Štěstí a přízeň mě provázejí po všechny dny mého života, přebývat smím v Hospodinově domě na dlouhé, předlouhé časy.“

„Amen.“

Dokonale ji to vystihovalo. Její číše přetékala láskou ke všem, dokonce i k nepřátelům.

Paní Rimasová se rozplakala. „Ubohá Jelena. Byla tak milá, na všechny ta hodná.“

„Prosím vás, nenechte je, ať její tělo seberou,“ řekl Jonas paní Rimasové. „Chci ji pohřbít, nesmíme dopustit, aby ji sežraly lišky.“

„Pohřbíme ji,“ ujistila jsem Jonase s pláčem. „Vyrobíme rakev z prken, co na nich spíme.“ Jonas přikývl. Plešatý muž hleděl do prázdna a pro jednu mlčel.

Druhý den ráno jsme šli kopat hrob. Kopat přišla dokonce i Janina a plešatý muž. Led byl hrozně tvrdý s hrob byl dost mělký.

Vynesli jsme rakve z jurty a pomalu kráčeli sněhem ke kopci. My s Jonasem jsme ji drželi vpředu paní Rimasová a pán s hodinkami uprostřed a plešatý muž vzadu. Janina se ploužila vedle mě. Připojovali se k nám lidé, které jsem neznala, a modlili se za matku. Brzy za námi šel dlouhý průvod. Minuli jsme budovy NKVD, Kreckij mluvil na verandě se strážnými, a když nás uviděl, zmlknul. Dívala jsem se dopředu a šla dál ke studené díře v zemi.

Ukázka č. 21 (Rekrut 244)

„Odešel bez bolestí...“ zněl hlas psycholožky jako ze starého filmu. „Rodiče jsou silní, vyrovnali se s tím dobře. Nechtěli vám způsobovat bolest, proto nás žádali, abyste o jeho zdravotním stavu dříve nevěděli, a tak byly chráněni... Nyní už má všechno za sebou. Ale určitě na něj budeme vzpomínat jako na dobrého žáka a příkladného člena naší polis... Ale pamatujte si, že vzpomínky by neměly bolet. Proto se spíše radujme z toho, že s námi mohl být, že náš život obohatil, že mohl přispět k dílu našeho společenství. Život jde dál, není třeba se trápit, protože jemu už je dobře. A naše úkoly jsou stále před námi. Proto tím, že je budeme zodpovědně plnit, nejlépe naplníme jeho odkaz...“

Zastavili jsme u vysokého dubu uprostřed školní zahrady.

„Co odešlo, už se nevrátí. Poděkujte tady za Simona a nechme na tomhle místě ve chvílce ticha vzpomínky na něj, aby nás už bolest a trápení nezatěžovaly.“

Stáli jsme kolem stromu v kruhu, ale každá z nás byl úplně sám. Roztřásla se mi ramena, když jsem si vzpomněl na jeho modré oči a nesmělý úsměv. Na to, že jsem za ním včera z lenosti nezašel... Najednou jsem toužil vzít spolužáky za ruce nebo kolem ramen, ale to gesto bylo těžší než celé Země, a tak jsem jen poslušně stál a čekal, až dá týčr pokyn k návratu do třídy.

Všichni šli, jako by se nic nestalo, bavili se o testech a sportu, zase jsem zaslechl smích.

Ukázka č. 22 (V šedých tónech)

Matka náhle zbělela jako křída. „Říká... máme si vlézt do té první jámy,“ řekla a sevřela si šaty.

„Proč?“ zeptala jsem se.

Komorov cosi zakřičel a vytáhl z pouzdra pistoli. Namířil ji na matku. Seskočila do první díry a pistole se přesunula k mé hlavě. Skočila jsem i já. Pokračoval, dokud jsme uvnitř nebyly všechny čtyři. Zasmál se a znovu něco rozkázal.

„Máme si dát ruce na hlavu,“ řekla matka.

„Panebože, to ne,“ hlesla roztřeseně paní Rimasová.

Komorov chodil kolem jámy, prohlížel si nás a mířil pistolí. Řekl nám, abychom si lehly. Položily jsme se vedle sebe. Matka mě vzala za ruku. Hleděla jsem vzhůru. Za siluetou jeho mohutného těla byla modrá obloha. Znovu obešel díru.

„Mám tě moc ráda, Lino,“ zašeptala matka.

„Otče náš, jenž jsi na nebesích,“ začala paní Rimasová.

PRÁSK!

Vystřelil do jámy. Nad našimi hlavami vylétla hlína. Paní Rimasová vykřikla. Komorov nás okřikl, abychom byly zticha. Kroužil kolem a mumlal, že jsme odporná prasata. Najednou začal kopat hlínu z hromady do jámy. Smál se a kopal stále rychleji. Hlína se mi sypala na nohy, pak na šaty a pak i na prsa. Zuřivě kopal, zasypával nás hlínou a pořád nám přitom mířil pistolí do obličeje. Jestli si sednu, zastřelí mě. Jestli si nesesdnu, pohřbí mě zaživa. Zavřela jsem oči. Měla jsem na sobě těžký náklad hlíny. Pak mi dopadla i na obličej.

PRÁSK!

Kolem hlav se nám kupila další hlína. Komorov se divoce smál a kopal dál. Měla jsem hlínu už i v nose. Otevřela jsem pusku, abych se nadechla, ale začala jsem se dusit. Zaslouchla jsem, jak se Komorov chechtá. Smál se a kašlal a snažil se dát dohromady, jako by se sám úplně zničil.

PRÁSK!

A pak bylo ticho. Ležely jsme tam, pohřbené ve výsledcích své vlastní dřiny. Slyšela jsem tlumené rachocení odjíždějícího auta. Nemohla jsem otevřít oči. Cítila jsem, jak mi matka stiskla ruku. Ještě byla naživu.

Ukázka č. 23 (Rekrut 244)

„Jak se opovažuješ mluvit o dětech?“ Žena hrdě zvedla hlavu a zapíchla se očima do těch mých. „Kdo sliboval, že se s nimi brzy zase setkáme?“

V tu chvíli jsem si uvědomil, kde jsem ji viděl. Ten první den na výcviku... děti, co vysazujeme na korbu... dospělí, kteří prý jedou za nimi...

„Děti jste ukradli a nás zavřeli do kempu!“ zakřičela, ale v tu chvíli to pobočník už nevydržel a uhodil ji.

„Přepadli vůz, vyřadili posádku. Pak nabourali centrální navigaci a...“ vysvětloval voják. Zatmělo se mi před očima a měl jsem chuť vystoupit z programu, omluvit se a utéct. Ale to jsem právě nesměl.

„Lžeš!“ zařval jsem na ženu jako smyslu zbavený. „Lžeš! Lžeš! Lžeš!“

Pobočník mi podal kabely s elektřinou a já je svorkami připnul ženě na zápěstí.

„Primitivní, ale účinné!“ zasmál se voják.

Ruce se mi chvěly... musím splnit úkol, neselhat... je to jen hra, neboj se, jenom tě zkoušejí! Nenech se zvíkat, je to zkouška. Test.

„Řekneš nám to?“ oslovil jsem ženu už zase úplně klidně.

Nic.

„Dobře, jak chceš...“ Kývnul jsem na vojáka, aby zapnul proud.

„To musíte vy, kapitáne. Jako velitel jednotky,“ odpověděl a podával mi spínač s nastavitelnou silou výboje. Je to tak skutečné, blesklo mi hlavou. Už nesmím váhat ani vteřinu, nebo to nedokážu.

Zapnul jsem spínač a pomalu začal zvyšovat výkon. Voják po levici se rozesmál, druhý pobočník jen tiše sledoval, jak se žena třese, křičí, kroutí se, ztrácí vědomí. Pak se místností rozlil zápach spáleniny. V té chvíli všechno zhaslo a přenos skončil.

Ten večer se to ve mně zlomilo. Nejenže jsem po simulaci výsledku té ženy necítil tíseň nebo výčitky, naopak mi to skoro přinášelo radost. Byl jsem rád, že jsem to zvládnul, že jsem dokázal potlačit všechno, co mě dosud blokovalo.

Ukázka č. 24 (V šedých tónech)

Vyšla jsem z jurty pro dřevo. Dala jsem se na cestu sněhem, pět kilometrů k nejbližším stromům. A pak jsem to uviděla. V šedých tónech na horizontu se objevil uzounký zlatý proužek. Dívala jsem se na jantarovou stužku světla a usmívala se. Slunce je zase tady.

Zavřela jsem oči. Cítila jsem, že se ke mně blíží Andrius. „Uvidíme se,“ řekl.

„Ano, uvidíme se,“ zašeptala jsem. „Určitě.“

25. dubna 1995, Kaunas, Litva

„Něco jsem našel,“ řekl kopáč a hleděl do jámy. Klekl si, aby se mohl podívat zblízka.

„Co to je?“

„Nevím.“ Muž zdvihl dřevěnou krabičku. Odklopil víko a nahlédl dovnitř. Vytáhl sklenici plnou papírů. Otevřel ji a začal číst.

Milý příteli, dopisy a kresby, které držíš v rukou, jsme zahrabali v roce 1954, když jsme se s bratrem vrátili ze Sibiře, kde jsme byli dvanáct let uvěznění. Byly nás tisíce, skoro všichni zemřeli. A ti, kteří přežili, musí mlčet. Přestože jsme nic neprovedli, dívají se na nás jako na zločince. Promluvit o hrůzách, které jsme prožili, by i teď znamenalo smrt. A tak vkládáme svou víru v tebe, kdo jsi tuhle schránku vzpomínek někdy v budoucnu objevil. Svěřujeme ti pravdu, protože přesně to je zde obsaženo – pravda. Můj manžel Andrius tvrdí, že zlo bude vládnout, dokud se dobří muži nebo ženy neodhodlají jednat. Věřím mu. Tenhle odkaz byl sepsán jako nezvratný důkaz, který promluví o světě, který naše hlasy umlčel. Co se tu popisuje, vás možná šokuje nebo vyděsí, ale to není mým záměrem. Pevně doufám, že listy obsažené v téhle schránce ve vás rozdmýchají i ten nejhloub zasutý plamínek lidského soucitu. Doufám, že vás přimějí něco udělat, někomu o tom všem říct. Jen tak zajistíme, aby se takové zlo už nikdy nevrátilo.

S úctou

Lina Arvydasová

9. července 1954, Kaunas

Ukázka č. 25 (Rekrut 244)

„Oproštění...“ šeptal August.

Napřímil ruku a vrhl svítící plamen sirky do bedny prachu.

Vzal jsem ji kolem ramen a podíval se jí do očí. Hudba hrála a my se houpali v jemných úkrocích, občas jsem měl co dělat, bych jí nešlápnul na nohu nebo nevrátil do někoho, kdo tancoval vedle nás. Věděl jsem, že to brzy skončí, ale tenhle večer byl můj.

„Vážně zítra odjíždíš?“ zeptala se po chvíli.

„Yes...“ přikývnul jsem, a i když jsem doufal, že řeč bude o něčem jiném, dodal jsem: „Někdo jim musí o tom všem vyprávět... teď, když je šance...“

„Budeme na tebe s Jakubem myslet,“ odpověděla nevinně. Ani mě to nezabolelo. Tenhle večer byl náš. Byl Simiho a můj a Filipův a vlastně všech. A nic na tom nezměnil ani Jakub, který po chvíli přišel, řekl „Smím prosit?“ a Lenku mi odvedl.

Sedl jsem si na dlouhou dřevěnou lavici a nalil si vodu s citronem. Vlastně to bylo příjemný, dívat se na všechny ty postavy, tváře, poslouchat smích a hlasy... Kdoví, kdy je znovu uvidím... Po chvíli si přisedl Lukáš.

„Myslíš, že se Systém opraví?“ zeptal se místo odpovědi.

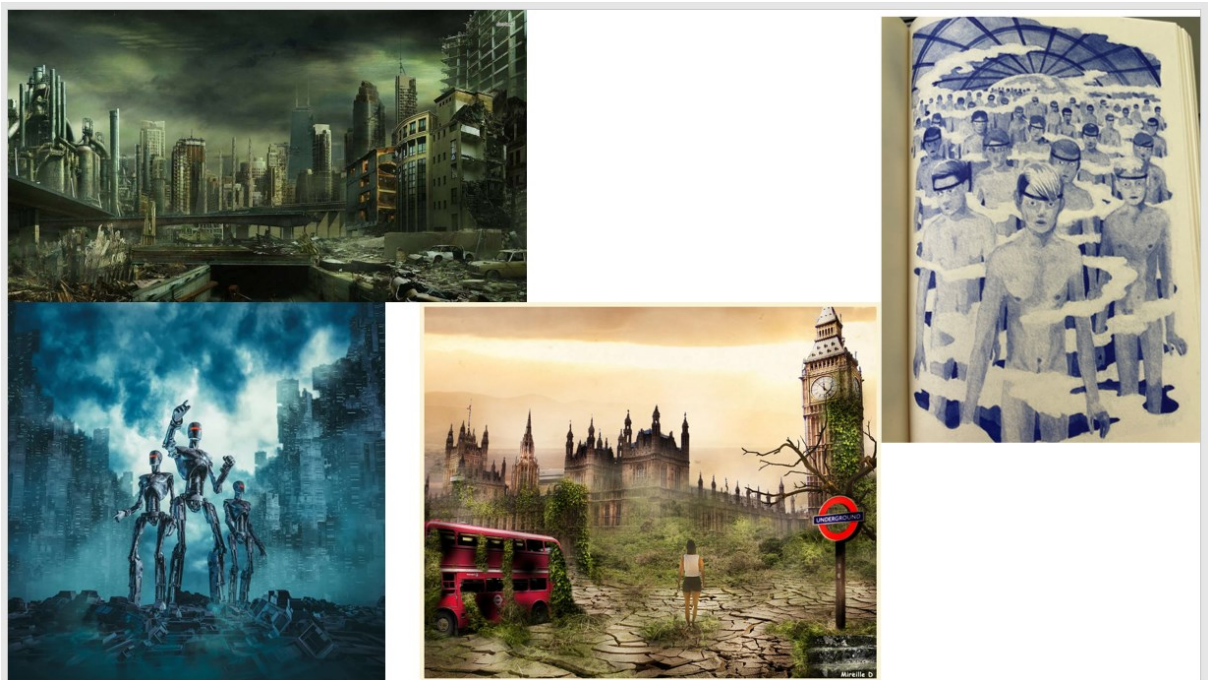
„Doufám, že ne... Co myslíš ty?“

„Já nevím...“ přemítal pomalu. „Možná že se to vrátí... Co bys dělal?“

„A co ty, kámo?“

„Bojoval bych... s tebou, Jonáši, a s Matějem, Míšou... a Lukášem...“ podíval se vážně na Lukyho.

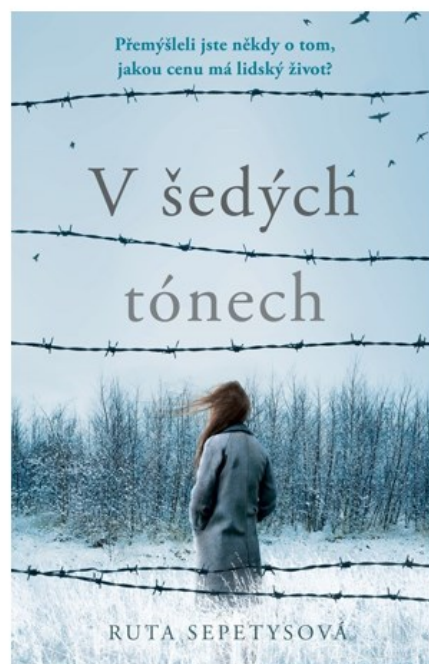
Obrázek č. 1 (Dystopie)

Obrázek č. 2 (Utopie)

Obrázek č. 3 (obálky: *Rekrut 244*, *V šedých tónech*)

Ukázka pracovních listů žáků:

Dělá jim dobře, když...
„Počehnej nám, Otče,“ řekne paní Millerová a vyzývá ženy k modlitbě. „Prosím tě, ukaž mužům cestu. Propůjč jim svůj boží hlas, ať mohou vykonat tvou vůli.“

Musím se snažit ze všech sil, abych neprotočila oči. Touhle dobou už si muži narazili druhý sud a vyprávějí si báchorky o ženských z předměstí a hříšnostech, které za peníze udělají, chlubí se nevlastními syny, co se potulují po lesích a loví mladé dívky.

„Amen,“ řeknou ženy jedna po druhé. Chraň Bůh, aby dělaly cokoli společně.

Dnešek je jediný den v roce, kdy máme povoleno shromáždit se bez přítomnosti mužů. Jeden by si myslel, že využijeme příležitosti k povídání a sdílení, aby se nám ulevilo. Místo toho stojíme každá sama a potichu jedna druhou posuzujeme, zárlíme na to, co mají ostatní, jsme pohlcené prázdnými touhami. A komu je tohle povyšování ku prospěchu? Mužům. Je nás dvakrát víc než jich, a stejně stojíme zamčené v kapli a čekáme, až za nás rozhodnou o našich osudech.

Občas si říkám, jestli tohle není ten skutečný magický trik.

Zajímalo by mě, co by se stalo, kdybychom všechny nahlas řekly, co si opravdu myslíme... být jen v jeden večer. Nemohli by nás vyhnat všechny. Kdybychom držely pospolu, museli by nás vyslechnout. Ale ve světle všech těch povídaček o uchvatitelkách moci mezi námi se nikdo neodváží. Dokonce ani já.

„Už sis vybrala některý z dělnických domů?“ zeptá se paní Danielsová a prohlíží si moji červenou stuhu. Když se ke mně nakloní,

učiním závan ryzího železa doprovázený rozkladem. Nepochybně užívá krev dívek prokletého roku, aby si udržela mládí. „Samozejmé jen pokud nedostaneš závoj, chei tíer,“ dodá.

Premítám, že jí věnuju zdvořilou nacvičenou odpověď, ale její manžel je členem rady a teď, když už s Michaelem nejsme zadobře, by mi mohla být užitečná. „Chci pracovat na poli,“ odpovím a připravím se na nesouhlasné mlásknutí, jenže ona už se přesunula ke své další oběti. Nezajímala jí moje odpověď, jenom mi chtěla do hlavy nasadit strach a pochyby.

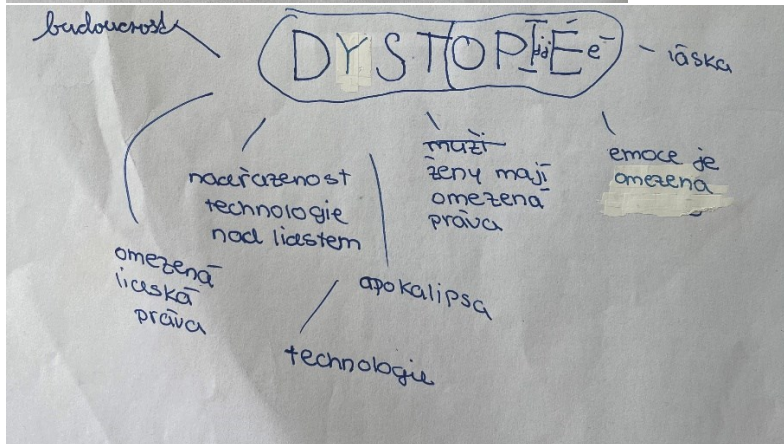
„Tierney! Tierney Jamesová.“ Paní Pearsonová, Tommyho matka, na mě mává svým osamělým seschlým spárem. Po prokletém roce se vrátila bez čtyř prstů na pravé ruce. Omizliny, řekla bych.

„Pojď sem, ať si tě můžu prohlédnout zblízka, děvče,“ zavějí a našpulí spodní ret, zatímco mě zkoumá. „Zdravé zuby. Slušné boky. Zdáš se v dobrém stavu,“ prohlásí a silně mě zatáhne za vlasy spletené v copu.

„Promiňte,“ ozve se June, která mě přišla vysvobodit. „Potřebuji se svou sestrou na chvíli mluvit.“

Když odcházíme, zahlásí paní Pearsonová: „Tebe znám. Ty jsi Jamesovic nejstarší. Ta, co nemůže otěhotnět... Ta bezdětná.“

„Je mi fuk, že má jenom šest prstů,“ dostanu ze sebe a zatnu pěst a už se chvstám otočit, ale June mě odtaáhne pryč.

Základní lidská práva a svobody – jsou některá důležitější než jiná?

	Pro mě	Pro skupinu
Svoboda slova a tisku	2	2
Právo na soukromí	4	8
Volební právo	6	4
Právo na zdravotní péči	3	1
Zákaz diskriminace	7	3
Právo na vzdělání	5	5
Právo na vlastnictví	8	7
Rovnoprávnost mužů a žen	1	0

Základní lidská práva a svobody – jsou některá důležitější než jiná?

	Pro mě	Pro skupinu
Svoboda slova a tisku	4	2
Právo na soukromí	1	1
Volební právo	8	.
Právo na zdravotní péči	3	5
Zákaz diskriminace	7	
Právo na vzdělání	6	
Právo na vlastnictví	5	4
Rovnoprávnost mužů a žen	1	3